

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

80. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2015

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Aarhus Kommune
Favrskov Kommune
Tømremester Helge Kragelund
Nordea Danmark-Fonden

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen, e-mail: quistn@gmail.com
Tryk: WERKs Grafiske Hus A/S

Omslagsbillede På forsiden ses et flot billede af et stuehus fra Hem - det er sognets ældste og er taget af Jens Peter Randsløv Boes i 2010. Nærmere omtale i artiklen om Hem. Mange af bogens artikler relaterer til landbruget, og det er derfor naturligt at bruge forsiden til at præsentere landbrugsmiljøet.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

Til medlemmer: Indsend venligst e-mail til karenms@privat.dk for at lette indkaldelse til møder mv.

Oplysning: "Kend din by 1 og 2" er nu til salg som e.bøger på saxo.com

ISSN 0108-3570

Forord om Østjylland i 300 år

“Leve Den nye Grundlov” hedder en artikel af Helle Reinholdt i anledning af 100-året for indførelse af valgret for kvinder og tjenestefolk. Det er en grundig beskrivelse af den udvikling, dette medførte.

Børge Nielsen har ladet sig inspirere af materiale om Brabrand i 1880'erne, heriblandt bøger skrevet af Nordentoft familien.

Knud Lynge Ottosen er søn af tidligere mejeribestyrer Peter Lynge Ottosen og hustru Jutta. Han fortæller levende om Hadsten Andelsmejeri, dets oprindelse og korte historie. I tilslutning hertil skriver Herluf Nydam Jensen sine erindringer om mejeriets bestyrelse.

Ellen Margrethe Sørensen skriver om sin barndom og ungdom i Aarhus 1933-53 med trange kår og stor arbejdsløshed.

Herman Rasmussen står bag en lille beretning om Linå Andelsfryseboks, der i 50'erne var en ny måde at opbevare madvarer på.

Dørup Skole har historie helt tilbage til 1600-tallet. Det fortæller Jens Peter Randsløv Boes om. Samme forfatter skriver en historie om landsbyen Hem.

Hun var ”Moder til 20 Børn”, står der på en gravsten i Harlev. Else Cathrine var gift med præsten i Harlev Kirke, Det beretter Henning Nicolaisen om.

Gerda Sass, f. Terndrup, var ked af at være blevet en pige. I sin opvækst legede hun i det væsentlige med sine to vilde brødre på Rathlousdal i Odder, hvor faderen, Julius Tendrup, var godsforvalter. Gerda Sass skrev denne erindring, da hun var 80 år.

Mikkel Jensen er muremester og en anset mand i sit sogn. Han vedligeholder

kirkerne i Ormslev og Kolt. På et tidspunkt bliver han tillige lægprædikant og fik trykt et lille skrift: ”De Kristnes Daab og Korsets Betegnelse, opsanket i den hellige Skrift til Troens Bestyrkelse”. Han var desuden samledigter – i sandhed en lidt mærkelig stillingsbetegnelse: Murer og salmedigter! Ove Jensen skriver herom.

Paul Erik Hansen, Kysing, skriver om Kysing Fjord Inddæmning. – En af Østjyllands absolutte naturperler, den fredede Kysing Fjord, der hvert år tiltrækker tusindvis af fugle.

I gamle dage, for ca. 250 år siden, bestod Skårup, en landsby ved Skanderborg-Oddervejen, af 11 gårde, en vandmølle, seks huse og en okkerfabrik, og byens indvånere skulle bidrage med pligttydelser som fæstere under Skanderborg Rytterdistrikt. Det skriver Søren Rasmussen om.

Tage Franck beretter om Rasmus Frederiksen og hans liv i Glarbo. Her var han vokset op som den ældste af tre sønner. I deres leg var de meget optaget af nye opfindelser, heriblandt en flyvemaskine af brædder med cockpit.

Galten Kirke er som en bøgeskov en forårsdag. Det skriver Viggo Lovdal om.

Bondeslægt ”uden jord” Det handler om efterkommere af Ulstrupshovbønder, der i dag er uden jord, men slægtskabet mærkes på kroppen. Aage Domino skriver.

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

Oversigtskort

Indhold

Erindringsbilleder fra en barndom på Rathlousdal i Odder 10 <i>Af: Gerda Sass f. Terndrup</i>	Brabrand i 1880'erne 140 <i>Af: Børge Nielsen</i>
Dørup Skole 30 - en provisorisk bestemmelse for Voerladegård Sogn 1824 <i>Af: Jens Peter Randsløv Boes</i>	Mikkel Jensen af Stautrup Skov 144 - muremester og salmedigter samt meget andet <i>Af: Ove Jensen</i>
Hem 34 - en lille landsby syd for Mossø <i>Af: Jens Peter Randsløv Boes</i>	Et helt liv i Glarbo 154 <i>Af: Tage Franck</i>
Jens Christian Ramsing 47 Provst i Harlev og Framlev sogne 1805-52 <i>Af: Henning Nicolaisen</i>	Kysing Fjord inddæmning 161
Mine erindringer 55 - barndom og ungsom i Aarhus 1933-1953 <i>Af: Ellen Margrethe Sørensen</i>	Oldtiden i cyberspace 177
”Leve den nye Grundlov!” 82 Da kvinder og tjenestefolk fik valgret i 1915 <i>Af: Helle Reinholdt</i>	Beretning 2014-15 173 <i>Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen</i>
Hadstenegnens Andelsmejeri 95 - min barndom og ungdom der <i>Af: Knud Lyngø Ottosen</i>	Litteratur siden sidst 182
Hadstenegnens Andelsmejeri 103 <i>Af: Herluf Nydam Jensen</i>	
Linå Andelsfryseboks 105 <i>Af: Herman Rasmussen</i>	
Reformer, dagligdag og hændelser i en lille østjysk landsby i de sidste årtier af 1700-tallet 112 <i>Af: Søren Rasmussen</i>	
Galten Kirke - som en bøgeskov en forårsdag 129 <i>Af: Viggo Lovdal</i>	
Bondeslægt uden bønder 134 Efterkommere af Ulstrups hovbønder er i dag uden jord, men slægtskabet mærkes på kroppen <i>Af: Aage Domino</i>	

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 22. november 2014 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 2. december 2014.

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen (2014)

Æresformand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71.

Mobil 22 65 75 18

e-mail: karenms@privat.dk

Ove Kjær (2014)

Næstformand FU, Turudvalg, Redaktionsudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,

86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Herman Rasmussen (2014)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg

86 94 87 57. Mobil 22 25 88 02

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2013)

FU, Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg

86 57 20 07. Mobil 20 45 30 07

e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Søren Chr. Sørensen (2013)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dk

Ulla Lauritsen (2013)

Turudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,

Mobil 53 20 27 04

e-mail: ulla.arne@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2012)

Turudvalg

Banegårdsparken 7.2.008, 8300 Odder,

86 55 41 62. Mobil 24 23 63 15

e-mail: eigil.sennels@gmail.com

Jørgen Møller Bitsch (2014)

Turudvalg. Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36. Mobil 50 71 48 83

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2014)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@fibermail.dk

Mogens Weinreich (2012)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8270 Højbjerg, 86 11 03 06.

Mobil 28 29 53 36

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2013)

Turudvalg. Vestergade 17, 8370 Hadsten,

86 98 09 48. Mobil 21 70 91 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2013)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24.

Mobil 30871723

e-mail: hammers@privat.dk

Lars Holger Mortensen (2014)

Turudvalg

Teglværksgade 19, 2.tv. 8000 Århus C

31 50 16 07

e-mail: larsmortensen51@gmail.com

Kurt Quist Nielsen (2013)

Venusvej 21 . 8370 Hadsten, 20 47 70 45

e-mail: quistn@gmail.com

Helle Reinholdt (2014)

Redaktionsudvalg

Adelgade 7

8660 Skanderborg

26 78 68 80

e-mail: he.reinholdt@gmail.com

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 20 47 70 45

e-mail: quistn@gmail.com

Suppleant til bestyrelsen: Jens Bay

Visbjerg Hegn 23

8320 Mårslet, 31 78 17 43

e-mail: frilandsvej13@gmail.com

Revisorer:

Mogens Lindekilde (2014)

Rosenvænget 79, 8362 Hørning, 86 92 18 39

e-mail: moli@live.dk

Troels Smidt (2013) e-mail: btsmid@gmail.com

Højagerparken 21, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Forfatterbiografier

Jens Peter Randsløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerlodegaard Skole 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit Skole 1955-60, viceforstander i Høvelte Skole 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87, Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler om skole/pædagogik.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 35 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølvsmedene og deres mærker.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Galten Lokalkarkiv.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aften-skoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Herluf Nydam Jensen, f. og opvokset i Lyngå på slægtsgården Nydamsgård, som han har ejet og drevet fra 1970 til 2007. Var med i organisationsarbejde i landbrugets organisationer i mange år (Århusegnens Andel) og byrådsmedlem i 12 år.

Knud Lyngse Ottosen, maskinmester og landmand i Skivum ved Nibe, f. 1943 i Daugaard ved Vejle. Fra 1950 opvokset på Hadsten Andelsmejeri indtil 1964. Blev udlært maskinarbejder hos B. Christensen Mejerimaskinfabrik; Aarhus. Var i mange år ansat hos Aalborg Værfts kedelafdeling, senere Aalborg Industries, og i længere perioder udstationeret til Østafrika, Asien og Syd Europa.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer i Dansk Lokalhistorisk Forening. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.

Ove Jensen, f. 1941 i Enslev, Kolt Sogn. Lærer fra Marselisborg Seminarium i 1968 og har arbejdet i bl.a. Hinnerup og Aarhus kommuner. Interessen for det historiske kaster af og til en artikel med lokalhistorisk emne af sig.

Børge Nielsen, f. 1928. Bosiddende i Brabrand siden 1934. Repræsentant og disponent i stålbranchen i 50 år. Medstifter af Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv. Arbejder nu freelance for arkivet.

Herman Rasmussen, f. i Marstal 1947. Søn af en skipper - hans oldefar byggede "Fulton". Læruddannet - ansat i 36 år på Herskinds skolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.

Søren Rasmussen, f. 1937 i Skårup, Fruering Sogn. Cand.mag. i naturhist. og geografi. Lektor ved Geologisk Institut, Aarhus Univ., pens. 2002. Adm. ved Aarhus Univ. kursusejendom, Sandbjerg Gods 1997-2007. Hovedforf. og red. af bogværket: Sandbjerg Mellem Sø og Sund. Strejftog i historie, kultur og natur. Lokalhist. int.: vandmøller, gamle veje, vandforsyning i ældre tid, kilder og okkerforekomster.

Paul Erik Hansen, f. i Kysing 1937. Gik på Ladelund Landbrugsskole 59-60. Gift med Asta Gisselmann. Vi har sammen drevet slægtsgården "Fellingsborg" i Kysing 1962-2007. Fra 1995 som I/S med vores to døtre.

Gerda Saas, f. 1895 på Rathousdal, Odder. Yngste datter af tredje generation godsforvaltere på Rathlousdal, Julius Viggo Terndrup og hustru Helga, f. de Nully Brown. Gift først med Joachim Otto Schack von Holstein-Rathlou i 1923. Senere gift Saas. Hun har blandt andet drevet et hønseri i Hundslund, været kartoffelavler og kennelejer, ejet en frugtplantage og drevet et pensionat.

Aage Domino, f. Hald v. Randers 1937. Journalist, udd. på Dagbladet Djursland og Randers Amtsavis, derefter red.sekr. på Randers Dagblad. 1963-2004 på Jylland Posten, senest som redaktionschef og informationschef. I redaktionen af "Fire sogne omkring Solbjerg" 1978, 1981, 1992 og 1999 og for Østjysk Hjemstavn 1981-88. Bosat i Solbjerg 1971-2004, siden da i Saxild v. Odder.

Ellen Margrethe Sørensen, f. 1933 i Århus. Efter konfirmationen arbejdede hun på fabrik og i institutionskøkken. Flyttede i 1959 til Haderslev. I 1961 til Christiansfeld som husmor og medhjælpende hustru ved en autoforretning. Flyttede i 1984 til Genner og blev gift igen. Havde 26 gode år som landmandskone. Fik Alzheimer i 2008. Kom på plejehjem i Christiansfeld – og døde i 2013.

Helle Reinholdt, f. i Bording 1947. Cand.mag. i Forhistorisk Arkæologi og Middelalderarkæologi fra Aarhus Universitet. I mange år ansat som museumsdirektør ved Skanderborg Museum. Har skrevet flere bøger og artikler med emner inden for middelalder, renæssance og nyere tids kulturhistorie. Desuden redaktionsarbejde. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavn siden 2014.

Erindringsbilleder fra en barndom på Rathlousdal i Odder

Af: Gerda Sass f. Terndrup. Nedskrevet i 1975 til børnebørnene

Gerda Sass f. Terndrup skrev denne erindringskitse til sine børnebørn i 1975. Hun var da 80 år.

Det hele begyndte med, at mor sad ude i lindelysthuset og syede ved det store 6-kantede bord på den 6-kantede bænk og med det 6-kantede gangbræt til at støtte fødderne på.

Det var en yndig solskinsdag midt i maj 1895. Træerne var lige blevet grønne, kastanjerne stod med tændte lys, og alt åndede fred og ro.

Inde i sit kontor (eller contoire, som der stod på døren) sad far, Julius Terndrup, som

var godsforvalter på et dejligt gods, hvor også hans far og farfar havde passet godsets pengesager og regnskaber.

Huset var bygget af munkesten hentet med hest og vogn, da Koldinghus var brændt 1808. Bjælkerne var ”pommerske” og måske hentet samme sted. Det havde nok været lettere med nogle lastbiler, men der var jo ingen biler dengang. Derimod var der heste nok, og selv om turen var på ca. 70 km var der tid nok at tage af. I vognen var der brød, flæsk og hjemmebrygget øl og havre til hestene. – Men Hovsa! Jeg glemmer helt, at jeg slet ikke er født endnu. mor sad jo i lysthuset og ventede på mig.

Julius Terndrup

tålmodigheden og gav mor et kraftigt og velrettet spark i maven, så hun blev helt forskrækket, rejste sig og bad far sende bud efter "Madammen", for nu gik hun ind og lagde sig lidt.

Hen under aften var jeg blevet fuldkommen hysterisk. Nu ville jeg ikke vente længere på at se min familie, og medens far gik håndervridende og tænderklaprende rundt ude i haven – det er jo som bekendt altid faren, det er værst for – kom jeg med skrig og skrål til verden hjulpet af jordemoder og læge.

Da alt var i orden igen, og jeg lå i min vugge – et dinglede jernstativ med blondegimmel – fik jordemoderen sin kaffe, og dr. Schæffer og den medtagne far, har nok fået sig en stiv romtoddy.

Næste morgen kom mine 4 søskende ind for at se mig, og min "lille"bror, fordi han var yngre end den store, kom med sin nissemand, som han forærede mig. Jeg brød mig nu ikke meget om den gave, så lidt som jeg senere brød mig om at få dukker

Ønskede hun en dreng eller en pige? Mon ikke en lille yndig pige? Hun havde vel nok i to vilde drenge.

Alt som hun sad og faldt i tanker over dette, havde jeg imidlertid tabt

forærende. De blev straks begravet ovre i tørvehuset, længst inde.

Da de fire tidlige ankomme var en pige på 10, en dreng på 9, en pige på 7 og en dreng på 5, skulle jeg selvfølgelig for balancens skyld være en pige, hvilket jeg var meget misfornøjet med; det var min mor vist også, efterhånden som jeg voksede til og dagligt kom hjem med enden slidt ud af bukserne ved at kure ned i grusgraven, og med garneringerne fra kjole og diverse stivede skørter om halsen. For de blonder der dog var alle vegne!

Det var først lidt senere, det gik så vildt til. De første par år var jeg vel ret fredelig og sad nok mest i min bambusbarnevogn. Den hjalp jeg senere drengene med at ryge op og skære i småstykker.

Det smagte rædselsfuldt og sved i øjnene, men det kunne vel være lige så godt som tørrede kirsebærblade i kridtpiber. De, kridtpiberne, kostede 5 øre, og vi fik dem til at blæse sæbebobler med.

Det blæste vi på!

Bautasten

Min aller første erindring går tilbage til d. 9. august 1898, da der blev afsløret en bautasten for opretteren og føreren af "De jyske herregårdsskytter i 1848". Altså et 50 års jubilæum.

Gerda Terndrup som lille

Bautasten med Skytte Høyer

Pladsen foran stenen, som står der endnu, var fuld af flotte soldater. Dengang var militæruniformer noget andet, end de er nu. De var i lyseblå og mørkeblå farver med røde striber og guldsnore. Lange sabler og trekantede hatte med hvide fjer i toppen hørte til. Hattene var nu kun til officerer, de menige havde kasketter.

Musik var der også, og der var nogle, der holdt tale, og så råbte vi "Hurra". Jeg stod ved siden af min mor og kan endnu se min hvide kjole for mig og den hvide "Helgolænder", som var en kyse med sløjfe i nakken.

Kongen - en flot fyr!

Pludselig stod der en høj flot soldat foran os. Han tog mig op på armen og sagde: "Hvad er det dog for en sød lille dukke?"

Soldaten var ingen ringere end Christian den 9ende, altså Dronning Margrethes tipoldefar. Tænk, at jeg har siddet på hans arm.

Kedeligt i grunden, at jeg ikke blev født ca. 30 år før, så havde jeg måske også "kendt" Frederik den 7ende og Grevinde Danner, som jævnligt gjorde ophold på godset, når de kom skrumplende i deres karosser på vej til Michael Drewsen i Silkeborg, kongens nære ven.

Men man kan jo ikke fedte sig ind hos hele kongefamilien. Jo, hvorfor ikke? Senere har jeg nejtet for Frederik den 8ende, da jeg var med far i København. Vi mødte ham på Strøget, hvor han elskede at gå inkognito (altså Frederik den 8ende – ikke far)! Far var klar over, at han ikke skulle hilse, men lige foran os standsede kongen

og sagde: "Goddag Hr. godsforvalter". Min far blev spurgt om forskelligt vedrørende godset, og han blev rød helt ned i skoene. Vi måtte omgående ned i Jordbær-Jørgensens kælder på Amagertorv, hvor man hele året kunne få en portion jordbær for 2 kr. Om vinteren var der kun 2-3 stykker, men i sæsonen kunne man få alle dem, man kunne spise – med fløde altså! også for 2 kr.

Danset med Christian den 10ende, da der var kongejagt på godset, og han var kronprins, har jeg også!

Siden hin mindeværdige dag ved bautastenen, hvor jeg begyndte på kongerækken, hed jeg i nogle år "Dukken", men ak, det dukkeagtige gik rigtignok af mig. Jeg tror, min mor har spejdet forgæves efter det senere hen.

Dukker og jagt

Nu sagde jeg nok så flot, at jeg ikke brød mig om dukker. Jeg kan kun mindes én. Den var syet af tøj og havde et malet metalhoved, hvor næsen var slidt blank. Den har nok været højt elsket, og så hed den "Skinke". Da jeg en dag stod ude i køkkenet og hørte mor sige til kokkepigen, at vi skulle have have skinke til middag, gav jeg et vræl fra mig og var næsten ikke til at trøste igen. Forklaringen hjalp kun lidt. "Skinke" var nu engang "Skinke" og kunne ikke serveres som middagsmad.

Da jeg kun havde min "lille"bror og hans kammerater at lege med, der var slet ingen piger på min alder, kun en hel masse drenge, tør jeg nok sige, at jeg fik en barsk opvækst.

På sådan et sted med stalde, lader, kornmagasiner, husdyr, karle og piger, heste

Rathlousdal - et sted med stalde, lader, kornmagasiner, husdyr, karle og piger ...

Børnehus

at ride på, dyrehave med masser af rådyr og dådyr, fiskedamme, en sø med småøer i og et yndigt badehus på en af dem,- det var en rigtig villa med veranda, stue og køkken (tegnet af den store arkitekt Martin Nyrup), -- var der tumleplads nok for en flok børn, der forstod at udnytte hver time på dagen.

Drengene, som var 10-12 år, havde rigtige haglbøsser, som de lærte at håndtere og at skyde med af skytten, som selv havde 2 sønner. Vi gik meget på jagt. Ja, jeg siger vi, for jeg var selvfølgelig altid med. Skyde måtte jeg ikke selv, før jeg var fyldt 8 år, men jeg blev brugt til at jage harer og ræve ud af granplantagerne. Jeg var dødsens angst for at gå ind mellem de mørke graner. Sæt ræven kom. Men da jeg fik løfte om at blive skudt, hvis jeg ikke rubbede mig, var der jo ingen vej uden om. Jeg har vel også været lige så stolt som drengene, hvis turen gav resultat.

I dyrehaven, som var på 36 tønder land, var der en meget stor græsmark, "Sletten" hed den, med enkelte fritstående træer til dyrene at gubbe sig på. Der gik om sommeren alle køer og tyre løse omkring, og det gjorde vi andre også... En dag må jeg have virket særlig irriterende på en tyr, for pludselig kom den som et tordenvejr farende imod mig. Drengene sprang af sted hen til indhegningen, og jeg for som et egern op i et træ, med tyren prustende og skrabende nedenunder.

Et par drenge løb hjem og hentede forvalteren, som kom med par karle og fik tyren fanget. Jeg blev hevet ned af træet, fik et par på kassen og bedt om at skrubbe hjem, så skulle forvalteren nok snakke med min far. Jeg hørte imidlertid ikke mere til sagen, men det var måske, fordi der var så mange andre sager!

Cirkus i byen

I haven havde vi en galge med gynger, ringe, trapez og tov. Det var et sted, hvor vi tumlede os lystigt.

En gang hver sommer kom Cirkus Miehe til den nærliggende by, og far var meget cirkusinteresseret, eller var det de kønne Miehedøtre, der trak - vi fik i alt fald lov til at overvære forestillingen de to dage, der var Cirkus i byen.

Efter at jeg var kommet i skole, sørgede jeg altid for at blive sat uden for døren, hvilket ikke var særlig svært, hvorpå jeg styrtede ned på markedspladsen lige bag skolen. Der gik jeg så og gjorde mig nyttig, eller jeg gik i vejen efter bedste evne og tiggede og bad cirkusfolkene om at stjæle mig, da jeg intet højere ønske havde end

Dam med karper og ål

at "komme til cirkus". Jeg har mange år senere truffet Dora Miehe og opfrisket gamle minder over en kop kaffe i hendes hyggelige vogn.

Når cirkus var vel ude af byen, gik vi i gang med at indøve nogle af de numre, vi havde set. Enkelte var ret halsbrækkende, jeg nøjedes dog med at brække armen. Når vi synes, at alt gik efter planen, blev

boende sommergæster tvangsindlagt til at se forestillingen med erlæggelse af 2 øre pro persona. Der var dog ingen servering i pausen, det var kun, når vi var alene hjemme en aften. Så blev alle gårdens karle og piger inviteret mod entre af 5 øre, men så blev de også trakteret med mors hjemmebagte småkager og fars cigarer. Alle var begejstrede og kom gerne igen en anden gang.

Alt dette foregik i de første år af det nye århundrede.

Ud i dammen

En ting, jeg erindrer med rædsel, var julestormen 1902. Da vi så ud i haven om morgenen 2den juledag, lå 6 af de høje 70-80 årige træer væltede, som om de lige var læsset af en kæmpevogn. Katastrofen bevirkede, at haven til dels måtte omlægges, og det er som sådan, jeg bedst husker den.

Lige uden for haven var en ret stor dam, det havde vist engang været en fiskedam. Der gik en del karper og ål, men mor ville ikke have dem. Hun sagde, at de smagte af mudder. Så stegte vi dem selv over bål og bagte kartofler i asken. Det smagte pragtfuldt, og når vi så bagefter røg en "fredspibe", var der ingen der kunne ønske at have det bedre.

Samme dam var i det hele taget et ellersønder for os. I den ene side var der kørt mange læs sand fra den nærliggende grusgrav, og der badede vi om sommeren – det var tilladt!

Hvad der derimod ikke var tilladt, var at tage mors vaskebaljer og kar ud i dammen. Det skete også kun, når vi vidste, at mor skulle på visit. Så snart hun var forsvundet

ud af havelågen, var vi klar over, at banen var fri nogle timer, og vi var ikke længe om at få fat i ”slagskibene”. Der kunne lige sidde en mand i hver balje, og det gjaldt selvfølgelig om med lange stave at få tippet hinanden over bord.

Som regel nåede vi at få kar og baljer på plads, inden mor kom hjem, og var tøjet ikke tørret på kroppen, nå ja, det kunne jo ske for enhver at falde i vandet på et sted, hvor der var nok af det. Det er dog også gået så galt, at vi måtte i seng midt på en dejlig sommerdag, men det var nok, når far måtte sejle ud efter en balje, der var gået til bunds.

Småting

Ellers må jeg sige, at vi havde en utrolig evne til at undgå straf, eller måske var vore forældre mere tolerante end andre forældre

på den tid, for vore kammerater fortalte altid om ”øretæver i luften”, med mindre der sagde, at det var os, der havde lavet balladen. Så slap både de og vi på en nem måde, og vi var ganske indforstået med sagens sammenhæng. Det var noget, der aldeles ikke blev betragtet som sladder og selvfølgelig syntes vi, det var helt i orden, at vi kunne redde en kammerat for tæv. Vi havde nok været lige gode om at lave ulykkerne.

At vi var en ganske rædselsfuld horde, skal jeg være den første til at indrømme. Det var dog altid ret uskyldige ting, vi lavede, som ikke havde noget direkte med hærværk at gøre. Nå ja, for at knalde et par ruder i kormagasinerne, når vi skød til måls med kastanjer, det var hvad der kunne ske, og huggehusmanden havde vel ikke andet at bestille, end at sætte nyt glas i, det var jo blandt andet, det han var der for.

Hos smedens

Det var nu ikke blot om sommeren, at dammen var en god legeplads. Om vinteren løb vi på skøjter og lavede glidebaner. Det var dengang, vi havde rigtige vintre med frost og sne.

Når isen havde en passende tykkelse skulle der "ises". Det betød, at der kom mænd med økser og save, huggede isen op i store flager, som så inde ved bredden blev hugget i mindre stykker, som blev kørt til iskulen, dækket med tang og halm for så om sommeren at blive brugt i husholdningernes isskabe.

Før disse flager nåede ind til bredden, var de dog alle tiders legetøj. Vi sprang fra flage til flage, lige til den tippede, og vi kom som regel godt fra det. Gik det galt, var der altid en mand parat med en bådshage, som fik os hevet i land. Så var det rigtignok med at komme ind og få tørt tøj på, før nogen opdagede det. Men det hændte desværre også, at sporene alt for tydeligt viste vej til børneværelserne, og for vores vedkommende var der ingen vej uden om at komme i seng. Man ville måske synes, at det var en mild straf, men vi ville nu have foretrukket "kontant afregning", tørt tøj på og så ud igen. De andre var jo derude, det var frygteligt at tænke på.

Hos smeden

På den anden side af dammen boede smeden og hans kone, som jeg var vældig gode venner med. Deres datter og min ældste søster havde haft deres tid sammen, men nu var både datteren og sønnen i huset kommet ud at tjene, og så har deres mor nok syntes, at det var hyggeligt at have mig rendende.

Hos smedens var maden simpelthen himmelsk. Kartoffler med tyk meljævning og flæsk. Gad vide, om jeg havde været lige så begejstret for at få det hjemme. Det mest

interessante var, når smeden balancerede maden op på sin kniv og jog den langt ned i halsen. Det var et cirkusnummer, der burde indøves. Jeg prøvede det også en gang hjemme, men kun en gang!

Pandekagerne var også uovertrufne. Mors var tynde og sprøde, men disse var tykke som en skive brød og med sirup på. Desuden var de bagt i oksetelle, som sad i et tykt lag i ganen resten af dagen. Jo, det var sager.

Lavede patroner

Mens jeg får vand i munden ved at tænke på al den herlighed, kommer jeg til at tænke på Skyttens kaffe. Hjemme fik vi børn ikke kaffe. Hos Skyttens stod kanden altid i et rum i kakkelovnen og var lige tilpas varm. Drengene sad omkring bordet sammen med Skytten og hans 2 drenge og lavede patroner. Det var et ret farligt arbejde, fik jeg at vide, for hvis de tabte en patron på gulvet, kunne den "gå af" og lave frygtelige ulykker. Der var forskellige størrelser hagl og noget løst krudt og en filtskive, der skulle imellem. Til sidst en papskive på og så ind under et apparat, som proppede den til. Ind imellem gik man hen og drak en tår kaffe af tuden på kanden.

Nu da jeg alligevel er kommet over dammen, vil jeg lige vende tilbage til smeden. Undertiden fik jeg lov at stå på en bænk og trække blæsebælgen. Det var vanvittigt spændende, pludselig at se en sort bunke kul blive til et strålende ildhav.

Der blev ustandselig smedet hestesko. Der var 22 arbejdshestes foruden køre- og rideheste. Altid stod der et par heste i smedens port og ventede på nye sko, foruden at der stod harver og plove til reparation. Jo, han kunne nok trænge til en gang flæsk og kartofler med "meldypelse".

Gerda Terndrup i haven

I den anden ende af smedens hus boede staldkarlen, også med 2 børn. Da drengen var blevet 10 år, skulle han ud at tjene som vogterdreng på en gård en mils vej borte, og da pigen blev 10 år, skulle hun ud som "bettepige" på en anden gård. 10 års børn, der slæbte fra morgen til aften. Det var hårde tider for småkårsfolk dengang.

Faldskærm

I en billedbog havde jeg engang set en faldskærm, som den kaldtes. Det var noget, der lignede en stor paraply, hvori der hang en mand i nogle snore, og han svævede hen over træer og marker. Pludselig fik jeg ideen: Fars paraply! Den var lidt større end en almindelig dameparaply og med et solidt håndtag. Jeg så i ånden mig selv svæve hen over haven, mens familien stod og så beundrende op efter mig.

Under et af soveværelserne på første sal var der et halvtag over spisekammer og fadetur. Det måtte kunne bruges, da jeg

var klar over, at jeg skulle være hævet over jorden for at få tilløb. Altså huggede jeg fars paraply, kravlede ud på taget, slog min "faldskærm" op, løb hen til tagrenden, satte af og svævede – lige ned i en solbærbusk. Det var nærmest et chok for mig, at det mislykkedes, for hvordan i alverden kunne andre så gøre det? Man kunne

jo tydeligt se på billedet, hvordan manden svævede oppe over jorden. Jeg blev dog så meget til grin, at jeg tabte lysten til at gøre et nyt forsøg.

Efterhånden som tiden gik, kom jeg uundgåeligt i skolealderen og begyndte min trældom hos en ældre dame med kappe og et stort hvidt forklæde med sløjfe bag på. I løbet af kort tid blev der imidlertid bygget en lille privatskole, som hed "Frøkenskolen", vel fordi det var 2 frøkener, der havde den. Der gik både piger og drenge i 4 klasseværelser med 2 årgange i hvert. Jeg sad selvfølgelig i alle 8 år ved siden af en dreng, søn af en af godsets forpagtere, som mine forældre kom sammen med, og som jeg havde kendt et par år, fordi han hørte til "sjakket".

Til skole

Vi havde 2 km til skole, og befordingen var fars gamle cykel med gule træskærme og

massive ringe. Den har nok været hård at træde, men til alt held var det en lille smule ned ad bakke hele vejen. Køretøjet blev benyttet på den måde, at en sad på styret og en stod op og trådte i pedalerne, der var intet frihjul opfundet. En sad på sadlen med mig, som den mindste på ryggen. Den ældste søster var ude af skolen. Hjemturen måtte jeg tage pr. ben, da jeg fik tidligere fri end de andre. Nu til dags da næsten et hvert barn har egen cykel, er det nok ikke en ide til efterfølgelse. Om vinteren kunne vi ikke cykle, men løb det meste af vejen.

Drengene ville ikke have frakker på om vinteren, det var "tøset", og da jeg naturligvis heller ikke ville være "tøset", lagde jeg min frakke under nogle blade i grøften uden for haven og tog den på igen, når jeg nåede hen til den på hjemvejen. Det gik godt i lang tid, lige til jeg engang fik en slem halsbetændelse, og Dr. Schæffer blev tilkaldt. Han sagde, let bebrejdede til mor, at han synes, hun skulle give mig en frakke på, når jeg gik i skole! Han boede midtvejs til skolen for enden af den 1 km lange lindeallé. Han sad altid ved vinduet med sin morgenkaffe, når vi gik forbi, og vi vinkede til ham. mor så lidt desorienteret ud, og jeg måtte gå til bekendelse, mens et stort smil bredte sig på doktorens ansigt. Jeg indvilgede i at tage frakken på, når jeg måtte få matroskraven udenpå. Så syntes jeg ikke, det så så "tøset" ud.

Fik cykler

Far og mor fik cykler omkring 1903. Det var ellers ikke noget almindeligt køretøj på den tid. Damernes kjoler gik jo lige til jorden, og når de cyklede, sad der elastikstropper i underkanten af nederdelen, for at den ikke skulle flyve op, når de kørte i modvind. Tænk, hvor forfærdeligt om man så deres ankler eller måske oven i købet et

lille stykke af benet. Det var utænkeligt, at sådan noget kunne gå godt!

Dr. Schæffer havde også fået cykel, som han brugte, når han blev kaldt ud til sygebesøg. Men var det noget, der hastede, satte han cyklen, når han havde kørt lidt og løb resten af vejen. Det kunne han bedre magte.

Mange børn

Foruden at være en højtelsket læge og ven af alle børn, var han selv leverandør af 7 styk. Når nogle spurgte, hvor mange han havde, sagde han: "Et og et halvt dusin". De spørgende var ved at gå bagover af rædsel ved tanken, om at have 18 børn og blev først beroligede, når han fortalte dem, at det var eet barn og et halvt dusin.

Jeg har vel været 5-6 år, da mor opgav det med flæser og blonder på stivede skørter. Jeg sprang lige i matrostøjet, som brugtes meget dengang. En lægget nederdel og drengenes fravoksede bluser med elastik i livet. Om vinteren mørkeblå uldne, og om sommeren kadetstribede eller hvide. Det med elastikken i livet var en glimrende opfindelse. Det var utroligt, hvad der kunne være af stjålne sager under sådan en bluse. Ferskner, vindruer, kager og meget andet godt fra drivhuse og køkken.

Hvide mus

En overgang, lidt senere, havde vi hvide mus i et bur, og en dag havde jeg taget et par stykke med i skole under blusen, men mærkeligt nok faldt det ikke rigtig i lærerindens smag, hvorimod kammeraterne var ellevilde af begejstring, da musene rendte rundt på gulvet, og lærerinden sad med benene trukket op under sig. Jeg blev omgående kommanderet til at fange musene og forføje mig hjem med samt mit menageri. Så var den dag reddet.

Hul i gymnastikdragt

Måske var det fra den dag, jeg ikke rigtig havde lærerindens sympati, eller kunne det måske skyldes en episode til en gymnastikopvisning, hvor mødrene sad langs den ene væg i gymnastiksalen. Vor gymnastikdragt bestod af et par mørkeblå bukser med elastik ved knæet og en blå og hvidstribet bluse. Hvor så vi dog søde ud!

Da vi skulle klæde os om til opvisningen, opdagede jeg til min rædsel et stort hul i bukserne lige i mellem benene. Hvad gjorde man nu? Naturligvis samlede jeg kanterne sammen og snørede godt med sejl garn omkring. Så var den klaret. Desværre havde jeg ikke tænkt over, at tutten sad på retsiden, og da vi hang i ribberne og skulle svinge benene frem, lød der et kendeligt bifald fra mødrene! Min stakkels mor fik mig hurtigt fjernet. Da de andre kom ind i klassen igen, var jeg omklædt.

Bjørnegrotte

I parken var der en bjørnegrotte med bjørne. Ikke de små vaskebjørne, men de rigtige store sorte bjørne. Selve bjørnegården var omgivet af en 4 meter høj kampestensmur med jerngitter på den ene side af gården, så man kunne se bjørnene og stikke lækkerier ind til dem. Det var de meget glade for. De levede under så udmærkede forhold, at de jævnlige fik unger, som blev sendt til Zoologisk Have i København, når de var ved at blive for store. I godsets dyrehave gik pukkellokser, en tyr og to køer. De var meget tamme, og de elskede, når vi red på dem og kælede for dem. Der var også en løsgående, eller rettere løshoppende kænguru, som om vinteren gik i kostalden. Den var også helt tam. Pukkelloksernes kalve blev også sendt til Zoologisk Have og lige sådan sølv ræveungerne fra et andet bur.

En sommer var jeg på ferie hos en onkel og tante i København, og da barnet skulle mores, gik de en dag i Zoologisk Have med mig. Ved ræveburet standsede de og sagde: "Nu skal du se nogle yndige små ræveunger". "Nå dem, dem har de fået ovre fra os". Vi gik lidt omkring, til vi nåede pukkellokserne, og jeg udbrød: "Dem har de også fået ovre fra os".

Nu blev familien lidt benovede, men de holdt humøret oppe og sagde: "Jamen nu skal du bare se bjørnene". "Ja, dem kender jeg godt, dem har de også fået ovre fra os"! Så mente min onkel og tante, at vi hellere måtte gå hjem. Elefanterne har de nok ikke turdet vise mig!

Når jeg hele tiden bruger ordet "os" og "vores", så var det naturligvis ikke vores i den forstand, men derimod godsejerens, men da der var 7 børn, vi var 5, skovridderens 3, skyttens 5, inspektørens 1 og smedens 2, følte vi os som én stor familie. Hvad der var deres, var også vores, såvel som vores var deres. Der var ingen personsanseelse og intet snobberi.

På jagt

Tidligt om foråret, når skoven lige var blevet grøn og stod fuld af anemoner, var det tid til rågejagt. Der var en rågekoloni i den yderste ende af den 1600 tønder land store skov, der hørte under godset. Den dag jagten skulle foregå, fik vi lov at låne en vogn og "gamle Mærta", ja, det var altså en hest. Hun var blind på det ene øje og fik nærmest lov til at leve sine sidste år i fred og ro, undtaget når vi prøvede at dressere hende som cirkushest, hvilket vi desværre ikke havde meget held med.

Turen startede kl. 4 om morgenen med halm og tæpper i bunden af vognen og en god madpakke og saftvand. Jægerne var mine 2 brødre og en af skovridderens

sønner og en af skyttens. Jeg faldt vist ret hurtigt i søvn igen i den bløde halm. Jeg husker i alt fald ikke køreturen.

Skyttens dreng havde et par tingester, som han havde fået smeden til at lave. Det var et par pigge til at spænde på støvlernes inderside, så han let og hurtigt kunne kravle op i selv de højeste træer. Det var jo der rederne sad. Når han var kommet til tops, smed han ungerne ud af reden, og drengene skød dem på vej ned.

Når der var gået nogle timer, blev byttet samlet sammen, maden spist og så gik det hjemad igen med 40-50 rågeunger fordelt til forskellige familier. Herlig mad var det.

Rødjakke

Det var egentlig meningen, at den store bror skulle være jurist ligesom far, farfar og oldefar og overtage stillingen som godsforvalter. Altså fjerde generation. Men det var hans temperament ikke til. Tænk at skulle sidde på et kontor fra kl. 8 til kl. 5 hver dag. Næh tak, måtte man bede om den frie natur og noget mere spændende. Så kom han i stedet til landvæsen og endte som forpagter på Moesgaard ved Aarhus, indtil han sammen med 4 skolekammerater rejste til Canada, og som den dygtige fyr, han var, ret hurtigt kom ind i "Det Kongelige Beredne Politi", også kaldet Rødjakkerne. Her var han i 16 år, indtil han fik bughindebetændelse og døde højt oppe i ødemarken hos sine venner, indianerne, som elskede ham.

Betakkede sig hurtigt

Da den store bror ikke ville være godsforvalter, så skulle den lille bror altså være det. Han kom godt nok på sagførerkontor, men betakkede sig hurtigt, tog en uddannelse som forstmand, kom ind i ØK og rejste til Siam som plantagebestyrer på firmaets gummiplantage i Johore.

Men foreløbig var vi yngste børn hjemmegående nogle år endnu og fortsatte det vilde friluftsliv.

Telefon

Telefonen var omkring 1900 et ret ukendt begreb på landet. Far havde på kontoret en tavle på væggen og en vægtelefon med en tragt, som man råbte ind i.

På tavlen var der i alt 7 numre, nemlig: godsejeren, inspektøren, dyrlægen, huslægen, skovridderen, mølleren på vandmøllen og endelig gods-kontoret. Hele anlægget kunne vist nærmest betegnes som en slags hustelefon. Hvordan far satte de forskellige i forbindelse med hinanden, når de ringede, var for mig det store trylleri.

Elektrisk lys

Når mølleren havde telefon var det, fordi han havde elektricitetsværk! Ja, det var sandelig også noget af et mirakel. Det var kun godsejeren, og os, fordi vi boede lige over vejen, der fik elektrisk lys, og det blev kun brugt, når der var selskaber. Værket blev trukket af vandkraft fra møllehjulet, men mølleren skulle selv være til stede, indtil gæsterne var draget af sted ved midnatstid. Lidt hen på aftenen blev der sendt bud ned på møllen med god mad, vin og et par cigarer, så kunne mølleren nok holde humøret og drivkraften oppe.

Møllendammen var et strengt forbudt område, og mærkeligt nok ved jeg intet tilfælde, hvor vi overtrådte forbudet. Nå, vi havde også vand nok foruden.

Når jeg ser på klædedragten nu (1975), som hos de fleste unge består af noget undertøj, der bliver skyllet op om aftenen og er tørt om morgenen, et par strygefri skjorter og cowboybukser, så forfærdes jeg ved at tænke på vaskedagene i min barndom.

Vaskekone

Selv om vi havde 3 piger, kom der en vaskekone på selve vaskedagen. Hun mødte kl. 5 om morgenen, fyrede under de 2 gruekedler, og mens vandet kom til at koge, lagde hun sig på vaskebordet ovenpå det brogede tøj, det hvide stod i blød fra dagen før, og så fik hun sig et lille ekstra hvil før det gik løs med ”knofedt” ved 7 tiden. Et par af pigerne hjalp på skift lige til sen aften, hvor vaskekonen gik hjem med 1 kr. i lommen, et hjemmebagt franskbrød og nogle æg. Kosten og bunker af kaffe havde hun da reddet sig gratis den dag.

Når så alt det tøj var tørt, kom rulningen og strygningen. Strygeovnen var et kulfyret apparat, hvor jernene stod skråt op ad en glohed flade, og når de kunne ”spytte” var de tjenlige til brug en lille tid, til de blev udskiftet med et, der var varmere.

Vasken foregik hver fjerde uge, og når man så betænker, at vi var 10 mennesker, hvoraf de 7 var kvinder med blondeunderbenklæder, stivede skørter, kjoler, chemisser, underliv, natkjoler, forklæder, kraver, lommelørklæder og jeg ved ikke hvad, foruden fars og drengenes skjorter, natskjorter. Det er næsten ikke til at holde ud at tænke på, at der var 4 sæt af alt pr. person. Vi skiftede tøj hver søndag.

Stopning og lapning ordnede mor med hjælp af 2 ugifte søstre (altså ikke mors). De boede i et lille hus med én stue mod syd, ud til vejen. Der var 2 vinduer og en forhøjning med et sybord og en stol på hver side. Der sad de dag ud og dag ind og lappede og stoppede for byens fruer. De sad altid på den samme plads iført sorte hvergarnskjoler, som må have været meget gamle, idet den ene var falmet grønlig på den ene side og den anden på den anden side, alt efter den side der vendte mod lyset og solen.

Undertiden hjalp pigerne også med lappetøjet, hvad skulle de ellers bruge tiden til? Der var ingen biograf, ingen biler eller knallerter, ingen radio eller fjernsyn. Ingen forlystelser. Men een dag om sommeren var der dyrskue på en mark lige udenfor vores have, så selvfølgelig havde vi gratis adgang gennem et hul i hækken.

Lirekassemanden

En virkelig stor oplevelse var lirekassemanden. Han var veteran fra 1864, og han havde træben. Han havde resterne af sin uniform på. Når vi pludselig en sommerdag hørte hans lirekasse ved havelågen, sprang alle ud og omfavnede ham som den hjemvendte, fortabte søn. Han blev budt på middagsmad, cigar og kaffe, fik en god madpakke og en lige så god skilling af far, og drog så videre efter megen vinken og farvelråben – indtil næste år. En sommer blev han væk, og far fik oplyst, at han var død. Han havde sit hjem i Aalborg, og han efterlod sig flere ejendomme der, som han havde sparet sammen til med sin lirekasse.

Angående vaskekones løn på 1 kr. for en lang vaskedag, kommer jeg til at tænke på fars løn som, i hvert fald i min tidligste barndom, var 300 kr. om måneden. Dertil kom fri bolig, 15 rummeter bølgebrænde, 10.000 tørv, 2 pottesødmælk daglig og alt, hvad vi ville hente af skummet mælk og kærnemælk.

Hus og have

Til huset på 13 værelser hørte en meget stor have på 1 ½ tønder land. Den gav alt, hvad der skulle bruges af frugt og grønsager. Far savede de 15 rummeter brænde i løbet af forsommeren, og mor var meget interesseret i at få det mest mulige ud af haven. Dog havde hun en havemand til hjælp, også til at bære brænde ind til de 13 kakkelovne. Han

bar også asken ud. Om der var kakkelovne på pigeværelserne, husker jeg ikke, man da værelserne delte væg med et godt, stort brændefyret komfur og skorsten, fik værelserne vel noget varme derfra. For øvrigt havde pigerne vel aldrig tid til at være på deres værelse, før de skulle i seng, og så behøvede de jo ingen varme.

For de 300 kr. skulle far altså betale kost til 10 mennesker og klæder til 7. Desuden lønninger til folkehold foruden hundrede andre ting. Det hjalp selvfølgelig noget, at en pot brændevin kun kostede 25 øre og en lerdunk med 2 ½ potter rom kun 2 kr. Hver dag til frokost fik far en pilsner til 7 øre, jo, det var tider dengang! Først i sommeren 1914 steg en pilsner til 9 øre, og det er gået stærkt siden!

Til selskab

Blandt de opfindelser, der ikke var gjort, var plæneklipperen. Vi havde 3 meget store plæner, som blev slået med le tre gange i sommertiden. Alt det græs, der blev slået, gav uanede muligheder. Der blev bygget storkereder og huler med grene til at holde på taget. Her var leg til flere dage, lige til det hele en dag var væk, når vi kom fra skole. Hvor det blev af, ved jeg ikke. Så ventede vi på næste slåning.

Hvor folk dog arbejdede dengang. Adspredelser var der jo ingen af, så enhver

måtte se at få det mest mulige ud af arbejdet.

I spisestue, anrettergang, køkken, spisekammer og fadebur var der hvidskurede gulve. De blev skuret hver lørdag med en halmvisk dypet i en vælling af sæbe og fint sand til de skinnede som poleret elfenben. I køkkenet blev der strøet et fint lag sand.

Der blev syltet til den store guldmedalje. Fadebur og kælder blev fyldt til randen med krukker og flasker. Når det gik aller hedest til, neglede vi et par flasker solbærrøm, så kunne vi tage en slurk, når vi havde røget kirsebærblade eller resterne af min gamle bambusvugge. Så mente vi, at det ikke kunne lugtes, at vi havde røget. Så lugtede vi til gengæld af rom. Jeg ved ikke, hvad der var værst, og jeg fik det heller aldrig at vide, for vores stakkels hjemsogte forældre har nok anet sagens sammenhæng. I hvert fald har far nok tænkt på sin egen barndom. De tav klogelig og har vel også ment, at det var nytteløst at gøre noget.

Klø var de ikke tilhængere af, jeg mindes aldrig, at vi fik en på kassen (som alle de andre fik), kun én endefuld husker jeg.

Man får vist det indtryk, at vi var en ganske forfærdelig horde, hvad vi så sandelig også var. Kun når der var middagsselskab var vi rene engle, rene i hvert fald, knap så meget engle.

Gæster

Når gæsterne var vel ankommet, og alle havde hilst på alle, kjolerne var lagt i de rette folder, de var selvfølgelig lange til jorden og nogle med slæb, herrerne var i kjole og hvidt, andet var utænkeligt, - så gik far rundt og viskede til herrerne, hvem af damerne de skulle føre til bords. Der gik bud til køkkenet, dørene lukkedes op og tjenerne, som vi ved sådanne lejligheder

lånte hos godsejeren, som selv var med til middagen, meldte at middagen var serveret.

Så var det om for herrerne at finde deres damer, måske ikke altid lige ønskede, men så havde de jo damen på den anden side. Pladserne ved bordet blev anvist, maden serveret og far bød velkommen med et glas vin. Snakken begyndte og udartede snart til en brusen, som betog os voldsomt.

De to ældste af os var nu 16 -17 år, og var med til bords. Vi andre tre, plus et par af gæsternes afkom, som var vore daglige legekammerater, spiste i børneværelset som stødte op til spisesstuen med døren åben dertil. Al den gode mad blev også budt om inde hos os, og flere gange måtte en af os ind til en gæst og svare på idiotiske spørgsmål. Når det var min tur, skulle jeg altid kysse, og det hadede jeg som pesten, men jeg var jo så yndig, sagde de! Endnu. I syvårs alderen fik jeg andre interesser, når vi havde middage, sådan som det nu var skik og brug dengang.

Hvor er min sko?

Lige før gæsterne gik til bords, kravlede jeg ind under bordet og sad musestille. Efter en stunds forløb var der altid en eller anden, der lempede en sko af, og så sneg jeg mig med skoen de 5-6 pladser hen og var undertiden heldig at få en anden med tilbage. Når jeg havde praktiseret denne sport en tid, kravlede jeg lydløst ud under en stol, mens gæsterne var optaget af maden, der blev budt om. Ingen opdagede mig, og jeg gled stille ind på min plads ved bordet i børneværelset, hvor der blev en fnisen og morskab, som vakte anerkendelse hos selskabet, indtil videre. De voksne kom ind i børneværelset for at se de dejlige børn, der var så lattermilde. Opstandelsen, når gæsterne rejste sig og ikke kunne finde deres sko, nød vi lidt på afstand. Stemnin-

gen var efterhånden så vennsæl efter den gode mad og de gode vine, at der ikke skete mere, men om jeg blev kysset lige så meget næste gang, husker jeg ikke.

Hvorfor var det altid mig, der skulle skubbes i fedtefadet? Ja, dels var jeg lille og tynd, kunne komme ind over alt, og dels var det altid mig, der var mere end parat, når der skulle ske noget. Det var ikke sådan, at de andre hyttede deres skind, når det gik galt. Nej, man må sige til deres ros, at de altid var solidariske.

Hvad vi ellers fik sådan en aften til at gå med, er jeg ikke helt klar over. Måske boltrede vi os i gæsternes kæmpepelse. Husk, det var før bilernes tid, og skulle man ud til middag på en af gårdene, var det med hest og vogn. Som regel i lukket vogn, da selskaberne mest holdtes om vinteren, det var selskabssæsonen.

Hjemad med kusk og vogn

Ved 12-1 tiden, når det var ved at være opbrudstid, blev der sendt bud ind i kontoret, hvor kuskene sad og spillede kort, om at spænde for. Et kvarterstid efter holdt vognene for døren, 6-7 lukkede vogne på rad rundt om græsplænen. Efterhånden som stuepigerne kom ind og meldte, at NNs vogn holdt for døren, blev gæsterne hjulpet i de store pelse, som bestod af ræveskind indvendig og sort klæde udvendig med en stor ræveskindskrave til at slå op om ørerne. Når man så var kommet til sæde, med benene ned i lammeskindsfodposen med varmedunk i bunden, ja, så var det blot om at komme hjem, ofte en tur på 10-12 km. Hestene strakte ud nok så godt for at komme hjem i den lune stald.

Hvem jeg havde mit livlige temperament efter, ved jeg egentlig ikke. Mon det ikke var efter far.

Da far var tredje generation af godsforvaltere, lige som skovridderen og skytten var tredje generation af deres forældre, var han også født og opvokset på samme sted, som vi var. Det samme var godsejeren, blot med endnu flere generationer bag sig.

Han og far var jævnaldrende og gik i Aarhus Latinskole sammen. De boede hos to ældre damer, og de måtte kun komme hjem én søndag om måneden udover ferier. Når de skulle hjem, foregik det på den måde, at de skulle gå lørdag eftermiddag, når skolen var slut. Det var en tur på ca. 25 km., men så blev de til gengæld kørt tilbage til Aarhus mandag morgen! Nogen mulighed for at tage "på tommelfingeren" fandtes ikke, der var ingen biler og kun ganske få vejfarende på den lange strækning.

Da de to drenge blev voksne, kom far til København for studere jura og kammeraten blev godsejer efter sin far, den før omtalte fører af de jyske herregårdsskytter. Da far havde fået sin eksamen, kom han hjem, giftede sig, blev godsforvalter og fik reden fuld af unger, som jeg har beskrevet.

Om sommeren var far på noget, der hed "kirkesyn". Der hørte 4 kirkesogne ind under godset, og de skulle efterses en gang om året af hensyn til eventuelle reparationer. Mor og jeg fik lov til at køre med, de store var jo i skole. Det var nogle herlige ture. Vi havde madkurv med, som vi nød indholdet af i en nærliggende skov. Vi fik eftermiddagskaffe i præstegården og jeg legede med eventuelle præstebørn, mens de voksne fik sig en hyggelig sludder.

I en af kirkerne lå en plade i gulvet, måske over en grav med en adelig dame, som det tilsyneladende var gået tilbage for. På pladen stod:

Tre gange blev jeg i brudeseng vendt – behageligt

Dog aldrig med barn bespændt – beklageligt.

Den første var en herremand fin

Den anden var Hr. Sadolin

Den tredje var en bartskær behænde

Han så min ende.

Der var vel også noget, der hed ikke-ude-vejr. Så måtte vi lege inde. Sidde uvirksomme kunne ikke tænkes.

De store søskende og far havde lavet et dukketeater, hvor vi spillede Gøngehøvdingen, Alladin, Svinedrengen og flere stykker.

Teateraften

Når der var teateraften, blev mor og pigerne og eventuelle liggende gæster inviteret til at overvære forestillingen. Teateret blev opstillet i en åben dør og behængt med tæpper, så kun scenen var synlig. Tilskuerne sad på rækker af spisestuestole. Jo, det skulle gå rigtigt til, der betaltes dog ikke entre, og der blev heller ikke budt kager og cigarer om! I et af stykkerne, jeg husker ikke hvilket, skulle jeg sidde oppe på en trappestige bag scenen og være "kor af usynlige ånder" ved at mumle eller synge et eller andet. Som regel gik det godt, men engang spillede de store rigtig komedie, jeg var dengang 5 år. De havde i lang tid herset med mig, for at lære mig min rolle, som bestod i, at jeg skulle komme ind på scenen med en stol og sige: "Vær's`god, her er en stol til Borgmesteren".

Da aftenen kom, og jeg skulle sige min replik, kom jeg godt nok ind på scenen med stolen og fik sagt: "Vær's`god, her er en stol til.... vendte mig om i kulissen og sagde: "Hvad var det nu, han hed"? Jubel fra tilskuerne og tæv bag scenen.

I et andet stykke skulle jeg ligge under en lyseblå dyne og agere hav ved at vende og dreje mig. Da der var uudholdeligt varmt, var jeg nødt til, midt i det hele at råbe: ”Jeg kan ikke holde det ud mere, jeg sveder sådan”.....Tæppe!

På stylder

Teaterverdenen er vist ikke gået glip af noget ved, at jeg ikke blev skuespiller.

Et vist nok for længst glemte stykke legetøj var stylder. De bestod af et langt skaft med klodser til at stå på. Vi begyndte med, at klodserne sad næsten nede ved jorden. Blot det at holde balancen var svært, når man skulle flytte det ene ben foran det andet. Efterhånden blev vi dog så drevne, at klodserne blev sat højere op. Det at stokkene hvilede mod bagsiden af skuldrene bevirkede desværre, at det sled på tøjet, der blev slidt mere der end andre steder.

I min aller vildeste styltetid havde jeg været med mor i København, og hun havde hos Salomon Davidsen, en meget eksklusiv forretning, hvor der altid stod et glas bismarksklumper til kunderne, købt en ganske yndig håndbroderet bluse til mig. Tænk, til mig. En gang i mellem syntes mor nok, at jeg skulle ud af matrostøjet.

Det var om sommeren, og vi havde en del liggende gæster, så en søndag blev jeg iført det fine skrud. 7 år gammel var jeg. Hele eftermiddagen gik jeg på stylder. Hen under aften bemærkede en af gæsterne, at der var slidt 2 store huller på ryggen, hvor stylerne havde gnavet op og ned i timevis. Blusen blev smidt ud. Hvor var det synd for mor, der så gerne ville pynte mig, for det er vist noget de fleste mødre gerne vil. Jeg var blot så lidt pyntelig anlagt. Jeg elskede mit matrostøj, og jeg sneg mig oftere og oftere til at hugge et par af drengenes bukser. Så

kunne jeg ganske anderledes klatre i træer, ride og i det hele taget bevæge mig.

Det var vist den københavner, hvor jeg var med mor i Det Kongelige Teater til en opera. Ja, hun havde vel ingen steder at anbringe mig, men var nødt til at tage mig med. Det eneste jeg kan huske af forestillingen, var en ridder, der stod og blev ved med at synge: ”Jeg iler, jeg iler”. Da jeg syntes, det havde varet længe nok, sagde jeg, nok lidt rigelig højt: ”Jamen, hvorfor render han så ikke”. Der blev tysset på mig, men enkelte smil fik jeg også.

Hest og berider

Angående det at ride, så var det sandelig også et stort kapitel i min barndom og ungdom. På godset havde de 7 børn. Der var naturligvis en berider, og hans undervisning nød vi andre børn godt af, ligesom vi nød godt af Skyttens skydeundervisning. Rideheste var der nok af, og ridekunsten fik jeg lært fra grunden.

Da jeg nåede så langt, at jeg måtte ride med stighbøjler, var det en udtrykkelig ordre fra berideren aldrig at ride med forsålede støvler, fordi der så ville være en kant under foden, som stighbøjlen kunne hænge fast i, hvis man faldt af.

Efterhånden som alle de større børn blev voksne, var der ingen berider mere og ridehestenes antal svandt ind. Fra militæret fik vi remonter; det var officersheste, som trængte til at komme lidt på græs. De var tilredne og lette at ride.

Når jeg så havde kylet skoletasken ind i børneværelset og fået ridetøjet på, red jeg ud med inspektøren i mark og skov. Kørehestene kunne til nød bruges. Der var 4 kulsorte arabere. At der var 4, var nok fordi der ved særlige lejligheder blev kørt ”med fire”, som det hed. Det var et

flot syn, med kusk og tjener i rødt liberi på bukken.

Vandværk

Omkring år 1900, blev der på godset bygget et vandværk. Mage til eventyr havde vi dog aldrig oplevet. Der blev lagt rør ind i køkkenet over vasken, og når man så drejede på en hane, kom der vand ud af røret helt af sig selv. Det var ganske simpelt et underværk. Ved den lejlighed fik vi en fin hvid emaljeret vask i stedet for den gamle trævask, og alle der kom på besøg, skulle ud i køkkenet og se det nye vidunder. Før vandhanens tid blev alt vand til husholdningen hentet i spande ude ved pumpen i gården. Tænk på vaskedagene.

Vandværket blev senere udvidet til også at forsyne den nærliggende by, Odder.

Drikkevand blev dog som regel hentet ved "den hellige kilde" ca. 200 m inde i skoven. Vist mest fordi det sagdes at have undergørende kraft.

Klaverundervisning

Da jeg blev 8 år, skulle jeg lære at spille klaver. Ja, jeg siger skulle. Det var absolut ikke noget ønske fra min side, men det hørte med til "god tone" at unge piger kunne spille og musicere, når der var gæster.

Min spillelærerinde var en ældre meget myndig dame, jeg har aldrig set hende smile. Måske fordi, der ikke var noget at smile af. Jeg spillede en gang om ugen efter skoletid.

Først måtte jeg vaske hænder. Det var der nu nok ikke noget at sige til. Derefter måtte jeg stille til negleeftersyn, og hvis neglene blot var en anelse lange, blev de råt og brutalt klippet ned til halvdelen med en stor skræddersaks.

Derefter kunne timen begynde, og da jeg sjældent havde øvet mig ret meget, der var jo så mange andre distraherende interesser, der skulle passes, så sad lærerinden ustandselig og slog mig over fingrene med en lang gul blyant. (Siden den tid købte jeg aldrig gule blyanter)!

For at animere mig til at lære den svære kunst, lovede far mig 10 øre, når jeg kunne spille "Sur, sur, sur, lille bi omkring". Dette højdepunkt nåede jeg aldrig, og efter 2 års lidelser, slap jeg fri. Min søster spillede dog ellers så smukt!

Opdragelse

I mine helt unge år løb man ikke sådan til bageren som nu. Vi bagte selv alt franskbrød, sigtebrød, boller og kringler, men en lille opmuntring i alt det hjemmebagte var, når en kone, som vist nok hed Karoline, kom hver mandag. Hun var lille og rund og bar på 2 enorme hankekurve med sort voksdug over. I den ene var der franskbrød og i den anden wienerbrød. Blot at se ned i al den herlighed kunne nok få tænderne til at løbe i vand. mor købte altid et franskbrød med birkes, (det kostede 25 øre) og en stang wienerbrød. Jeg fik en snegl til 2 øre.

Bordskik hørte med til tiden omkring 1900. Vi måtte dog sidde ned, det måtte far og hans søskende ikke blot ca. 40 år tidligere. Forældre sad ned, børn stod op.

Snakke, skændes, slås og sidde med arme og ben oppe på bordet som vist ikke er et ukendt syn nu, tålt ikke. Al indbyrdes kævl var forbudt. Far bankede let med skaftet af sin kniv i bordet, og så var der straks ro. Naturen kunne jo en enkelt gang gå over optugtelsen, som dengang en af os blev sendt fra bordet. Far har måske været i dårligt humør, og bedre blev det ikke, som minutterne gik, for den første, der blev sendt ud, løb omgående ud i haven

og gjorde fagter ind til de andre, som så en efter en måtte forlade bordet. Til sidst mor. Vi sank alle halvkvalte af grin om på græsplænen. Hvad far gjorde, det gik ikke op for os.

Den daglige mad på det tidspunkt var, i modsætning til i dag, ikke ret spændende. Vi fik altid formad bestående af frugtsuppe med gryn eller tvebakker. Haven gav uanede mængder af frugt, eller vi fik mælkemad, grød eller vælling. Ja, vælling! Vælling med kanel og skind? Jeg glemmer den aldrig. Heller ikke en af de eneste endefulde, jeg har fået. Vællingen kunne jeg simpelthen ikke spise. Jeg blev sat ind i børneværelset, kikkede fortvivlet ned på maden og hældte den resolut om bag kommoden, hvorpå jeg frejdigt kom ind i spisestuen igen med tallerkenen og sagde, at nu havde jeg spist op. mor kikkede lidt på tallerkenen, hvor vællingen dryppede fra, forstod sammenhængen, tog mig ved vingebenet ind i soveværelset, så bukserne ned og en god gang klask i den bare ende! Ikke så meget fordi jeg ikke havde spist maden, men fordi jeg havde løjet. Det tålte mor ikke.

Eftermaden, ja, der har vel været godt med kartofler og grøntsager, høns og kød i "sulekarret", var der vel også, så vi manglede ikke noget, men den overflod af lækre varer, som man nu kan købe i et hvert supermarked, kendtes ikke.

Maden var ikke dårligere dengang, blot mere spartansk. Måske var den endda sundere. Blev vi sultne mellem måltiderne, var der altid tørt brød i brødkassen i spisekammeret til fri afbenyttelse. Til måltiderne fik vi vand og kun ved festlige lejligheder vin.

Endelig oprandt den længe ventede juleaften. Et par dage før havde vi været med far og skovfogeden i kane eller vogn

i skoven for at udtage et juletræ. Vi kunne ikke få det stort nok, det skulle jo nå helt til loftet. På vejen hjem mukkede vi altid over, at det ikke var nær så stort, som det plejede at være. Når det så var sat i fod, gik det som altid lige til loftet, selv om der var savet et stykke af foreden.

Jul og nytår

Det var far, der pyntede træet, og det var strengt forbudt at kikke gennem nøglehullet. mor var optaget i køkkenet med at lave "afbrændt rødvin" til os børn. Den stakkels rødvin blev hældt i en gryde med kogende vand og sukker for at spiritussen skulle fordampe, og så blev den atter afkølet. Det var en drik, der af os børn blev nydt med stor højtidelighed, det var rigtignok noget andet end saftevand! De voksne fik selvfølgelig rødvin.

Når risengrøden med kanel og sødt øl og mandel var sat til livs, kom gåsen ind på bordet med hvide frynsemanchetter om benene og grandkrans om maven, der bugnede af æbler og svesker.

Når denne dejlige julemad var spist, skulle vi lige vente lidt, til pigerne var færdige i køkkenet. De skulle også ind til juletræet og have deres gaver. Imens opvasken blev sat til side, gik mor med os børn helt ind i godskontoret, som var i den ene ende af huset og havestuen med juletræet i den anden ende. Her blev vi stillet op efter størrelse, selvfølgelig med mig forrest som den mindste. Fire sæt fløjdøre blev lukket op, og endelig når far havde tændt lysene på træet, og alle de andre lys var slukkede, gik de sidste døre op, og vi spadserede ind til det længe ventede træ med alle gaverne under.

Hvor træet dog strålede og lokkede på den lange afstand. Den overflod af gaver, som man får nu, kendte man ikke til. For

eksempel fik Dr. Schæffers 7 børn et ark papir og en blyant af deres far. Det var også små beskedne gaver, vi fik, men vi var lykkelige for dem, træet var jo en stor del af højtiden og stemningen ikke mindst. Vi havde også selv efter evne fabrikeret gaver. For eksempel havde jeg engang strikket et par muffedisser til far. Han fik den ene den ene jul og den anden den næste jul.

Nytårsaften spillede vi lotteri om resterne fra juletræet samt lidt mere. Alt det overdådige skyderi, man har nu, kendte vi ikke. Lidt kinesere og skrubtudser have vi dog, og det forekommer mig, at vi som regel havde nogle ældre damer, med kjoler til gulvet, på besøg. Det var en dejlig spas

at få sådan en skrubtudse til at futte rundt oppe under skørterne på dem. Hvis sådan en fyr havde forvildet sig ind i stuen, var det et tilfælde, som ingen kendte noget til. Men damerne hylede, som om der var en hel flok mus sluppet løs. Far var den, der morede sig mest.

Ja, hvor har tiden dog forandret sig i de 80 år siden hin sommerdag, da mor sad i lysthuset og blev sparket i maven af en højst urolig unge, som ikke alene i barndommen, men også senere har levet et liv, hvoraf der var nok til 10 andre liv.

Det er nok de færreste børn, der har haft de legemuligheder, som vi havde, og vi forstod sandelig at udnytte dem. Ja, hvilken barndom!

Øhuset

Dørup Skole

en provisorisk bestemmelse for Voerladegård sogn 1824

Jens Peter Randløv Boes

Dørup Skole var Voerladegård Sogns hovedskole, hvor der har været holdt skole helt tilbage i 1600-tallet. Voerladegård Sogn hørte under Skanderborg Rytterdistrikt, der blev oprettet i 1686 og udvidet til at være et af de tre store jyske rytterdistrikter fra 1717-1767. Derfor kunne det forventes, at Dørup Skole var en rytterskole ligesom den skole, der blev oprettet i Sdr. Vissing Sogn i 1721. Men pladen med rytterskolernes inskription findes ikke i Dørup, fordi skolen var i funktion, da rytterskolerne blev oprettet. Voerladegård Sogn havde sin sogneskole, før rytterskolerne kom til. Det passer godt med det, som mine bedsteforældre Jens (1856-1948) og Anne Boes (1858-1954) fortalte i min barndom i 1930-40'erne fortalte om, at der havde været skole i Dørup siden 1600-tallet.

Skoleforordningen af 1814 efter "Den store Skolekommissions" arbejde 1789-1814 satte sit præg på landsbyskolens pædagogiske undervisning, men det har af ukendte årsager været nødvendigt at udsende en forordning i 1824 om lærernes aflønning, der da foregik i naturalier og få kontanter.

Voerladegaard Sogn

Nedenstående bestemmelser viser skolernes placering og lærernes aflønning i Voerladegård Sogn, hvor Dørup By var den største og midterste hovedby, selv om Voerladegård var kirkebyen. Gantrup blev betragtet som den mest afsides beliggende del af sognet. Nogle gårde i Hem havde efter udskiftningen i 1784 også relativt langt til skolen, men kun de fjerneste havde en halv mil til Dørup, mens forordningen af 1814 tilstræbte højst en fjerdingvej. Skolens pædagogiske opgave med at lære eleverne at læse, skrive og regne, der må anses som dens primære funktion, omtales i den følgende provisoriske bestemmelse kun som en "meddelende undervisning". Det er lærernes aflønning i naturalier, der fylder mest.

Skrivelsen i gotisk skrift blev fundet blandt papirer på vor slægtsgård "Hem Skovgård" og er i udskriften holdt i samme sproglige stil.

Provisorisk Bestemmelse for Skolevæsenets Indretning i Voerladegaard Sogn under Thyrsting Herred

1. Post Sognet inddeles i et Hovedskole og 1 Biskoledistrict

A. Til det første henlægges:

a. Dørrup Bye, hvis Hartkorn er	51 Tdr
Udflyttere af samme Bye	5 -
b. Voerladegaard	41 - 2 Skpr
c. Hem Bye	11 - 4 -
d. Udflyttere af samme Bye	13 - 5 -
e. Grønschou 4 Skpr Møldruphuus	0 - 4 -
f. Klostermølle og Klosterlund	1 - 1 -
g. Rye Møllen med flere Parceller af samme	<u>1 -</u>
	Tilsammen 125 Tdr

B. Til Biskoledistrictet

a. Gantrup By med Hartkorn	30 Tdr 4 Skpr
b. Krog 6 Tdr 5 Skpr b. Møldrup 6 Tdr 6 Skpr	<u>13 - 3 -</u>
	Tilsammen 43 Tdr 7 Skpr

som med de ovenanførte

	<u>125 -</u>
udgør Sognets fulde Hartkorn	168 Tdr 7 Skpr

2. Post. Lønnen for Lærerne ved disse Skoler bestemmes saaledes:

A. Skolelæreren i Dørrup som tillige er Kirkesanger ydes foruden Offer og Accidentser af hele Sognet, i Degne og Skolekorn tilsammen 9 Tdr 4 Skpr 2 3/4 Fdr Rug in natura, samt 4 Tdr 5 Skpr 2 3/4 Fdr Byg, som betales efter Capiteltaxter og i Penge 34 Rbd Sølv, hvilket udredes som følger:

1. Af Rugen som ydes in natura til hvert Aars Mortensdag udreder:

a. Dørrup Bye 3 Fjdr pr. Td. Hartkorn	4 Tdr 4 Skpr 1 Fjdr
Udflyttere 2 Fjdr pr. do.	2 - 2 -
b. Voerladegaard 2 Fjdr pr. do.	2 - 4 - 2 1/2 -
c. Hem med Udflyttere 2 fjdr pr. do.	1 - 4 - 2 1/4 -
d. Krog 1 Skpr Møldrup 1 Skpr.	2 -
e. Klostermølle 2 Skpr Rye Mølle m.fl. af Parcellen 2 Fjdr	2 - 2 -
f. Grønschou 1 Fjdr	<u>1 -</u>
	Tilsammen Rug in natura
	9 Tdr 4 Skpr 2 3/4 Fjdr

2. For Bygget, som betales efter Capiteltaxten inden hvert Aars 1. Martii, erlægges af:

a. Dørrup Byes Beboere 1 1/2 Fdk pr. Td. Hartkorn	2 Tdr 3 Skpr 1/2 Fdr
b. Udflytterne af samme 1 fdk pr. do.	1 - 1 -
c. Alle øvrige Beboere af Districtet, nemlig Ladegaard, Hem, Grønschou, Klostermølle og samme Parceller, ligeledes 1 Fdr pr. Td. Hartkorn.	<u>2 - 1 - 1 -</u>
Tilsammen Byg efter Capiteltaxt.	4 Tdr 5 Skpr 2 1/2 Fdr

3. Den foranførte Pengeløn 34 Rbd Sølv, betales Skolelærerne 2de Gange aarlig, nemlig til 1. Mai og 1. Novb., hvergang med det halve, og fordeles saaledes, at Beboerne i Dørup efter deres Hartkorn betale med Districtets øvrige Beboere i samme Forhold som er fastsat for Kornydelsen nemlig 3 mod 2.

4. Fourage nyder Skolelærerne af hele Sognet, 1 Lispund Høe og 1 Lispund Halm af hver Td. Hartkorn.

5. Brændsel ydes inden hvert Aars Michaeli saaledes:

a. Af 18 Gaarde i Dørrup	18 Læs Tørv
b. - 6 - i Voerladegaard	9 do.
c. Hem Beboere og Udflyttere	5 do.
Tilsammen	32 Læs Tørv

at hvert Læs Tørv beregnes til 25 Snese gode Tørv.

B. Til Løn til Biskolelæreren som antages af Sognepræsten med Amtsskole-Directionens Samtykke, til den i Ganstrup Bye værende Skole, at undervise samtlige Børn af Biskole-Districtet saavel som af Christianslund, hvis dette findes hensigtsmæssigt yde Beboerne af dette District 2 Fdk Rug og 2 Fdk Byg pr. Td. Hartkorn, og indbetale samme Parter med Penge efter Capiteltaxten, inden hvert Aars 1. Martii. Altsaa i det hele for 2 Tdr 5 Skp 3 ¼ Fdk Rug og lige saa meget Byg. Læreren modtager da sin Løn af Kommissionen, men nyder foruden Logie i Skolehuset fra enhver Gaard og Halvgaards Beboer i Ganstrup Bye: / hvad enten de have Børn eller ikke: / fri Kost i lige saa mange Dage ad Gangen som de kostydende have Hartkorn alt efter ordentlig Tour og Omgang, imod at Huusmænd og saadanne udenbys som maatte skjønnes at formaae det yde dertil et passende, og af kommissionen aarlig ansættende Bidrag, og at Beboerne af Ganstrup fritages for at yde de 7 Skpr Degnerug, hvilke de hidtil have erlagt. Brændsel leveres i betimelig Tid saaledes af 14 Gaarde i Ganstrup 14 Læs af Krog 2 Læs og af Møldrup 2 Læs hvilket tilsammen udgjør 18 Læs Tørv.

3. Post Eftersom den benævnte, for Ganstrup District oprettede Biskole, alene

er oprettet med hensyn til Komunens saa højstfornødne Undervisning i Vintermaanederne d.e. fra 1ste Novbr. til 1. Mai og det dog er aldeles nødvendigt, at der sørges for, at Børnene i Sommerhalvaaret ei aldeles glemme det forhen lærte, paalægges det læreren ved Hovedskolen i Dørrup, som desaarsags er tillagt, saavel Offer og Accidentser som Fourage af Ganstrup District, paa en vis Dag ugentlig, hvilken af Kommissionen bestemmer, at meddele Undervisning i Ganstrup Biskole Sommeren igjennem, Høsten alene er undtagen, og maae Kommissionen tillige alvorlig Tilholde vedkommende Forældre og Husbonder til paa den i Ugen bestemte Undervisningsdag, at lade deres skolepligtige Børn ordentlig møde i Skolen for at nyde godt af den meddelende Undervisning.

4. Post. Hovedskolen i Dørrup istandsættes og vedligeholdes af det samme underlagte Districts Beboere, saaledes at de dertil udfordrende Omkostninger udredes af disse i samme Forhold som for Korn og Pengeydelsen er bestemt; dog at Gang og Spandage forrettes lige af hele Districtet. - Biskolen i Ganstrup istandsættes og vedligeholdes af Biskole Districtets Beboere.

Denne provisoriske Bestemmelse, som træder i Kraft fra 1. Jan 1824, bliver herved sanctioneret som Regel for alle Vedkommende i forbemelte Voerladegaard Sogn, der nøie haver sig derefter at rette, indtil anderledes derom maatte anordnes enten af det Kgl. Danske Kancellie, eller andre dertil berettigede Authoriteter.

*Aarhus Amts Skoledirection den 22. Decbr.
1823*

Rosenørn / Schmidt

in idem original M. Holmboe

Denne skoleordning gjaldt i princippet til den katastrofale brand i Dørup 7. september 1906, hvor også skolen brændte. Derefter blev sognets skolevæsen gennemgribende ændret. Dørup var ikke mere den folkerigste del af sognet. Der blev fra 13. november 1906 til 30. november 1908 midler-

tidigt undervist i et lejet lokale i svinget i Hem for børn fra Hem og de østre gårde i Dørup. Øvrige elever fra Dørup og Voerladegård blev undervist i forsamlingshuset i Voerladegård. Sognerådet vedtog at opføre to ens skoler i Voerladegård og Dørup, mens Møldrup (for Gantrup og omegn) og Højlund bevaredes. Placeringen af den nye Dørup Skole gav anledning til lokale debatter og løstes salomonisk ved at placere den på grænsen mellem Hem og Dørup.

*Noter: 1 tønde er 8 skæpper, 1 skæppe er 4 fjerdingkar. 1 tønde ca. 100 kg. 1 skæppe ca. 12,5 kg og 1 fjerdingkar ca. 3,1 kg.
- Rugen ydes inden Mortensdag den 11. november. - "Bygget" er østjysk dialekt; på rigsdansk "byggen". - Brændsel ydes inden "Michaeli"; det er "Mikkelsdag" den 29. september.*

Hem

en lille landsby syd for Mossø

Af: Jens Peter Randløv Boes

Fra rytterbonde til selveje og udskiftning

Landsbyen Hem ligger midt sydøst for Mossø og er en rigtig bondeby på ca. 4 km² med landbrug og få huse. Der har aldrig været butikker og af håndværkere kun en lille smedje i en kort periode i 1800-tallet. Med udgangspunkt i mine slægtsstudier har jeg undersøgt byens fortid og udvikling på grundlag af materialer og hjælp fra Brædstrup Lokalhistoriske Arkiv, skifter, fæstebreve og internettet samt i min slægts beretninger og papirer på Hem Skovgård.

Hem bys beliggenhed

Ifølge beskrivelser og noter kendes landsbyen med navnet Hem, ofte skrevet Hemb, allerede i 11-1300 tallet, men den kan føres meget længere tilbage i historien. Spredte fund af stenøkser viser hen til stenalderen. Der er fundet rester af brandpletter og beboelser fra bronzealderen under det øverste sandede muldrag tæt ved "Nøddeskoven", en lille blandingskov med ældgamle ege ved Skovgård. Dørup Bæk

løber med krogede slyngninger gennem skoven og har i årenes løb formet et lettere sumpet område med en rig varieret plantevækst under træerne.

I historisk tid kom området politisk til at høre under Lover Syssel, der strakte sig fra Lysgård Herred skråt ned over Jylland gennem Hids, Tyrsting, Vrads, Nim, Voer, Bjerge og Hatting herreder ud mod Horsens Fjord. Hem blev op mod nutiden det østlige udkantområde i Voerladegård Sogn, Tyrsting Herred og Brædstrup Kommune og er nu den vestlige del af Skanderborg Kommune.

Landsbyens oprindelige fire gårde var fra nordvest mod sydøst spredt beliggende over en halv kilometer: Skovgård, Enggård, Bækgård og Nedergård. De er overraskende nok blevet placeret vestligst på landsbyens jord i dalen Langkjær, og det betød 2-3 km vej op over den stejle og uvejsomme Havreballe Bakke, når der skulle arbejdes på den fjerntliggende gode jord, der lå over mod sogneskellet til Tåning. Nord for gårdene ned mod Mossø var et engkær tilhørende bønderne i både Dørup og Hem.

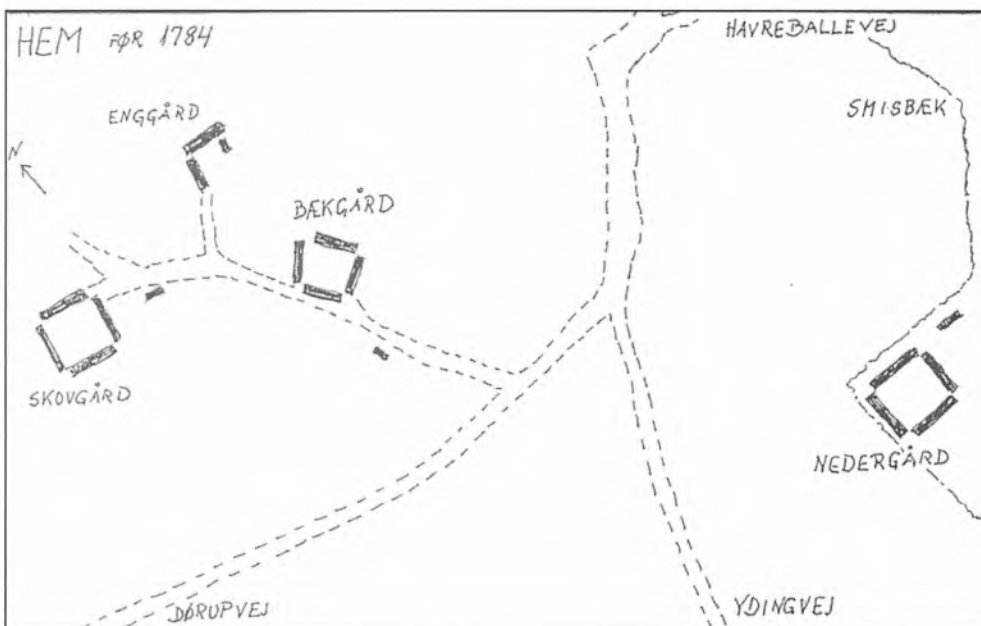
Rytterbønder

Sognet hørte efter kristendommens indførelse under Voer Kloster ved Mossøs vestende, sandsynligvis fra 1100-tallet. I klostertiden var bønderne fæstere og kunne dyrke jorden mod at betale en del af afgrøderne som en afgift til klosteret. Naturalierne skulle leveres på klosterets ladegård ved kirken, deraf kommer bynavnet Voerladegård. Ved reformationen kom klostergodset ind under de kongelige domæner, og det førte senere til, at landsbyen Hem med hele sognet blev lagt under Skanderborg Rytterdistrikt ved Forordningen om Landrytteriet af 5.10.1670.

En kommission havde fundet ud af, at en gård på ca. 8 tdr. hartkorn, kaldet en lægd, var en passende størrelse på et landbrug til at stille en rytter til hærens landrytteri. I begyndelsen var det bonden selv eller en dygtig karl, der skulle stille

som rytter med hest og udrustning ikke blot i krig, men også til de forhadte øvelser på mange søndage efter kirketid. Til gengæld for denne tjeneste var man fri for landgilde, skat, afgifter, fæste, hoveri og indkvarteringer, men skulle dog betale konge-, kirke- og præstetiende samt deltage i den almindelige vedligeholdelse af veje og broer, ikke blot i sognet, men også ofte i skel til tilgrænsende sogne.

Forordningen blev af gode grunde ændret efter Den Skånske krig 1675-79, hvor halvdelen af rytteriet var faldet i slaget ved Lund 4.12.1676. Følgerne af denne skånske krig viste, at gårdene blev drevet for dårligt, når ejeren eller en karl skulle stille som rytter, og i mange tilfælde derfor blev dræbt eller hårdt såret. Der blev for mange rytterenker, der selv slidsomt med unge hjælpere måtte drive landbrug og endda stille en rytter i stedet for den faldne.

Hem før 1784. De fire gårde lå i god afstand fra hinanden af hensyn til brandfare.

Den nye forordning, der kom 27.10.1680, bestemte derfor, at bonden ikke selv skulle være rytter, men han skulle yde mad og husly til en rytter og tillige føde hans hest. Fra omkring 1680 blev det derfor en pligt for bønderne at bygge og indrette et hus ved gården til ophold for en af de hvervede ryttere, så denne med relativt kort varsel kunne stille med hest og udrustning. Hems samlede areal var på 25 tdr. hartkorn fordelt

Matrikel 1663

Skovgård	(ukendt)
Bækgård	6 tdr 4 skp 2 fdr 2 alb
Enggård	3 tdr 5 skp hartkorn
Nedergård	6 tdr 2 skp hartkorn

på de 4 gårde. De tre af gårdene: Skovgård, Bækgård og Nedergård var på ca. 7 tdr. hartkorn, og på hver af disse blev opført et hus til en rytter, men den fjerde gård, Enggård, på ca. 4 tdr. hartkorn havde ikke et rytterhus og har derfor formodentlig ydet en mere beskeden hjælp til opretholdelse af de andre gårdes ryttere.

En rytter kunne også være en befalingsmand, der oftest blev indkvarteret i landsbyens mest velrenommerede gårde.

Således vides det ifølge et amtsskifte af 18.4.1742 (nr. 37) efter kaptajn Hans Ernst Boye, gift med Anne Marie Boye, at

de havde været bosiddende på Nedergård i Hem. Han havde tilsyneladende boet der så længe, at han havde erhvervet sig et stykke jord af dyrke som en slags have. Stedet kaldes endnu "Kaptajnens Have", og min bedstefar, Jens Pedersen Boes, (1856-1948) fortalte mig derom i sine beretninger om landsbyen og slægten i 1947 og viste mig, hvor haven havde været beliggende på den vestlige side af den lille "Smisbæk" lige

Matrikel 1688

6 tdr 3 skp 2 fdr 1 alb og 1 fdr skov
7 tdr 1 skp 0 fdr 2 alb og 1 alb skov
4 tdr 3 skp 0 fdr 2 alb og 2 alb skov
6 tdr 7 skp 3 fdr 1 alb

over for Nedergård, der lå øst for bækken. Det blev fortalt, at kaptajnen efter mange års tjeneste var på en slags aftægt, og derfor gerne ville blive boende i den lille overskuelige landsby.

Militært set var det upraktisk med rytternes indkvartering enkeltvis, og i 1715-16 blev rytterne derfor samlet på de kongelige ladegårde, hvis nære jordarealer skulle benyttes til græsning for hestene. Rytteriet kan således deles i en periode 1680-1715 med rytterne placeret på gårdene og 1715-67 med ryttere på ladegårdene.

<i>Gårdnavn</i>	<i>Bæster</i>	<i>Køer</i>	<i>Ungnød</i>	<i>Får</i>	<i>Husfag</i>
Skovgård A	3-5	3	2-6	6	29-30
Skovgård B	5	4+1 stud	4	4	34
Bækgård A	6-5	4-3	4-6	6-10	56*) 32-36
Bækgård B	4-5	2-3	2-4	2-8	28-31
Enggård	4-7	3-2	4-5	6-4	38-49
Nedergård	10	6+10 st	5	10	62+6**)til74
Nedergård A	3	2	2	5	40½***)
Nedergård B	4+1stud	3	2	4	36****)

Hem Skovgårds stråtækte bindingsværkshuse bygget ca. 1620 var avlsbygninger i ca. 300 år helt til foråret 1929.

Der blev i 1717-19 på landsplan oprettet 12 rytterdistrikter ud over landet. På Sjælland: København, Frederiksberg, Kronborg, Tryggevælde, Antvorskov og Vordingborg. Fyn, Lolland og Falster fik hver sit distrikt. I Jylland blev det Kolding, Skanderborg og Dronningborg. Skanderborg Rytterdistrikt var på knap 7000 tdr. hartkorn.

Rytterbøndernes liv

De fire gårde i Hem lå mellem Dørup Bæk og Bjergskovbæk spredt over en halv km fra nordvest til sydøst i rækkefølgen nedenfor og blev efter de to matrikler vurderet i hartkorn således:

Efter matriklerne 1664 og 1688 findes oplysninger om fæstebønderne på de fire gårde, og i skifte- og fæsteudskrifter berettes om gårdenes størrelse i tønder hartkorn og dyreholdets antal. Vurderes jordens bonitet efter de da vedtagne kategorier, viser det sig, at det er

forholdsvis få arealer i den bedste kategori over mod Tåning sogneskel. Yderligere kan det beregnes, at der i tiden 1650-1784 næppe har været opdyrket mere end 200-250 tdr. land af byens bedste jord eller ca. 150 ha. Store dele af jorden blev regnet for overdrev og hede især områderne tæt om gårdenes beliggenhed og sydpå mod Yding skel. Resten var enge, vådområder, skovklædte og mindre tilgængelige skråninger gennem landskabet og ned mod Mossø.

Umiddelbart vurderet er gårde med 7 tdr. hartkorn store gårde, men når deres dyrehold undersøges efter fæstebreve og skifter, overraskes man over, hvor få avlsdyr der var i tiden 1650-1784.

*) Bækgård havde efter en brand før 1687 56 fag huse, og blev pålagt at bygge 12 fag til en rytter.

**) 6 fag rytterhus, Peder Eriksen havde hele gården 1697-1718. 74 fag brændte i 1712.

***) sønnen Terchel Pedersen fik fæstebrev 1718-29 på part A.

****) Terchel Pedersen fæstede hele gården 1729 efter faderens død, altså både part A og B.

Skovgård og Bækgård var typiske tvillinggårde og havde stort set to fæstere på hver gård i tidsrummet 1664-1767. Den mindre Enggård havde én fæster, men to delte fæstet og brugsretten i 1720-28. Nedergård blev drevet af én fæster undtagen i årene 1718-29, hvor far og søn delte ovennævnte fæste i B og A.

Al gård drift var på den tid beregnet på selvforsyning af fødemidler og bearbejdning af uld og hør til klæder. Ligeledes måtte man hente brændsel enten i de begrænsede skovarealer eller skære tøv i den fælles stormose, der lå på grænsen til Yding sogneskel.

Folkeholdenes omfang på gårdene er i denne periode ukendte og fremkommer først tydeligt med folketællingerne fra 1787, men på de indgåede ægteskaber kan det ses, at der har været gode forbindelser ud over by- og sognegrænserne, og en enkemand eller enke har efter dødsfald hurtigt giftet sig igen, ofte med en pige eller karl, der er kommet udefra og har været i tjeneste på gården. Det almindelige skifte var i stort omfang fra far til søn, hvilket kan ses i den følgende oversigt over landsbyens fæstere, og må af rytterdistriktets administration også være anset som det naturlige.

Ad flere veje er det lykkedes at finde Hems fæstere i perioden 1664 ind til deres erhvervelse af selveje dateret Grejs Præstegård d. 27.4.1772 samt selvejerne ved udskiftningen 1784. Tvillinggårdenes fæster/partner angives med A) og B) i det følgende.

Skovgård

- 1664 Peder Olufsen var fæster på hele gården
- 1688 fæstede sønnen Christen Pedersen (?-1720) gården og var gift med Else Eriksdatter fra Nedergård, 2 børn.
- 1708 fæstedes gården mellem A) far Christen Pedersen (?-1720) (såret i krigen 1675-79) og B) søn Peder Christensen (?-1741), der blev
- 1) g.m. Anne Andersdatter (?-1731)
 - 2 drenge,
 - 2) g. 1731 m. Anne Marie Sørensdatter, 3 børn.
- 1720 fæstedes A) til Christen Pedersen (?-1749), Tebstrup,
- g.m. Anne Christensdatter (1697-1752) 1 dreng.
- 1741 fæstedes B) til Jens Jensen (1710-1776) aftrådt soldat,
- g. 1741 m. enken Anne Marie Sørensdatter, 3 børn, 2 døde spæde.
- 1749 fæstedes A) til sønnen Rasmus Christensen (1722-9.4.1804), der blev
- 1) g.m. Ane Nielsdatter (1729-54) 2 småbørn døde,
 - 2) g. 5.7.1754 m. Karen Terchelsdatter (1736-1777) fra Nedergård, 8 børn, 4 døde spæde,
 - 3) g. 1777 m. 3) Gertrud Eriksdatter (1732-?) ingen børn.
- 1772 købt selveje af B) Jens Jensen og A) Rasmus Christensen.
- 1776 købt selveje B) af Morten Nielsen, Voerladegård (1748-24.11.1788) g. 25.10.1776 m. 1) datteren Anne Margrethe Jensdatter (1748-1780) og g. 3.11.1780 m. 2) Maren Olufsdatter, Voerladegård (sep. 1757-24.2.1820)

1784 er ejerne Rasmus Christensen og Morten Nielsen.

Bækgård

1664 fæsterne var A) Peder Nielsen Brandt og B) Rasmus Olufsen.

1687 fæstede sønnen Niels Pedersen (?-1725) hele gården og blev g.m. Mette Jensdatter (?-1691) 2 børn,

g. 1691 m. Else Sørensdatter (?-1700) 1 barn

g. 1700 m. Maren Jacobsdatter, 5 børn

1725 fæstedes hele gården af Jens Rasmussen (1679-1753) g. 1725 m. enken Maren Jacobsdatter,

1734 fæstede Jens Rasmussen A) sammen med B) Albert Rasmussen (?-1743), der blev

g.m. Else Nielsdatter (?-1742) 3 piger,

trolovede sig i 1742 med Karen Lauritsdatter (1710-92), men døde før bryllup.

1743 fæstedes B) til Michel Jensen, Møldrup (1719-86), der blev g. 1743 m. Karen Lauritsdatter (1710-92) 4 piger.

1751 fæstedes A) til Jens Rasmussens stedsøn Jacob Nielsen (1700-1758), der var g. 1750 m. Maren Jespersdatter (1717-90) 4 børn.

1758 fæstedes A) til Knud Pedersen, Yding (1718-94), der blev g. 1758 m. enken Maren Jespersdatter (1717-90) 1 pige.

1772 købtes selveje af B) Michel Jensen og A) Knud Pedersen.

1779 købtes B) af Jacob Christensen (1749-6.8.1823), der blev g. 14.7.1779 m. datteren Anne

Catrine Michelsdatter (1752-4.8.1807).

1784 var ejerne B) Jacob Christensen og A) Ole Madsen (1750-26.10.1815) g. 1780 m. Maren Jacobsdatter (1755-17.9.1836); de var kommet til o. 1780.

Enggård

1664 og 1688 var fæsteren Knud Rasmussen.

o. 1700-20 anføres sønnen Jens Knudsen som fæster.

1720-28 havde Peder Eriksen, Nedergård, brugsret sammen med Peder Sørensen Hoved.

1728 fæstedes gården af Erik Pedersen Rytter (1702-34) (søn af Peder Eriksen)

g.m. Ellen Jensdatter (?-1734) 1 pige.

1734 fæstede Rasmus Jensen, dragon, (1698-1764) gården og blev g.m. Catrine Rasmusdatter (1710-82) fra Bækgård, 11 børn, hvoraf 4 døde spæde.

1763 fæstede sønnen Søren Rasmussen (o. 1735-?) g.m. ukendt? 3 børn.

1772-1788 Laurits Bang (1737-1788) g. m. Inger Sophie Johansdatter (1736-3.5.1804).

Ifølge udstykningspapirerne i 1784 var ejeren Peder Jørgensen Møller, Fuldbro Mølle g. 13.11.1764 m. Anne Margrethe Terkelsdatter (1743-?) fra Nedergård.

Nedergård

o. 1598 anføres Rasmus Olufsen som fæster.

o. 1620 var det Oluf Rasmussen. Han oplader det halve fæste til sønnen Erik Olufsen i 1645-46,

- 1664 og 1688 anføres Erik Olufsen (?-1700) som fæster af hele gården g.m. Zidsel Pedersdatter (?-ved jul 1698) 5 børn.
- 1697 fæstedes hele gården af Peder Eriksen (1662-1729), der blev g. 1697 m. 1) Gjertrud Terchilsdatter (o. 1670-1709) 4 børn
g. 1709 m. 2) Margrethe Eriksdatter/Sørensdatter, Voerladegård, ingen børn.
- 1718-29 deltes fæstet mellem Peder Eriksen og sønnen Terchel Pedersen (1698-12.4.1762) g.m. Maren Jensdatter (1714-1792) 10 børn.
- 1729 fæstede Terchel Pedersen hele gården.
- 1762 fæstede enken Maren Jensdatter gården.
- 1772 købtes selveje af sønnen Jens Terchelsen (døbt 20.2.1745-17.12.1806)
g.m. 1) Maren Christensdatter (1759-2.7.1789) 4 børn, og
g. 1789 m. 2) Anne Sørensdatter (1767-8.12.1813) 5 børn.
- 1784 er ejeren Jens Terchelsen.

Selveje 1772

I løbet af 1700-tallet blev ryttergodserne umoderne, og efter generalfeltmarskal Louis Saint Germain's mening havde det ikke længere nogen større betydning for forsvaret, samtidig fattedes riget penge. Rentekammeret (Finansministeriet) indstillede derfor den 12.8.1763, at ryttergodset blev solgt, og da tiden åbenbart var moden for en sådan beslutning, forelå der allerede den 15.8.1763 en kongelig resolution derom. Fra 1764 begynder det store salg af ryttergoods, og Skanderborg

Rytterdistrikt blev sat til salg ved plakat dateret 19.12.1766 og afhændet i løbet af 1767-68, i alt 6932 tdr. hartkorn, og salgsprisen blev 758.342 rigsdaler.

Det lokale område Yding og Voerladegård sogne solgtes i 1767 til kancelliråd Jochum Rohdenborg de Lichtenhjelm (Joachim de Lichtenhielm) til Merringgård sydvest for Horsens. Voerladegård kirke solgte han i 1768 til sognepræst Peder Laursen Borch fra Grejs, der i 1776 skødede kirken til sognets beboere. (Kirken bliver selveje i 1909). Området bestod af:

Hovedgårde:	Vor Ladegård 41 tdr. 2 skp. hartkorn
Krog	6 tdr. 5 skp. 1 fdk. 1 alb.
Møldrup	6 tdr. 6 skp. 0 fdk. 2 alb.
Landsbyer:	Såby 35 tdr. 0 skp. 2 fdk. 2 alb.
Yding	70 tdr. 5 skp. 3 fdk. 1 alb. + 3 fdk. 1 alb. skov
Hemb	25 tdr. 0 skp. 3 fdk. 2 alb. + 3 fdk. 2 alb. skov
Dørup	52 tdr. 1 skp. 3 fdk. 2 alb. + 2 skp. skov
Voerladegård	29 tdr. 2 skp. + 1 fdk. 1 alb. skov
Gantrup	30 tdr. 4 skp. 2 fdk. 2 alb. + 1 alb. skov

Gårdene i landsbyerne solgtes efterhånden enkeltvis oftest til de bosiddende bønder, men i flere tilfælde til udefrakommende købere. Prisen blev ved salget cirka 100 rdl. pr. td. Hartkorn. Det blev bestemt, at man kunne købe en gård ved udbetaling af den halve købesum, desuden kunne man mod ansøgning 3 måneder forud for handelen få henstand for dette beløb i 3 år. Den anden halvdel af købesummen blev stående til "uforandret og evindeligt hefte på grunden

og byerne”, og renter heraf betaltes med 4 % hvert år den 11. december. Disse renter eller såkaldte kongelige penge indbetaltes for min fødegård Hem Skovgård helt indtil 1942, hvor de endelig kunne afvikles, fortalte min far Anders Boes (1900-86), altså rentebetaling gennem 175 år! Desuden blev det ved handelen krævet, at ejendommene blev brandforsikrede. Af disse forsikringer kan det nogenlunde aflæses, hvornår de udflyttede gårde blev færdigbyggede.

Da Skovgård og Bækgård var tvillinggårde, var der således 6 rytterbønder som fæstere, og de købte i fællesskab deres 4 gårde fri til selveje 27.4.1772. Med selvejet fulgte bøndernes ønske om at få samlet jorden til hver enkelt gård, så de små opdelt og spredte agre med fælles dyrkning og fælles aftaler kunne undgås. Ivrigt stræbte man efter at blive selvbestemmende med eget ansvar for sin gårds drift, så dyrkningen kunne rationaliseres og effektiviseres. Formelt fortsatte den fælles drift af jorden, men bønderne begyndte på en uformel og praktisk udskiftning i tiden 1772-80, og mundtlig overlevering beretter om, at den faktiske deling var ved at blive gennemført 1780-84. Landsbyens overskuelige område og folkenes indbyrdes omgængelighed var medvirkende til, at drøftelserne foregik på fordragelig vis. Med velforberedte aftaler henvendte de sig derfor i enighed til Landvæsenskommissionen med henblik på at få gennemført den detaljerede lovformelige og endelige udskiftning.

Udskiftningen i Hem 1784

Udskiftningerne i Skanderborg Rytterdistrikt er efter kilderne begyndt i 1771, og her nævnes og fremhæves Hem som den første landsby, der udskiftedes i Tyrsting-Vrads

Herred i 1780. Derefter fulgte i Sdr. Vissing-Voerladegård sogne Dørup 1782, Sdr. Vissing 1793, Addit 1794 og Voerladegård i 1797. Bønderne i Hem havde som nævnt været meget bevidste og indbyrdes enige om udskiftningen allerede i 1780, før de besluttede sig for at henvende sig til myndighederne for at få et retsligt grundlag, som det er beskrevet i det efterfølgende.

Det første dokument om udskiftningen er af 1. maj 1784 og er en opfordring til Landvæsenskommissionen om at ”beramme en dag til åsteds møde af Landkommissionen og lodsejere” underskrevet af de 6 bønder. Brevet lyder – lettere rettet til efter nutidig retskrivning - i sin helhed således:

Til højvelbårne Hr. Kammerherre og Amtmand Lövenhjelm von Bülow, ridder og amtmand i Skanderborg Amt.

Jeg undertegnede lodsejer i Hem By begærer herved underdanigst på samtlige lodsejeres vegne, at Deres Højvelbårenhed nådigst vil beramme en dag til åsteds møde af Landkommissionen og lodsejere samt den til delingen antagne landinspektør gerne mellem den 9. og 16. juni på Hem Bys mark, så de så snart som muligt kan blive udskiftet.

*Underdanigst. Fuldbro Mølle d. 1. maj 1784. Peder Møller
Jens Terkelsen Morten Nielsen Rasmus Christensen Jacob Christensen Ole Madsen*

Penneføreren var Peder Jørgensen Møller, der foruden Fuldbro Mølle var kommet i besiddelse af Enggård, sandsynligvis ved selvejekøbet i 1772. Jens Terkelsen ejede Nedergård, Morten Nielsen og Rasmus Christensen havde tvillinggården Skovgård, Jacob Christensen og Ole Madsen havde tvillinggården Bækgård.

Svar på opfordringen kom i det andet dokument den 6. juni 1784 med angivelse af tidspunktet for en sådan forretning samt besked om, at de medvirkende deltagere mødte op den 11. juni 1784, hvor de endelige opdelinger og aftaler vedrørende udskiftningen skulle fastsættes. Herlighedsretten var da under Urup, men kom siden under Julianelyst. Svaret var som følger:

Til indbemeldte forlangte åstedsmøde berammes hermed førstkommende fredag d. 11. juni, som er belejligt for de herrer landvæsenskommissærer. Alle vedkommende såvel landinspektøren med kort og skriftlig plan eller forslag til udskiftningen som lodsejerne skal møde bemeldte dag i Hem By om morgenen kl. 9 slæt for at overvære forretningen og på anfordring give oplysninger. Denne indkaldelse må rekvirenterne forinden betimelig besørge bekendtgjort for alle vedkommende, endog påstødende lodsejere, om der bliver diskussion om markskel og deres godkendelse. Beboerne i Hem må udrede fri befordring frem og tilbage for mig og hr. jægermester Pultz to pr. forspand heste med "Drætte tøj" og en bespændt vogn med 2 agestole, som møder her bemeldte dag kl 7 slæt og en anden velbespændt vogn møde på Rantzausgave kl. 5 slæt til hr. Langs befordring.

Skanderborg d. 6. juni 1784 Bülow Ovenbestemte dag møder Pultz..... Ligeledes møder Sanny

Som herlighedsejer i Hem By er jeg velfornøjet med den måde, de Hem gårdmænd forenes at udskifte deres jorder på.

Urup d. 10. juni 1784. Rotke
Det må nok bemærkes, at der stilles store krav til bønderne om køretøjer til afhentning af landvæsenskommissærene

særdeles tidligt om morgenen, og her til skal man huske på, at det tager tid at nå frem til de anførte adresser på de angivne tidspunkter. På datidens veje kørtes næppe mere end en mil i timen. Turen til Rantzausgave tog vel 4 timer hver vej.

Alt tyder på, at udstykningen var så vel forberedt af bønderne selv, at den forgik i god orden uden uoverensstemmelser og i forståelse med naboerne i Dørup Enge.

Følgende beskrivelse af udskiftningens resultat viser, at man skal være velkendt med området og de forskellige lokalnavne, som vi i dag næppe har kendskab til, med mindre en lang række gamle papirer har kunnet fortælle noget derom. De mange papirer skrevne med gotisk skrift fra min fødegård Skovgård har skaffet mig viden om, hvor de fleste af de angivne steder er beliggende.

I det følgende kan læses de nøje afstemte aftaler mellem bønderne. For at lette forståelsen har jeg indsat gårdnavne og anvendt en tillempet nutidig skriveform:

Anno 11. juni 1784 var landvæsenskommissionen for Skanderborg og Åkjær amter forsamlet i Hem By under Voerladegård Sogn på forlangende af beboerne 6 i tallet, som alle er selvejere af deres påboende steder, men S. F. H. etatsråd Rothe til Urup som herlighedsejer, for at mellehandle den til udskiftning efter den derom til i dag indkaldelse til alle vedkommende og pågældende alt i overværelse af landinspektør Haar, som har opmålt marken, og samtlige lodsejere, såvel af denne by som tilstødende Dørup By, herlighedsejeren undtaget, som på indkaldelsen har erklæret: at ville være fornøjet med den måde som de Hem gårdmænd forenes om til deres jords udskiftning. Hvor da er passeret som følger, efter at kommissionen har taget

Stuehuset fra o. 1620 er sognets ældste hus, selv om kun selve bindingsværket er bevaret.

byens beliggenhed og markens situation i betragtning, nemlig:

1. Kommissionen tilspurgte lodsejerne, om de havde diskussion med nogen om markskel, og hvori det bestod, og om der på marken er noget kirkejord eller andre beneficerede jorder, hvortil de svarede, at der ingen beneficerede jorder findes på marken, og der var ingen diskussion om markskel undtagen med Dørup mænd ved Esp kaldet, hvor de påstår fra Dørup at have haft fælles drift over bækken, som Hem mænd påstår, skulle være markskel, hvilket på den måde, at kommissionen er eragtet. Siden ingen af parterne kan fremvise gyldige beviser for deres påstand, at diskussion ikke er af nogen betydning, deles mellem begge byer, og således er den diskussion afgjort, og hvilket de Dørup mænd efter tilstedeværendes beretning, før

har indvilliget i, skønt de nu står og hvever derom uden bevis.

2. Dørup beboere har 2 engskifter inde i Hem Engmose, som ifølge forordningen skal udskiftes og i det sted lægges ved Dørup Mark og eng af den vestre side på Hem Engkær efter mål og taxation, da dette vederlag kommer til at gå i syd og nord mellem bemeldte bymarker.

3. Derefter blev af landinspektøren fremlagt opmålingskortet med beretning, at taxationsforretningen over byens mark og jorder er af taxationsmændene til tinge beediget og af beboerne underskrevet, som de nu og for kommissionen tilstår at være vel fornøjet med.

4. Derpå blev til udskiftningsplanen samtykket følgende af kommissionen, efter at Ole Madsen på nr. 2, (Bækgård) en halvgård, har erklæret til bekvemmelighed for øvrige i byen at udflytte sin gård og

få sin ager lod under Diget kaldet, og Mølleren Peder Jørgensen i Fuldbro Mølle, som har købt gården nr. 4, (Enggård) her i byen, erklæret at tage sin lod på 2 steder, og en eng lod i almindelige engkær, hvorved han får både ondt og godt jord til sin lod og de øvrige i byen blivende får derved noget godt jord ved Tåning og Yding markskel, da intet uden skarp og sandet jord findes ved byen undtagen enghaverne, og således vil udskiftningsplanen omtrent blive for beboerne således

a. Rasmus Christensen og Morten Nielsen på nr. 5 og 6 (Hem Skovgård) tager deres lod fra toften ved gården, som de beholder og langs med og vesten for vejen til Yding ind til Dørup Mark, som bliver til sandlod for dem. Denne lod skal deles imellem disse beboere i øster og vester, og til fart til samme kan de betjene sig af Ydingvejen, dernæst tildeles dem en hede og græs lod fra det nordvestre skel af Pod Risen ind til de nordvestre skel af den tynde jord, og derfra langs med den tyske jord sydpå til Yding Markskel, hvilken lod beboerne forlanger at beholde til fælles ind til videre, dernæst tildeles dem en udlod i den gode jord, som begynder ved Tåning Markskel syd for landevejen i Mørke Tang, Nordre Tved, af Skiden Tved øst for vejen og af Ert Agre samt Sønder Tved såvidt strække kan ud til mark skel. Ved lodkastning har Rasmus Christensen fået den nordre ende af sandlodden, og da samme er af disse 2 lodder den ringeste, så skal han igen tillægges den søndre lod af udloddene ved Tåning Mark. Deres manglende eng tillægges dem i den søndre side af engkæret. (note: Dette fjerne areal på ca. 30 tdr. land blev i 1800 mageskiftet med det nærmere beliggende areal, der i dag er Bjergskovgårds ca. 39 tdr. land).

b. Jens Terkelsen på nr. 1 (Nedergård=Jensgård) hans lod falder ud over hans ved gaden liggende tofter og enghaver, tager dernæst Over Lykke med al den ager jord der ligger øst for Ydingvejen, (note: Dette område blev ifølge købekontrakt af 25.10.1798 mellem Jens Terkelsen og Laurs Sørensen tillagt Hem Skovgård, så "Smisbækken blev skel mellem de to gårdes jorder".) og dernæst igen fra den øverste ende af Østerballe, som støder til hans toft øster på ud til Tåning Mark, og til nr. 5 og 6 deres udlodder, hvorved han tillige får resten af heden og al sin agerjord på et sted. Skulle han tilkomme mere eng, end der falder i hans enghave og i hans lod, tillægges ham samme i den søndre ende af engkæret, norden for Rasmus Christensen og Morten Nielsens englodder.

c. Ole Madsen på nr. 2, (Bækgård) som har tilbudt at flytte ud, (Hem Østergård) skal begynde fra skellet imellem Mørk Tang og nordre Tved Ager, følger derpå møllerens lods (Søeballe) vestre skellinje ud til søen, dernæst vest og nord om landevejen ind til Jens Terkilsens lod, som den ligeledes følger et stykke i vest, og derefter igen stikker ud i nord til søen. Hans englod tillige som fra Jens Terkelsens englod indtil møllerens englod.

d. Peder Møller i Fuldbro Mølle som ejer af gård nr. 4 (Enggård) tager først engkærs agre og de mellemste Skadedals agre og hedejorden ind til Lunde Blokker, resten undtagen hans ager og engtofter ved gården samt den lille toft ved Engkærs agre, som ved gårdens køb er blevet forbeholden, tager han i Kjellerings Blokker og agre samt Slaugs Balle agre (Stathøjt), Polakker Blokker (Statene) og den nordre side af Mørk Tang (Søeballe) ind til Ole Madsens

lod, hans Eng Lund tildeles ham i Engkæret fra søen af langs med Dørup Mark og syd på så vidt strække kan.

e. Jacob Christensen på nr.3 (Bækgård) beholder som en halvgårdsmand først den Ole Madsen og ham forhen tilhørende agertoft, dernæst samme to mænds ved gården liggende engtofter, og det manglende næst uden for Rasmus Christensen og Morten Nielsen enghave og sydligst i det derved liggende engkær. Resten af hans ager jord tildeles ham i Sadeland, Egetoft agre, en del af Havreballe agre, Lyngkjærs fald og blokker, Skadedals agre ud til Ole Madsens lod.

5. Jens Terkelsen på nr. 1 (Nedergård) som den eneste af beboerne, der har betydelig skov, har et stykke med bøg og el begroet på en banke, Søbanke kaldet, samme beholder han fra den nordre ende af Kjellerings agre og i sønder næsten til Polakker dammen (Statene), som er begroet med bøge efter mærket på kortet og de bøge, som der uden for står, er aftalt, at han først skal hugge, siden grunden, hvorpå de står, bliver møllerens jordlod.

6. Beboeren Ole Madsen på nr. 2 (Bækgård) har nogle få ris ege i den toft han ved byen afgår, som han forbeholdes at hugge, men for resten ingen lod eller del har i grunden.

7. Til almindelig lergrav for byen aftages et stykke syd for Havreballe, som af landinspektøren indpæles, hvortil følges vejen fra byen til landevejen.

8. Til tørvejord syd for Over Lykke, som er aftaget til almindelig brug for hele byen, følges Ydingvejen.

9. Den gamle møllevej aflægges undtagen fra byen til det yderste af Skadedals agre, hvorfra igen udsættes en vej til søen, og denne vej skal Jens Terkelsen på nr. 1 benytte sig af til sin skovlod: Søbakken, sådan som den er afsat på kortet.

10. Fra Hem Vej til landevejen afsættes, om bemeldte vej ikke er bekvemmelig mellem lodderne, kan forlægges, en lille vej af 8 alens bredde gennem Jens Terkelsens lod til Jacob Christensens lod på nr. 3.

11. Ligeledes afsættes en vej til engene nord om den lille toft til nr. 4 langs mellem engkæret og engkærs agre ind til Ole Madsens englod. De øvrige veje forbliver, hvor de før har gået, undtagen

12. en forte fra landevejen af ved Toft Blokkerne ned til det tyske jord af 16 alens bredde for Rasmus Christensen og Morten Nielsen på nr. 5 og 6 til deres fælles lod. (Vejen til "Idasminde")

13. Gjærdsel og el hugst beholder beboerne ligesom før, med mindre de selv kan forenes om at give hinanden vederlag. I øvrigt lover landinspektøren sidst i denne eller først i tilkommende måned at udsætte lodderne for beboerne. Således denne siede efter bedste overlæg eragtet og tilgæet som med vore hænders underskrift bekræftes.

Datum åstedet i Hem ut supra. Bülow
Rothe Sanny Haar
Som lodsejere: Peder Møller Jens
Terkelsen Ole Madsen

Note: "Stathøjt" blev senere kaldt "Fuglsang" og "Dalgård". "Statene" blev senere kaldt "Elkjær", "Ellekjær" og "Elverkær".

Et stort arbejde var sat i gang med udstykningens lovformelige gennemførelse. Bønderne var nu ikke blot selvejere, men også selvstyrende på deres gårde og jorder. Sammenholdet i landsbyen forsatte. Den indbyrdes hjælpsomhed blev bevaret, og det fortæller byggeriet af de to store gårde Østergård og Jensgård om, idet de fastboende bønder gerne tog et nap med, som det i fortiden havde været normalt efter brande. En ny tids bonde var på vej ud af udskiftningens svøb, og landsbyen Hem var dermed på vej til at udvikle sig med muligheder for nye bebyggelser.

Jens Christian Ramsing

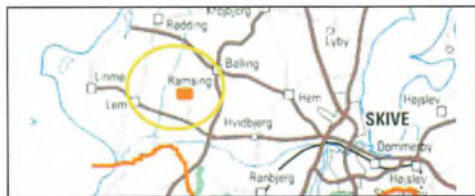
Provst i Harlev og Framlev sogne 1805-52

Af: *Henning Nicolaisen*

Vores hovedperson i denne fortælling blev født i Dejbjerg, der ligger smukt mellem Skjern og Lem og tæt på en plantage og Ringkøbing Fjord. Han var af god familie og kunne derfor tillade sig at få en uddannelse, som kun var de færreste forundt.

Alligevel er den vestjyske sparsommelighed kommet ham til gode senere i livet, da han får svært ved at få økonomien til at hænge sammen.

Forældrene ejede Dejbjerglund Hovedgård fra 1767. Faderen var formentlig søn af Peder Berthelsen fra Ramsing Sogn i Salling (derfra navnet Ramsing). Han blev gift med Johanne Marie Jensdatter Müller i 1767. Hendes far havde været missionær på Grønland og blev 1789 præst i Vor Frelsers Kirke i København. Her blev det unge par også copuleret af hendes far Otto Fabricius. Forlovere for parret var ”for ham hans bror Candidatus Theologis N. Ramsing (Niels Severin *1770)” og ”for hende hendes Fader Otto Ramsing sognepræst her ved kirken”.

At Jens Christian Ramsing kom til Harlev i 1805 var vel noget af en tilfældighed, for man kunne ikke altid selv vælge sit embede. Han prøvede at finde et bedre kald i 1831, da han bl.a. søgte til Ballerup/Måløv, men det lykkedes ikke.

Bemærk ved dåben den nederste fader: ”hæderlige Studiosus Monsr. Offer Bang”)

Jens Christian Ramsing
Født i Dejbjerg 1.10.1768. Forældre proprietær til Dejbjerglund Laurids Pedersen

1 Student 1764 fra Viborg Skole, 29.12.1767 cand. theol., 03.10.1772 Cap. hos Faderen i Dejbjerg, 21.08.1776 blev han af Major O. B. Lütichau til Haraldskjær kaldet til Sogenpræst i Skibet. I Skibet Sogns "Liber daticus" under "series pastorum" står et stort stykke om Pastor O. Bang, hvor Pastor Dr. phil. Koch har anført, ifølge optegnelser taget fra en ældre "Liber daticus", at Pastor Bang, hvis efterfølger allerede var udnævnt den 15.04.1818, døde 24.09.1818 81 år gammel efter dagen i forvejen at være flyttet ind i et af ham selv opbygget hus lige overfor Præstegården, han blev begravet på Skibet Kirkegård 1.10.1818.

*Blicher'sk Billedning over de fem første Børn af den afdøde
Cand. Theol. Niels Jørgen Blicher og hans hustru
Sara Cathrine Fabricius, født i Nibe, den 27. Sept.
1796. Billedet er aftegnet af
Hans Frederich Blicher den 15. Decbr. 1822*

Ramsing og Johanne Jensdatter Müller. Han blev student fra Ribe 1785 og cand. Theol 1791.

Det første embede som sognepræst fik han 1.3.1794 i Hjortlund.

Han blev gift med Else Cathrine Fabricius (født i Drangedal i Norge 2.12.1775) i Vor Frelses Sogn Kbh. 19.9.1794. (Hun var da kun 18 år)

Børn (dem alle 20):

Johanne Marie *19.8.1795 i Hjortlund (gift Th. Kragh 1814- hos faderen 1850)

Otto Fabricius *27.9.1796 - (apoteker, købmand og vinhandler i Nibe) d.1866

Laurids Christian *21.8.1797 - (møller i Tvis 1839 - død som "fhv.landmåler og photograph" på Randers Hospital 1882) ²

Anna Dorthea *18.2.1799 - (husjomfru på Gjessinggård ved Randers 1845)

Niels Severin *19.1.1800 i Odense (Sct. Hans)

Nicoline Severine * 8.2.1801 -(gift 1823 J.P.Fischer,stud. theol. Død 1841)

Sara Marie * 8.3.1802 - (død 1804)

Peter Henric *30.3.1803 - (død 1805)

Sara Marie *30.9.1804 - (død 1806)

Peter Henric *21.9.1805 - i lære hos købm. Herschind, Aarhus, død 1822

Johan Friderich *15.8.1807 i Harlev (død 1816)

Carl Georg *27.7.1808 i Harlev (det 12. barn) ejer af Høvergård i Storring

² Niels Jørgen Blicher (søn af digteren St. St. B. og fhv. underforvalter på "Sødingholm") var død året før på Randers Hospital, så Laurids Christian Ramsing og Blicher kendte således hinanden.

Hans Marinus *14.12.1809 - (Cand. Phil. og knaldhættefabrikant, fotograf).

Jens Ludvig *22.1.1811 - (Cand. pharm og sukkerraffinadør, Aarhus).

Sigvardt Jørgen *5.6.1812 - (Proprietær til "Vestereng" m.m.)

Laurence Lovisa *22.3.1814 - (ugift 1850 hos faderen)

Johan Frederich *27.8.1816 - (død før dåb i kirken)

Bartholine Johanne *11.4.1819 - (død 30.9.1822).

Vincent Wilhelm Claudius *26.8.1820 i Harlev (Handelsbetj. i Aarhus/Købm.Vejle)

Jens Christian Ramsing blev af Kongen beskikket til præst i Hjortlund og kom i 1799 til Odense, hvor han var residerende kapellan ved Sct. Hans Kirke og præst ved Høybye Kirke. Han havde også den fornøjelse at døbe vores verdenskendte digter Hans Christian Andersen et par måneder før han den 18.10. 1805 som kapellan blev beskikket til sognepræst i Harlev Sogn i Aarhus Amt. Der var dog den betingelse for ansættelsen, at præsten skulle betale 70 Rdl. årligt til et seminariefond.

Med den store børneskare var det svært for præsten at få mad på bordet, så han

Harlev kirke med det "nye" tårn. Det gamle tårn styrtede ned i 1861.

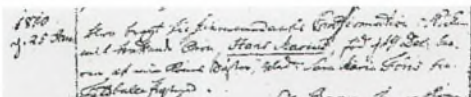
ansøger i 1815 om at blive fritaget for den årlige afgift p.g.a. at han i de 10 år hvor han har været i embedet, har fået 8 børn. Dette får han dog ikke lov til, men det afholder ham nu ikke fra at få endnu flere børn.

Den stakkels kone føder ham 20 børn fra 1795 til 1820. Hun må have haft et godt helbred, for hun dør først som 76-årig. På gravstenen i Harlev står der fornedet, at: *"Hun var en kjerlig moder til 20 børn"* Det er et antal, der næppe er slået mange gange her til lands med den samme kone!

Præstegården i Harlev er en af Østjyllands mest imponerende gårde i bindingsværk. Tre af de fire længer er endnu i behold, og hovedbygningen er det 24 fag lange stuehus i kraftigt sorttjæret

bindingsværk med tætsiddende fyldtømmer. Tavlene er overhvidtede. I 1988 blev præstegården hærgnet af en brand, men dog ikke værre, end at den kunne genopbygges. Oprindelig er gården fra 1732, men der er elementer fra før og efter i det utroligt stemningsfulde anlæg, og præstegården er blandt de allerældste i landet. Den heldige placering opad den smukke middelalderkirke og den bagved liggende stemningsfulde præstegårdshave med store træer, damme i haven etc. gør sit til at fuldende billedet. Bygningerne er fredet i 1950.

Ramsing har med omhu ført kirkebøgerne – både i Odense og i Harlev. Hans skrift er letlæselig, men bliver dog lidt mere usikker med årene. Der er en del

morsomme bemærkninger, som f.eks. når han noterer hvilket nummer i rækken hans nyfødte barn har!

1810 d.25.Jan. blev bragt til Hjemmedaab Confirmation i Kirken mit trettende Barn Hans Marius, fød d. 14. Dec. Baaren af min Kones Søster Sara Marie Føns fra Feldballe Præstegaard. (Pastor Hans Føns Hustru Sara Marie Fabricius).

Udover familiemedlemmerne var der naturligvis et stort hold af tjenestefolk m.m. Ved folketællingen i 1834 var der en enke og 8 tjenestefolk. Som huslærer var ansat den ugifte stud. Theol. Jørgen Otto Fabricius.

Præstegårdens 70 tdr. land blev dygtigt drevet, og provsten var efter sigende en dygtig landmand. Hans daglige gåture iført høj hat og sølvknappet frakke og vest var obligatoriske. Knæbukserne af fløj var også med sølvspænder, og de hvide strømpeben var stukket i sko eller ridestøvler.

Som formand for skolekommissionen havde præsten rigeligt at se til udover det daglige arbejde med sognebørnene og deres problemer.

Ramsings ansøgning om at få tildelt en kapellan lykkes i 1836, da hans senere svigersøn Jørgen Otto Fabricius får stillingen og beholder den til 1843. Den 12. marts 1844 kom der kongeligt brev i anledning af Ramsings 50 års jubilæum. Hans Majestæt ønskede at Ridder af

Den nyrestaurerede præstegaard.

· SERIES PASTORVM ·

PEDER KAAE

1546 - 1567

☉ DANIEL PEDERSEN-KAAE ☉

1567 - 1614

☉ MADS DANIELSEN-KAAE ☉

1614 - 1639

☉☉ LAURIDS SØRENSEN ☉☉

1639 - 1668

☉ JENS LAURIDSEN-HARLEV ☉

1668 - 1696

☉☉ JENS JENSEN-HARLEV PROVST

1696 - 1741

CHRISTIAN JOHAN LODBERG PROVST

1741 - 1761

MAGISTER CHRISTIAN LINDEMANN

1761 - 1781

☉☉☉ OLE FLENSBORG ☉ PROVST

1781 - 1805

JENS CHRISTIAN RAMSING PROVST

1805 - 1852

☉☉☉ LARS WINSLOW ☉☉☉

1852 - 1870

☉☉ RASMUS LUDVIG RIIS ☉☉

1870 - 1886

☉ HANS FISCHER-JØRGENSEN ☉

1886 - 1895

☉ HANS PEDER CHRISTENSEN ☉

1895 - 1934

POUL EJAAS

1934 - 1973

✠ HARLEV KIRKE ✠

Dannebrog, provst Jens Christian Ramsing tildeltes Dannebrogsmændenes hæderstegn.

I dødsannoncen i Aarhus Stiftstidende kunne man den 12.3.1852 læse følgende:

"Den 2den d.M. kaldte Herren ved Døden til sig vor kære trofaste Fader, Præpositus Emeritus Jens Christian Ramsing, Sognepræst i næsten 46 år og 5 Mdr. for Harlev og Framlev Menigheder, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd. Han havde tjent sit Fædreland som Præst i næsten 58 År og opnåede en Alder af 84 År og 5 Måneder.

Gud lod ham i sin Nåde beholde sin lyse Ånd lige indtil det sidste og opfyldte hans inderlige Ønske om at hvile i det høje og om genforening med hans for 3 Mdr. siden forudgangne Hustru. Idet vi bekendtgør dette for fraværende Slægt og Venner, takker vi tillige hjerteligst alle dem, der ledsagede hans Støv til Gravens ro. Han efterlader sig et hæderligt Minde og taknemmelige Børn."

Den 5. april om formiddagen blev der afholdt offentlig auktion over præstens indbo og besætning.

Lidt om et par af børnene:

Hans Marinus Ramsing (barn nr.13)

Cand. Phil. og knaldhættefabrikant Hans Marius Ramsing fik den 19. maj 1841 fem års eneret til at forfærdige frictionsfyrtøier, hvor fyrstikkerne er gennemvædede med terpentintil i stedet for den på enderne påsatte svovl. For sin eneret må Ramsing erlægge det obligatoriske gebyr på 17 rigsdaler. Ramsing, der bor i Sct. Pederstræde i København, indgår samarbejde med handelsmanden John Stonor og sammen indretter de fabrik i Vimmelskafte 22, der hvor Jorcks passage ligger i dag. Ramsings produkt beskrives ved industriudstillingen i 1840 som "ikke så

Frictions-Fyrtøier.

Simmelskafte Nr. 22.
Fyrtøier fra vor Fabrik leveres fra Dato, med content
Betalning, til følgende betydelige nedsatte Priser:
i Papire-Emballage i Hdb. 88 R. pr. Gred,
i sine marcherende Papirer 5 Hdb. 24 R. pr. dito,
i simple dito 5 Hdb. pr. dito.
i Træfakler 4 Hdb. pr. dito.
Paa 10 Gred gives som sædvanlig Rabat.
Kjøbenhavn, den 30te Marts, 1845.
J. C. Ramsing & Stonor.

smukt emballerede, men særdeles billige og måske fortrinligere end snedkermester A.M. Rohmells, fordi de giver en konstant flamme, uden eksplosion."

Ramsing og Stonor lukker deres fabrik i slutningen af 1845.

Han udgav også en bog i 1835:

"Kortfattet Beskrivelse over en Hurtigvægt samt en Regnemaskine: hvorved man i meget kort Tid kan ophøje ethvert Tal til hvilkensomhelst hel eller bruden Potents, og opløse enhver bestemt numerisk Ligning, af hvilken Grad den endog er, m. m"

Sigvardt Jørgen Ramsing (barn nr. 15)

I 1840 er han godsforvalter på Hindsgavl hovedgård i Middelfart. Formentlig har han lært sin kommende kone at kende her. Han blev herefter proprietær til "Vestereng" i Brendstrup ved Aarhus, men solgte det i 1876 og købte i stedet "Sølyst" ved Grenå. Gift 8.7.1841 med Elise Marie Petersen i Middelfart. Hun er født 9.12.1819 og dør som fraskilt i Randers 20.2.1872.

Han dør 15.12.1884. Provsten fra Harlev stod fadder ved flere af børnenes dåb.

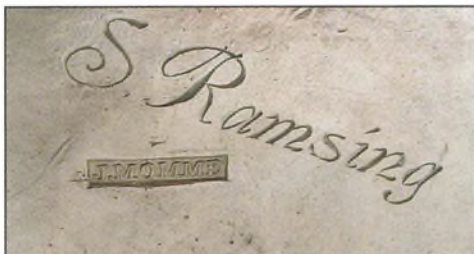
Børn:

Janus Christian Ramsing	(24.04.1842 - 22.02.1852) født i Vestereng, Tilst sogn
Marie Elise Ramsing	(1843 - 25.10.1917) født i Vestereng
Petra Laurentse Ramsing	(17.05.1844 - 23.01.1875) født i Vestereng
Helene Theodora Ramsing	(07.07.1845 - 15.02.1851) født i Vestereng
Alvine Albertine Ramsing	(16.10.1847 - ?) født i Vestereng
Minna Ramsing	(28.03.1849

- 08.10.1875) født i Vestereng
- Sigvald Ramsing (24.04.1851
- 29.11.1916) født i Vestereng
- Helene Theodora Ramsing (07.06.1852
- 13.05.1894) født i Vestereng
- Elise Ramsing (07.02.1854
- ?) født i Vestereng
- Jens Christian Ferdinand Ramsing
- (12.06.1855 - ?) født i Vestereng
- Jens Ditlev Ramsing (23.06.1857
- 5.1.1872) født i Vestereng

Vestereng

Et oprindelig naturnavn, der i Markbogen 1683 skrives Wester Enge. Var indtil 1790'erne en indhegnet mark i Brendstrup ejerlav i Tilst Sogn. Da opførte daværende ejer Ancher Jørgen Secher³ til Kjærbygaard gårdsbygninger på jordejendommen.

(inskriftion i bunden)

Otto Frederik Gulmann i Hørning skøder til Sigvald Ramsing 11.500 rbd sølv. 11.12.1841.

Den er gennem tiderne blevet handlet med adskillige gange. I 1939 blev den købt af Århus Kommune, som nedrev avlsbygningerne og lod garnisonen i byen anvende arealet til eksercerplads. Det østfor liggende areal var ligeledes kendt under navnet Vestereng og blev benyttet af militæret fra omkring 1870. I 1962 indlemmedes området i Århus Kommune

³ Guldsmed Mommers kone, Anne Marie Secher s forældre, ejede "Sødringholm". Og Jørgen Mommers far var præst i Stouby og Hornum sogne (ved Vejle)

Ovenstående tekande er lavet i Randers af guldsmed Jørgen Momme i efteråret 1840, formentlig givet til Sigvald Ramsing som bryllupsgave?

samtidig med Lisbjerg og Skejby sogne. Militæret gjorde brug af det samlede areal frem til 1978. Hjemmeværnet fortsatte med at gøre brug af skydebanen frem til 1987. Senere har der fundet en udbygning sted med erhvervsvirksomheder.

Det totale forlis, der kostede en søn livet

Jens Ditlev Ramsing * 23.6.1857. Ved FT1860 bor han og storesøsteren Elise hos moderen i Randers i Markedsgade og han bliver konfirmeret i Randers 1.10.1871 af

Vestereng i 1922

pastor Pontoppidan. Desværre omkommer han ved fregatten "Roxburgh Castle"s forlis i en snestorm ved Englands kyst natten mellem den 4. og 5. januar 1872.

Alle 20 besætningsmedlemmer og kaptajn Ebsen omkom ved det totale forlis. Det har været et stort tab for købmand I.S. Pontoppidan i Helsingør. Han havde kun ejet det 20 år gamle engelskbyggede skib i et årstid!

Præst i Randers Dines Pontoppidans brev til Morten P 1872.: *"Jeg skal i Eftermiddag berede Mad. Ramsing til Døden; hun fik af Avisen Budskab om sin Søns Død med Skibet og udtalte i gaar en dyb Smerte derover. Guds fred og Varetægt over os!"*

Mine erindringer

Barndom og Ungdom i Aarhus 1933 – 1953

Ellen Margrethe Sørensen

*Til mine børn og børnebørn og min lille
broder Tom!*

Jeg sidder her i mit hjem. Jeg vil fortælle jer om min barndom og ungdom, og årene er 1933-1952, da jeg rejste til Haderslev og giftede mig med jeres far. I vil sikkert finde mange fejl, men som I ved, er mit syn ringe, og Alzheimeren tærer på hukommelsen. Derfor skal blyant og viskelæder hjælpe mig. Min far ville nok have sagt, at det er min egen skyld, fordi jeg altid skulle med det sidste tog. Det sagde han om min mor. Han glemte bare, at hun havde 6 børn, hun skulle tage sig af, før hun selv kunne være færdig. Min far var som andre mænd dengang en rigtig mandschauvinist. Den indstilling var ”rødstrømperne” nok med til at lave om til lettelse for pigerne af i dag. Men dengang var husmødrene heller ikke udearbejdende. Til gengæld havde de hjemmearbejde, syning af tøj for fabrikanten. Min mor strikkede strømper til en fabrikant. De strømper har jeg hæftet mange ender på efter min egen arbejdstid eller skoletid. Garnet til strikkemaskinen skulle også

spoles op. Det var mange dusin strømper, der skulle være færdige i rette tid.

Min far og mor boede på Roald Amundsensvej 11 i Århus med mine 3 brødre: Per, Ib og Bent i en lille 2 værelses lejlighed på første sal, da mor blev gravid med mig. Arbejdsløsheden var stor dengang og levevilkårene små. Mor fortalte mig, at hun, Ib og Bent tog hjem til Mundelstrup til hendes mors ejendom (som min onkel, altså mors broder, skulle overtage efter min bedstefar), fordi far og mor ingen penge havde til mad. Men det passede ikke onkel Aksel, så hun måtte tage hjem igen, selv om det var bedstes ejendom på det tidspunkt. Far og mor måtte fraflytte lejligheden, men bevarede det venskab, de havde med værtsparret i så mange år, at jeg husker dem fra min barndom.

*Ellen Margrethe
Sørensen*

Fra Fensten Nedergaard. Ellen Margrethe med en dreng på skødet. Stående bagved: Hanne, datter i huset i 1940'erne.

Far og mor og mine 3 brødre flyttede ind i en gammel bindingsværksejendom med flere lejligheder i, på Graven nr. 3 i det gamle Latinerkvarter ved domkirken i Århus Domsogn. Der blev jeg født den 30-1-1933. Mine forældre er Johanne Emilie Christensen og arbejder Thorvald Marinus Sørensen. Jeg blev døbt den 1. januar 1934 i Århus Domkirke. Den sene dåb var, fordi jeg fik lungebetændelse flere gange i løbet af året. Gudmoder var min moster Ellen Agnethe Olsen.

Mor fortalte, at hun ikke turde gå ned i gården, hverken med skraldespand eller på "lokummet", fordi der var rotter. Dengang var det noget værre skidt, vi boede i. I dag er det flot restaureret.

Min far døde af mavekræft i 1968. Jeg var hos min mor i disse dage. Jeg gik tur rundt i byen og ned omkring mit fødehjem, og da jeg kom hjem til mor i Sejrgade, sagde jeg: "Jeg var lige nede omkring Gravene. Hvorfor vælter de ikke det gamle skidt?" Men mor svarede: "Ja, men der var svalegang," og det var der jo også, for ejendommen har nu været restaureret i mange år og ser pæn ud med "svalegang og det hele".

Mine første år

Jeg blev navngivet i dåben, Ellen, efter min moster og Margrethe efter min mormor (Bedste), der hed Susanne Margrethe. Vi boede på Gravene et års tid måske, og

flyttede så i Langelandsgade. Der boede familien Holger Nielsen ovenpå. Min 3 år ældre broder Bent var glad for fru Nielsen. Mor fortalte mig, at når Bent gerne ville derop, stod han neden for trappen og råbte: ”Fru Nielsen, må jeg gerne komme op til De?” og det måtte han som regel gerne. Dengang tiltalte man hinanden med ”De”. Man skulle være meget gode venner for at sige ”Du” til nabokonerne, selv om man tit drak kaffe med dem, og det gjaldt også os børn. Man tiltalte lærer og lærerinder med ”Hr. fru og frøken”.

Jeg er i tvivl om, hvorvidt min lille broder Ivan blev født i Langelandsgade. Han var 1 ¼ år yngre end mig, men det var dengang, min far begyndte at bygge vores hus i Møllevangsal­lé 53. Hvordan han fik fat i byggegrunden ved jeg ikke, men byggeriet var ulovligt. Far var ikke den eneste, der byggede ulovligt. Der blev rejst et helt nyt kvarter af selvbyggere i Møllevangskvarteret. Der blev anvendt brugt materiale - hvad man kunne få fat i! Selvfølgelig var det selvtægt bare at finde en mark, der tilhørte kommunen og så bygge huse af gamle materialer. Det var sognefogeden, der skulle holde styr på området. Han hed Peregaard. Han cyklede rundt og så på området om dagen, men folk byggede om natten. Der var en lov, der sagde, at hvad der var rejst ikke måtte rives ned. På den måde fik vi både hus, hjem og have.

Ikke meget arbejde

Min far prøvede lidt af hvert arbejds­mæssigt. I hans yngre dage sejlede han blandt andet på Sct. Croix. Han var også skopudser engang og ”Lillebilchauffør”. Men arbejds­løsheden var stor, og folk blev sendt på nødhjælpsarbejde. Det kunne være vejarbejde, og var der ikke noget arbejde, var der mødepligt på arbejds­kontoret hver morgen. Hvis der var lidt, var det kun til få, og de

mange andre måtte ”stemple” på kontoret. Far var heldig at få arbejde på noget der hed ”Jernkontoret”. Det var en forvalter, der fik far i arbejde, når de havde noget. Jeg husker den dag (det var i Møllevangsal­lé) far kom fra arbejde og skadestue med en slem­tskadedet lillefinger, som de på skadestuen ville have fjernet. Far sagde: ”Der røg violin­spillet”, og det var godt, for så reparerede de den i stedet for. Far spillede godt på violin og lærte Per og Ib det samme – også mandolin. Det har vi alle haft glæde af. Far havde lært sig selv noder, men Ib og Per blev dygtigere end far. Og det er ikke godt, når ”Kyllingerne bliver klogere end hønen, det gå så let ud over æggene”.

Møllevangsal­lé

Karen blev født i Møllevangsal­lé den 3. maj 1936 om natten. Jeg husker, far tog mig op af min seng, som jeg delte med Ivan, bar mig ind i stuen, hvor mor lå med den lille pige, og far sagde: ”Kan du se, nu har vi fået en ny lille ”klipsisse”. Men lyset fra petroleumslampen skar mig i øjnene. Vi havde ikke el i huset. Far fik morgenkaffe på sengen hver morgen, og jeg fik altid en sukkerknald af ham. Når far kaldte mig en ”Klipsisse”, var det, fordi jeg gerne ville klippe i papir. Det har fulgt mig hele livet, og far skulle nødigt snakke, for det har jeg efter ham.

Da far døde, hjalp jeg mor af med papirklip og gamle aviser, og det fyldte rigtig meget i skraldespanden nede i gården. Men det går lige op med far, for Hanne, min egen pige, var her i Genner forleden dag for at hjælpe mig med at rydde op i alt mit ragelse. Hendes bil var propfuld, da hun kørte til genbrug eller lossepladsen. Så ”Æblet falder ikke langt fra stammen”. Ingen elektricitet, en spand vand med en øse på en taburet og en potte under

Ellen Margrethes fødested 30.01.1933: Graven 3 i Aarhus

sengen. Men værst var det for mor, fordi den gammeldags vandpumpe, som folk nu bruger til pynt eller nostalgi i haverne, var vi fælles med naboen om, og den stod på hans grund. Det betød, at alt vand til køkken, storvask og klatvask skulle hentes derovre, og det var nok mest mor, der måtte slæbe det ind. Vi havde vaskehus sammenbygget med et lille værksted, hønsehus og ”lokum”. Når det var storvaskedag, var det også badedag for os børn. I vaskekarret med brun sæbe, og vi strålede som ”Katteskidt i måneskin”. Når mor skulle bage, blev den gamle klodsede bageovn stillet op på løst stablede mursten så højt, at der kunne stå 2 tændte primusser under den. Når mor til aften tændte petroleumslampen over spisebordet i stuen, gjaldt det for os børn om, hvem der først kunne råbe: ”Omme”, når flammen var lukket hele vejen rundt.

Leg

Vi havde gode legekammerater. De større drenge lavede hytter af brædder og hønsestråd og ukrudtsplanter på et stykke jord ved Stockholms Gade, og de havde også gravet nogle huller. En aften eller nat var der kørt en bil i de huller, og det viste sig at være en stjålet bil, og drengene var rigtig stolte af det. Far havde lavet et vandbassin i haven, og det faldt Karen i en dag, men heldigvis var der en dreng, der fik hende op igen.

Mor havde sengetøj ude til luftning, det lagde hun på 2 bukke og en stige. Drengene og jeg kravlede derop, men jeg faldt ned og brækkede mit højre underben, som jeg fik lagt i gips af vores huslæge. Det blev mit ben lidt skæv af. Mor skændte på drengene, men de sagde, at jeg selv var kravlet derop. Det værste var, at de nu skulle køre mig rundt i Karens klapvogn. Det var ikke sjovt for hverken dem eller mig.

Pengene var små

Der kom en kartoffelmand og en fiske- mand rundt i kvarteret, og vi havde en god købmand. Men pengene var små. En dag op til jul kom Frelsens Hær med julehjælp til os. Der var lidt af hvert, spegepølse, flæsk og meget mere. Hvad mine søskende fik, husker jeg ikke, men jeg fik en sort skotte- hund af træ på 4 hjul. Ikke mindst mor var glad for den hjælp.

Pers første ”instrument” var en kulskovl. Hvordan far fik sat strenge på den, ved jeg ikke. Men det var, mens vi boede på Møllevangs Allé. Jeg fik ikke lært at spille mandolin, selv om det var mit store ønske i min barndom. Senere var min venstre pege- finger blevet for kort – herom senere. Vi havde 18 høns og 24 undulater udenfor i forbindelse med værkstedet. Jeg gemte mig i hønsehuset en dag, hvor doktor Cherning (er nok Tscherning) skulle komme og vaccinere os alle 6 børn for kighoste. Han var en dejlig læge. Men selvfølgelig fandt de mig, og jeg fik mit stik. Hver gang Cherning var hos os, sagde han, at han skulle hilse fra bedste, for hende besøgte han hver dag også. Cherning havde sommetider noget med til os, puslespil og deslige. Han var konservativ, og når det skete, at far var hjemme, fik de sig en ordentlig diskussion, for far var kommunist dengang. Men de var lige gode venner af den grund. Far skiftede politik til SF - jeg tror i 50’erne, da russerne gik ind i Ungarn. Mor diskuterede ikke med lægen, hun var ham underdanig. Hun stod parat med sæbe, vand og håndklæde og sagde: ”Vil doktoren vaske hænder”? Han var en god læge. Jeg tiltalte kun lægen med ”De”.

Megen aktivitet

Far gik op i mange ting. Han skrev sange til foreningslivet og spillede dilletant, blandt andre af Jeppe Aakjær, og dekorationerne blev lavet hjemme på stuegulvet. De øvede også på rollerne i vort hjem. Det har bestemt ikke været sjovt for mor, men hun fandt sig i det.

I 1939 blev jeg skrevet ind i skolen. Vi bor endnu i Møllevangsallé, men far og mor har meldt sig ind i Arbejdernes Andelsboligforening. Det var meningen, at vi skulle flytte ind i et af deres prøvehuse, som de byggede 5 af. En enkel og en dobbeltvilla på Brendstrupsvej og en dobbelt på Mandalsvej. De skulle være færdige til 3. oktober 1939, men blev det først lige før jul. Karen spurgte tit, om vi snart skulle over i "3. oktober". Året før fik jeg af min moster Ellen en dejlig stor celluloid dukke. Den betød rigtig meget for mig, og var mig til stor trøst.

Det var surt

En dag, mens Karen var mindre, kravlede hun op på en stol og drak noget medicin fra mors buffet, og Per måtte have hende over skuldrene for at få hende til at kaste op. En anden gang stod hun i sin seng og hoppede med en bambuspind i munden, så hun måtte på skadestuen og have ganen syet.

Jeg husker at have set min farmor en enkelt gang på Møllevangs Allé. Det var juleaften, og Karen, der havde fået navn efter farmor, der hed Karen Knudsen, fik en rød dukke af gummi af farmor. Men Karen fik ikke lov til at beholde den. Mor lagde den væk, for Karen kunne blive syg af at sutte på den.

Også dengang i trediverne skete der uhyggelige ting. En pige blev myrdet. Hun var skåret i stykker og lagt i en taske. Der blev snakket meget om det. Mor sagde, at

pigen havde stået under en lygtepæl, og det måtte jeg aldrig gøre. Jeg fik faktisk mareridt af det. Jeg råbte og skreg midt på natten, hvor jeg drømte om en mand, der stak mig med en fyldepen. Mor måtte hver gang hente mig over i hendes seng.

Jeg havde som barn en møgbeskidt kludedukke, som jeg ikke ville give slip på. Da der engang skulle være Sct. Hans bål for hele kvarteret, så mor en chance for at få den fra mig. Den blev til heksen på bålet! Jeg, der var 3-4 år, skulle stå ved bålet og synge: "Der er mus i Marens bukseben", mens min dukke røg til Bloksbjerg, og tårerne trillede ned af mine kinder.

Far havde selv lavet senge, natbord og klædeskab til soveværelset. I stuen havde vi en chaiselong, nogle billeder på væggen, et spisebord og nogle stole, en buffet og en gyngestol (man kunne få fingrene slemet i klemme i), 2 høje blomstersøjler og en kløverblomst i en urtepotte. Men hver gang jeg hænger gardiner op, ser jeg mor stå på en stol og hænge sine gardiner op i stuen. Øverst i vinduerne var der et bræt med rundt hjørne i begge ender, og yderkanten var betrukket med en bred tyk stofkant. Vi havde blondgardiner. Når jeg husker det så tydeligt, er det fordi, jeg skulle række knappenåle op til mor, og dem stak hun i gardinerne og i den tykke stofkant. Et stort stykke arbejde.

Mine brødre Ib Gregert (□Grev Gert") og Bent Egon stod oppe i sjesselongen og tog livtag med hinanden med det resultat, at de væltede vægbillederne ned, og Ib fik en revne på 8 centimeter i tindingen, der måtte syes. Jeg, der sad på stolen, væltede over på kakkellovnen og brændte min arm. Der var altid kunster i Ib og Bent. Men jeg husker en lille nabopige, der fik sit ansigt ødelagt, fordi hun puttede ledningen fra strygejernet i munden.

Mandalsvej 4 (til højre i dobbelthuset)

Mandalsvej

Endelig kan vi flytte over i "3.oktober", som Karen kaldte det nye hus på Mandalsvej nr. 4. Der var kun 10 minutters gang fra Møllevangsallé til Mandalsvej. De nye folk, der havde købt vores gamle hus, ville godt beholde vores kat. Men da Ivan og jeg med Karen i hånden selv skulle gå over på Mandalsvej, fulgte katten med. (Den var nok ikke blevet spurgt om, hvad den ville?)

Vores nye hus var et 2 etages hus med gas, elektricitet og vand, en kælder med vaskerum, gruekedel, værksted, fyrrerum og et husholdningsrum. Altså en klar forbedring af hvad vi nogensinde før havde haft.

Her tænker jeg først på vores dejlige mor. 6 børn på 9 år. Det gav meget arbejde under ringe fattige vilkår. Vi kan takke mor for meget, mon vi fik det gjort?

I stueetagen fik vi nu 2 stuer, køkken, en entré med garderobe, nedgang til kælder og trappeopgang til overetagen, hvor der var 4 værelser og en riste i de 3, så der kunne komme en lille smule varme op fra kaminen i stueetagen. Det var nu ikke ret meget! De første dage vi boede der, sov vi på madrasser på gulvet i stuen alle sammen, for nybyggeriet var slet ikke tørt, så der var is på væggene i værelserne.

De 5 andelsboliger blev af andre i kvarteret kaldt for "De børmerige". Det kom sig af, at vi fik tilskud efter, hvor

mange børn vi var. Senere blev der på Brændstrupvej rejst 7 boligblokke, fordi der var stor mangel på boliger. Dem kaldte vi så "De husvilde". Der blev i disse år rejst mange træhuse. Der var Svenske Huse, Finske Huse og Hanstholm Huse.

Det var en dobbeltvilla vi boede i, så os i nr. 4 delte stuevæg med "Havnearbejderens" (Nielsen) i nr. 6. Når drengene spillede og sang, tyssede mor på dem, men fru Nielsen sagde: "Det må de ikke, for vi sidder op ad væggen og lytter med".

Vi havde en god have, som vi havde god nytte af med bær, kartofler og grøntsager og et æblehegn, som vi var fælles med Niensens om. Når mor ville bage, sagde hun: "Spring lige ind til fru Nielsen efter min bagebog." Men det gik rigtig fint, og vi havde gode legekammerater. De var otte

børn. Fru Nielsen var en knag. Hendes symaskine kørte dag og nat, hun syede til en forretning. Der var mange munde, der skulle mættes. De skulle have konfirmation, mens fru Nielsen var højgravid. Gæsterne blev sendt ud for at gå en tur, og de mindre børn fik vi ind til os. Gæsterne kom tilbage - et barn var født □ festen fortsatte, og fru Niensens symaskine kørte igen kl. 3 om natten, hørte mor.

I skole

Jeg var jo skrevet ind i skolen i 1939 og begyndte så den 1.april 1940. Det var kun en lille skole med første og anden klasse og kun to klasseværelser. Et til drenge og en pigeklasse. Nogle gik i skole om formiddagen, andre om eftermiddagen. Den lille skole på Skovvangsvej hørte dengang

Her gik Ellen Margrethe i de første skoleår - indehold. 1. og 2. klasse. Den lille skole på Skovvangsvej hørte til Finsensgades Skole

under den store Finsensgades Skole, hvor vi skulle begynde i tredje klasse. Jeg havde kun gået i skole en uge, da vores Frøken Grethe Jensen sagde til os, at vi skulle tage vores tasker og skynde os at gå lige hjem. Vi var ca. tyve piger og tyve drenge. Vi vidste ikke hvorfor, men gjorde, som der blev sagt. Jeg havde tyve minutters gang hjem. Jeg skulle over Randers Landevej for at komme hjem, men nåede det ikke, selv om der kun var 15 meter fra skolen. Det, der forhindrede mig, var de tyske tropper, der kørte i lange, lange kolonner. De havde

mødt modstand ved grænsen, i Åbenrå og Haderslev. Det, der kom ud af det, var, at de dræbte mennesker (det kan man læse om andre steder). Jeg stod der, en lille pige på syv år helt alene og kunne ikke komme hjem, fordi tyskerne med store og mange tanks og rigtig mange soldater spærrede min vej. Og selv om de vinkede til mig, vinkede jeg ikke igen. I mit hjem blev der snakket meget politik, så jeg vidste godt, hvad det her betød. Alle de tyske tropper jeg så, var dem, der skulle til Randers, Ålborg og Norge.

Finsensgades Skole ca. 1947 - 2. fri mellem FM. Ellen Margrethe står i forreste række nr. 2 fra højre

Krig

Jeg vil aldrig nogensinde glemme den 9. april 1940 som så meget andet, der fulgte mig ”De 5 forbandede År”.

Men jeg ville gerne, at jeg havde fået psykologhjælp dengang. Måske vil det hjælpe mig at skrive, for lyden af bombeflyene sidder stadig i hovedet. Alle de bomber, der bliver kastet rundt i verden i dag, gør det hele værre.

Vores skolefrøken talte meget med os om, at vi var blevet besat af tyskerne, men ellers fortsatte vores skoledage, som planen var. Vi legede med hinanden i frikvarterene, og drengenes lærer og vores lærerinde holdt øje med, hvad der foregik i skolegården. En af drengene prøvede at kravle op ad muren til det åbne vindue, hvor læreren soled sig. Han greb fat i drengen med én hånd og sagde: ”Kom du bare ind til os, når du så gerne vil.” Det var en meget flov dreng, der så blev drillet af de andre drenge.

Bankede på døren

Der var en dør i vores skolestue ind til drengene. De morede dem og syntes, at det var sjovt at banke på døren ind til os piger, før lærerne var kommet ind. Vi havde en lærer til religion og skulle synge salmen ”Op al den ting”. Der blev dog banket på vores dør, og læreren lukkede hurtigt op og sagde: ”Værsgo, kom du bare ind til os, og så kan du stille dig hen i det hjørne og se ind i væggen.” Jeg begyndte at græde, og læreren spurgte: ”Hvorfor?” De andre piger sagde ”Det er hendes lillebror.” Så fik Ivan lov at gå fra væggen og ind i sin egen klasse igen. Jeg sagde ikke noget om det hjemme. Fars og mors mening om os børn var, at det kunne godt være, at vi ikke fik UG i alle fag, men ud for opførsel skulle der være et rent UG. Så det jeg nu fortæller, kunne nok have kostet et minus i min karakterbog.

Ikke min pung

Frøken Jensen viste os en dag en lille bitte pung, der var fundet. Jeg reagerede ikke og de andre heller ikke. Men så spurgte hun en gang til. Der var ingen, der svarede. Så sagde jeg, det havde jeg. Hun spurgte, hvis viskelæder det var, og jeg sagde ”Min broders”. Da jeg skulle hjem, gav hun mig pungen og sagde: ”Hvis der kommer en og spørger efter den, så skal du aflevere den igen.” Hun vidste, at jeg løj, men ordnede det ved at tage løggen fra mig igen. Men da jeg kom hjem, sagde jeg, at jeg havde fået den af min frøken. En nabopige, Sonja, som jeg gik i klasse med, så den ligge på vores bord og sagde: ”Der er den pung, du sagde til frøkenen, var din broders.” Det var ikke godt. Mor fortalte det til far, der ikke talte til mig i 3 uger. Det var rigtig hårdt. Hvorfor jeg gjorde det - løj - det ved jeg ikke. Jeg kom ikke til at kunne lide den pung, og jeg fik ikke en pung, før jeg blev voksen. Jeg mener ikke, min lærerinde gjorde noget forkert, hun lavede en aftale med mig. Hvorfor jeg blev fristet af den pung, ved jeg ikke. Jeg ville jo ikke i min barndom have haft nogle penge at putte i den, men jeg ved, at min frøken blev min bedste ven i hele min skoletid. Og mor sagde til far, at han blev nødt til at snakke med mig igen.

Farmor

Nu vil jeg fortælle lidt om min farmor, som jeg gerne ville have kendt i flere år. Første gang jeg så farmor var i Møllevangshallé, det var til jul. Jeg kan huske, at hun var hos os på Mandalsvej en enkelt gang. Jeg husker, at vi sad i stuen og spiste. Farmor var på ”De Gamles Hjem” i Trøjborg. Hun delte værelse med en anden gammel dame. Værelset rummede to senge, to kommoder, to hjørneskabe og to kurvestole. Jeg kan huske, at jeg var på besøg med min mor

og to af mine søskende en enkelt gang. Jeg spurgte mor, hvorfor vi næsten aldrig besøgte farmor? Jeg tror, mor selv var ked af det.

Hun svarede, at farmor kun snakkede om ”Dem i Amerika”, og aldrig om, hvordan vi havde det. Det var synd for mor og farmor. ”Dem i Amerika” var fars søster Laura, hendes mand og børn, der emigrerede til Amerika. En yngre broder Ingvard ligeså. Og så var der en ældre halv broder, der hed Niels.

En dag rendte jeg fra den lille skole og ned på ”De Gamles Hjem” efter skolen. Farmor blev så glad og stolt, at hun tog mig ved hånden. Vi skulle hen i det store køkken og hilse på køkkenpigerne og ligeså på gangene, hvor især mange

af mændene sad og røg på deres store piber. Da vi kom ind på farmors stue igen, tog hun en skotøjsæske frem, og så så vi billeder fra Amerika af mine fætre kusiner, faster og onkel. Jeg kunne godt lide at se disse billeder og høre farmor fortælle. Så skulle jeg skynde mig hjem, og med farmor i hånden fulgte hun mig hen til Kærlighedsstien, der lå tæt op ad kirkegården. Hun stod og vinkede til mig, til jeg var kommet hele vejen igennem. Selvfølgelig skældte mor ud, da jeg ikke kom lige hjem fra skole, og selvfølgelig sagde hun det til far. Men far skændte ikke, han sagde blot: ”Har du været ovre ved farmor?” jeg svarede ”Ja.” Far sagde: ”Du ved jo godt, at du skal komme lige hjem.” Det gentog sig to gange mere. Så

Finsensgades Skole

blev farmor indlagt på sygeafdelingen, og mor og vi tre små besøgte hende én gang, før hun døde i maj 1941. Hun blev bisat på Ndr. Kirkegård, ligesom min mor og far blev det.

Finsensgade Skole

I 1943 begyndte jeg i tredje klasse i den store Finsensgades Skole, hvor også min broder Bent gik i mellem skole. Vi stiller op på række i skolegården, drengene i den ene ende af bygningen og pigerne i den anden. Der var dobbeltdøre midt i bygningen, og døren i stueetagen var lukket op. Og der stod vi så, drenge og piger overfor hinanden i hver sin ende og sang morgensang adskilt af lærerne og lærerinderne i midten.

Derefter gik vi ind i vores skolestue, hvor vi stod pænt ved hver vores skrivepult og bad "Fadervor". Så måtte vi sætte os, og så begyndte timen. En pige fra min klasse blev ramt af børnelammelse, en invaliderende lammelse, der lammede begge hendes ben. Hun boede tæt på vores kvarter. Min skolevej blev nu noget af en prøvelse for mig. Jeg skulle hente og bringe hende til skole hver dag, og det blev i en trækvogn. Selvfølgelig var det noget besværligt. En dag kom der noget op i hende, så hun begyndte at dirigere med mig. Jeg blev ked af det og også lidt vred, for det var ikke særlig sjovt at trække med den vogn, og jeg kom mindst ½ time senere hjem. Så en dag tog jeg min skoletaske op af vognen og sagde, at nu kunne hun selv om, hvordan hun kom hjem. Så gik jeg et langt stykke væk, før jeg vendte om og kørte hende hjem. Hendes mor sagde, at det var godt, jeg havde gjort det. Nu ville hun tale med hende om det. Hun opførte sig pænt senere. En gang imellem skulle hun til genoptræning på Ortopædisk Hospital, der ligger et kort stykke vej fra vores skole, og

det tog ret lang tid, før vi nåede hjem. En af lægerne roste mig, fordi jeg hjalp Grethe så godt.

Skulle i kælderen

Vi mærkede alle, at der var krig, sabotage og schalburgtage var der meget af, ligeså af luftalarmer, især om natten synes jeg. Det var ikke hver gang, vi var i beskyttelsesrum, men det skete alligevel ofte. Vores bombesrum var i kældergangen under trappen til stueetagen. Under trappen var der en hjemmelavet køjeseng, og i den var der plads til de fleste af os børn. Jeg var meget bange, når der var luftalarm. Vi vidste, at vi skulle skynde os at gå i kælderen, når alarmen lød. Det var mest om natten. Der var engang, mor manglede mig i kælderen og måtte hente mig oppe i sengen. Hun spurgte, hvorfor jeg ikke var gået i kælderen som de andre. Jeg sagde: "Når jeg alligevel skal dø, kan jeg lige så godt dø i min seng." "Far og drengene gik tit ud i kælderhalsen for at se lyskasterne. Jeg var også ude at se det nogle gange.

Mandalsvej lå ret tæt på Vestereng (en mindre skov og nogle hytter). Her havde tyskerne et stort depot af ammunition, og vandtårnet tæt ved var derfor et pejlemærke for englænderne. Derfor lysbomberne og indimellem antiluftskys. De voksne sagde, at hvis Vestereng fik en fuldtræffer, ville det halve af Århus blive ramt. Så hver gang sirenen tudede bad jeg om, at Vestereng aldrig ville blive ramt. Det skete heller ikke.

CB'erne

Vores skoletimer fortsatte, som de skulle. Engang imellem kom CB'erne – det var værnepligtige, som indgik i Civil Beskyttelsen - og øvede med os. Så lå nogle af os på en bære og blev behandlet, andre fik gagebind eller plaster på. Jeg kunne ikke

lide prøver. Om vinteren havde vi gymnastiktimer. Om sommeren brugte vi de timer på Risskov Badeanstalt, hvor vi tidligt fik lært at svømme. En dag, hvor en større klasse øvede til svømmeprøve, og lærerinden stod og så på med svømmebøjlen i hånden, sagde en pige: ”Jeg kan ikke mere.” ”Du mangler kun et par svømmetag,” sagde lærerinden. Men pigen havde ikke mere luft og sank lige ned og lå udstrakt på bunden i bassinet. Det var grimt at se, men hun blev omgående hentet op og hentet af en ambulance. Man skal passe på ikke at overpresse nogen.

Der var herrebad, damebad og fællesbad, og der var også fristrand, hvor man kunne bade gratis. Der stod dog ”På eget ansvar – Pas på huller!” Og det var ikke uden grund. Vi var med nabokonen fru Petersen og hendes børn på fristrand. Jeg stod i vandet, der kun gik mig til knæene, da Svend Åge gav mig et skub bagover. Det gjorde vi jo så tit, men jeg havnede i et hul, og så kunne jeg lige pludselig ikke bunde, så stor var forskellen på vand- og bundhøjde. Svend Åge fik fat i mig, og hans mor skændte på ham. Jeg har aldrig badet fra fristrand siden.

Fattigdom

Der er krig. Vi lever et fattigt liv med mørklægning af vinduer, rationeringsmærker og en købmandsbog, der er meget svær at få betalt, når man ingen penge har, og seks børn der skal have mad. Det var os børn, der hentede købmandsvarer hjem, og mor havde skrevet i bogen, hvad vi skulle have. Det var ikke rart. Frk. Albertsen var en rar dame, og hun var god ved os børn. Bent var bydreng hos hende, men hendes købmandshandel skulle jo også gå. Mange gange sagde hun over disken lige så stille: ”Sig til mor og far, at jeg snart skal have nogle penge.” Man ved jo godt,

hvad det betyder, når man er mellem 8-12 år. Vi handlede kun det mest nødvendige. Fattigdommen kan man ikke flytte fra. Og uden penge kan man ikke betale skat. Så kom pantefogeden, og han skrev vores gamle stueklokke i en bog som pant. Det skete næsten hver gang, at vi var bagud med at betale skat. Mor sagde, at det ikke gjorde hende noget, for det var hun så vant til. Når der kom uventede gæster, fik vi at vide, at vi godt kunne gå ud og lege. Men når mors onkel Emil, som hun var opkaldt efter, kom (mor hed Johanne Emilie) sagde hun, at vi godt kunne blive inde. Engang jeg spurgte mor hvorfor, sagde hun: ”Jo, for så får I nok en 25 øre af ham.” Og det gjorde vi, og pengene blev brugt i husholdningen og gavnede på den måde os selv.

I nærheden af vores hjem var det en mergelgrav. Når den var frosset til, blev der løbet på skøjter på den. Vi lavede glidebaner, og lå sneen højt, lavede vi snehytter, hvor vi kunne hygge os med stearinlys. Mælkemanden kørte med hest og kane. En dag blev en dreng ovre i ”De husvilde” slemt beskadiget, da han gik bagom hesten. Den sparkede ham i hovedet.

Min mor var indlagt på sygehuset, og min bror Bent lå syg hjemme på førstesal. Karen skulle i skole senere på formiddagen, så en nabokone fru Christensen havde lovet at sende hende afsted i rette tid, og indtil da kunne hun være derovre. Karen kommer derover og bliver spurgt, om hun har husket at låse døren. Hun siger: ”Ja, og nøglen ligger bag ved skraldespanden.” Hun siger ikke noget om, at Bent ligger i sengen. Han hører, at der bliver rumsteret nedenunder, og at drengenes mandolin ikke bliver behandlet ordentligt. Så kommer der en op ad trappen, og Bent tror, at han skal til at skælde Karen ud, da fru Christensens store dreng kommer ind. Han skynder sig

at stikke af igen, men han rendte også med de fleste af vores rationeringsmærker. Far gik over og sagde det til hr. Christensen, for hvad andet kunne han gøre. Det viste sig, at Hans Jørgen og en anden dreng Anders allerede havde solgt mærkerne til tyskerne. Far tilbød at ”slå halv skade” med Christensen, og det gjorde de, men Christensen gik hen og slog halv skade med Anders’ far.

Der var en skraldemødding på Brendstrupvej, og den brugtes af blandt andre Kommunehospitalets fyrbøder, der brændte koks af i fyret på hospitalet, og aske og affald kom så på skrællemøddingen. Vi børn blev sendt derud for at pille koks, og det vi kom hjem med i hver vores spand var ikke så ringe endda, selv om vi var mange om buddet. Ligeså med nedfaldsæblerne på landet. Vi bankede pænt på hos landmandskonerne og spurgte, om vi måtte få lov at samle nedfaldsfrugt. Jeg har aldrig fået et afslag, og mor var glad, når vi kom med dagens høst.

I haven

I vores have var der pastinakker, rødbeder, persillerod, ærter, gulerødder, kartofler, porrer og kål. Vi har spist mange pastinak-torsk og rødbedeboffer, og alt det havde vi brug for.

En dag hvor det var tordenvej, stod jeg og far og så ud over køkkenhaven. Så faldt der et lyn i haven, det var på størrelse som en tennisbold, det for en gang rundt om et mindre æbletræ og forsvandt så ned i jorden (nok et kuglelyn). Sådan noget oplever man nok kun en gang.

Den fattige del af skolebørnene fik gratis skolebespisning. Det var en god ordning. Hver anden dag fik vi varm mad i skolekøkkenet; kartofler, lever, sovs og levertran, varm mælkebrød med

rugbrød. De andre af ugens dage fik vi en dejlig madpakke bestående af rugbrød med leverpostej med en stribe levertran henover. Den var der ingen, der misundte os. Det gjorde de til gengæld med den skive rugbrød, der var revet gulerod på, og den var let at bytte med dem, der havde maden med hjemmefra. Vi var omkring 25-30 børn i klassen. Jeg er aldrig blevet drillet eller moppet af nogen, selv om det kunne ses på tøj og fodtøj. En gang, hvor vi som altid, når der blev delt tøj ud, fik nyt, ikke fra Børnefonden men fra Børnenes Kontor, fik jeg en dejlig mørkegrøn ulden kjole og havde den på i skole. Vi var 3 piger, der spiste på skolen, og 3 piger, der fik tøj på Børnenes Kontor. En af pigerne fra klassen rendte efter en bold forbi mig, og hun råbte: ”Har du fået kjolen på Børnenes Kontor?” Hun spurgte ikke for at gøre nar af mig. Det var bare en konstatering og ikke for at drille mig. Men det at det kunne ses på mig, gjorde mig lige pludselig en lille smule mere ”klassebevidst”, og vi to piger havde det godt sammen alligevel.

Lus

To gange om året kom der et par sygeplejersker og aflusede os. Det foregik i biblioteket, hvor vi normalt lånte bøger med hjem. Hos mig blev der aldrig fundet utøj, men to af pigerne, den ene var vores nabopige Sonja, havde lus hver gang. Det tog lang tid, før de kom op i klassen igen. Vi skulle være søde ved dem, når de kom tilbage, sagde vores lærerinde. Pigerne og deres far og mor og søskende skulle afluses på Marselisborg Hospital hver gang. Hjemme sagde mor at Karen, min søster og jeg gerne måtte lege med Sonja og hendes søster Gunver, men vi behøvede ikke at stikke hovederne sammen. Med mig var det ingen sag, for på mig bed lusene ikke. De kunne nok ikke

lide mit blod. Men de kunne godt lide Karens, og hun og jeg sov i samme seng.

Børnepasning

For at tjene lidt mere til føden fletter vi lange fletninger af siv for en mand, der så syr dem sammen til sivsko. Vi hjælpes alle ad, og selv er jeg nu så stor, at jeg kan bruges som barnepige. Blandt andet passede jeg børn hos Inga og Karl Bjørn. Inga havde haft læge, der ikke mente, det var så slemt. Kl. tre efter skolen kom jeg over og var hos Inga og børnene. Karl Bjørn var færdig med arbejdet kl. 20.

Men Inga fik det værre, hun blev helt ustyrlig og faldt om på gulvet. Jeg fik hende op i seng igen, selv om det var meget svært. Jeg vidste, at jeg skulle have hjælp. Der sad en nøgle i sovekammerdøren, den låste jeg, så Inga ikke kunne komme ind til børnene. Pigerne var tre år, og den lille var 1½ år. Det var allerede blevet mørkt, og jeg lukkede døren til stuen, hvor pigerne var og skyndte mig over til den nærmeste nabo, der ringede efter ambulancen, og så kom de over til Inga. Jeg stod ude ved den store vej, så ambulancen kunne finde ind. Den kom og kørte med Inga, og heldigvis kom Ingas lillebror. Vi skulle om i et andet kvarter med pigerne, og jeg fandt bleer, bukser og nattøj og stoppede det i barnevognen. Det var mørk aften, da jeg afleverede pigerne.

Da jeg kom hjem kom reaktionen. Jeg stortudede, og det kunne mor godt forstå. Næste morgen kom Karl Bjørn og sagde, at jeg skulle blive hjemme fra skole, for Inga havde meningitis, og jeg skulle i karantæne i 14 dage. På sygehuset blev der sagt, at de kunne takke for at penicillin var opfundet.

Jeg var glad for at det, selv om det var et lidt øde sted de boede, lykkedes mig at få fat i naboerne, der fik Karl Bjørn til at

komme hjem. Når jeg var barnepige om aftenen hos dem, sov jeg der om natten i Ingas seng. Når de kom hjem, kravlede hun bare ned under dynen til mig, og så sov vi godt. Jeg løb hjem til mor og spiste morgenmad, inden jeg skulle i skole.

Jeg vil gerne prise min mor og far. Trods det, at vi ikke havde noget at rutte med, var de alligevel parate til at hjælpe andre. Der var familien Wodstrup. Manden Åge var taget af Gestapo, så Mary var alene med fem børn, store og små. En af drengene på 10-12 år ville nok prøve at være stor. Han forsøgte at ryge på et eller andet i et vægskab, hvor der lå en hel del papirer, med det resultat at huset brændte fuldstændig ned. Vores overetage blev deres hjem, og vi rykkede sammen i stueetagen. Det var i 1944. Familien fik tilkendt en lejlighed i "Husvilde- byggeriet", da det var færdigt.

Mor på sygehuset

Jeg blev syg, og mor lå på Kommunehospitalet. Far skulle på arbejde eller ned og stemple. Min lillebror Per lovede at ringe ovre fra rullekonen efter læge. Per redte op til mig på to spisestole, og så fik han Rosa til at vaske mine fødder. Rosa var den voksne af Wodstrups børn. Lægen kom, jeg havde så ondt i ryg og bryst. Ambulancen kørte mig til Marselisborg Hospital. Der lå jeg i to måneder. Far besøgte mig en gang, og han havde et fint påskeæg med til mig. Vores nabopige Sonja kom en gang med to kager til mig. Og så kom moster Ellen, når hun kunne få tid efter arbejdet på Jysk Trikotage Fabrik, der også blev min arbejdsplads i 3 år senere hen. Jeg havde lungehindebetændelse og pletter på lungerne. Jeg gik til kontrol på Tuberkulose Afdelingen i flere år. Måske skyldtes disse pletter, at de unge mennesker i kvarteret

sidst på dagen samlede på et hjørne, hvor også vi løb rundt. En af disse unge drenge spyttede blod. Han hed Henning, var hårdt ramt af tuberkulose og døde af det.

Smitte

Der var ret meget, man kunne blive smittet af. Difteritis var der en del, der fik. Men det blev vi vaccineret for. Vi søskende gik sammen til lægen for at få det stik, og bagefter svingede vi med armene, så ville det ikke gøre ondt så længe, sagde de.

Jeg måtte blive på sygehuset så længe, for mor var jo på hospitalet. Men moster Ellen fik lov at hente mig hjem til sig så længe.

Det skete ret tit, at luftalarmen vækkede mig på sygehuset om natten. Men der gik en CB'er ude på gangen og holdt vagt, og han snakkede med mig til de blæste alarmen af igen.

Det var godt, da jeg kom hjem til mor igen.

En anden gang, da mor igen var indlagt på hospitalet, og Ivan og Karen var i seng, sad far og lappede lagner ved bordet. Jeg skulle stoppe strømper og sad oppe på bordet ved lampen, mens han fortalte noget fra sin barndomstid.

Svære tider

Der var krig, og det var meget svært for mor at få pengene til at slå til, selv om hun gjorde alt for at få det hele til at rende rundt og holde os børn med tøj og få os til at se hele ud. Hun havde nok at se til. Hun passede strømpestrikningen. Og hun syede tøj om til os fra den ene til den anden. Mor var god til at sy. Vi så aldrig pjaltede ud. Om vinteren gik vi i træskostøvler, og det tøj man kunne få var af celluld. Jeg har haft et par sko af fiskeskind. Men jeg har også haft et par sandaler, der var et nummer for små til mig.

Rationeringskortene omfattede også tøj. Karen og jeg skulle have nye sommersko, og mor var med for at købe dem. Karen fik et par fine røde sandaler, men de havde ikke nogen i min størrelse. Jeg prøvede dem et nummer mindre end mit eget, og trods mors og ekspedientens spørgen sagde jeg, de ikke klemte mig. Jeg led med dem hele sommeren, og jeg vidste godt, at far og mor ikke skulle vide det. Det var min egen pine. Jeg rendte med de sandaler i hånden, så tit jeg kunne, og næste sommer kunne jeg godt sige, de ikke passede mere.

Neden for vores køkkenhave var der en vej ind til Bendiksens bondegård. Der hentede vi små mælk. Men Ib og Bent og Per hjalp også lidt til. Det var nok, fordi de havde en "karl" dernede, og ham kunne de godt lide. Jeg legede med den største dreng på gården, han hed Ove, og vi var lige gamle. Han ville gerne bære min skoletaske. I haven hos dem var der en gynges, og et træ vi kunne klatre i. Men så flyttede de til Skejby, og jeg så ikke meget til Ove mere. Han kom til at gå på Katedralskolen i Århus.

Skolebal

Vi var nu blevet teenagere, og en dag kom han for at invitere mig til skolebal på "Katedralen". Men mor sagde, at det kunne der ikke blive tale om, jeg havde ikke tøj til det. Ove cyklede hjem med den besked og kom næste dag og sagde, at hans mor ville leje en kjole til mig. Ove blev ked af det og jeg også, da mors svar var, at det kunne der ikke blive tale om: "Lige børn leger bedst". Det kunne jeg ikke forstå, for jeg legede jo så godt med Ove, og jeg så ham aldrig mere.

Jeg fik en halvdagsplads i "Pipkvarteret", hvor jeg skulle passe en pige på fem år og en dreng på tre år. Det var en god plads,

og det var i sommerhalvåret, hvor jeg gik lige fra skole og derned. Efter at jeg havde fået noget at spise, spillede vi bold i haven, eller gik i Botanisk Have. Jeg var også barnepike for dem, hvis deres far og mor skulle ud. Så lå jeg i dobbeltsengen sammen med børnene og fortalte dem historier, som jeg selv fandt på. De lærte dem udenad og rettede mig, når jeg ikke fortalte dem ens fra gang til gang. Når deres far og mor kom hjem, vækkede de mig blidt, jeg sov godt på den opredte sofa. Jeg skulle jo op og i skole om morgenen, men min sko stod under dobbeltsengen. Der lå et brugt kondom i min sko, men jeg lagde det lige så stille på gulvet og gik så i skole. De skulle ikke blive flove. De var "papirkøbmænd" og havde to piger ansat. De lavede alt muligt i papir til jul og andre helligdage. Det var meget interessant.

Fra Mandalsvej til skolen var der to kilometer, og fra skolen til min plads var der igen to km. Og når jeg havde fri, var der to km hjem. Så til daglig gik jeg seks kilometer. Men når jeg overnattede i min plads, gik jeg ti kilometer i mine fine røde sandaler, der var for små.

Ud af skolen

Sidenhen arbejdede jeg for en farmaceut, der solgte piller og dråber og sådan noget til købmænd på landet. Jeg puttede piller og dråber i glas og satte etiketter på. Det var heldagsarbejde. Jeg husker ikke lønnen.

Det næste var i huset hos en organist og hans kone, de hed Jørgensen. Det var fine folk især manden. Men han tilbød at lære mig at spille på flygel. Men det sagde jeg nej tak til, og har fortrudt det mange gange siden. Jeg var meget glad for fru Jørgensen. Hun sendte mig på "Marthakursus", hvor jeg syede en kjole til mig selv. Jeg havde sprættet en kjole af fruens op, og den syede

jeg om til mig selv, og den blev rigtig pæn. Vi spiste til middag i spisestuen, og jeg forstod ikke at spise med kniv og gaffel. Hvis vi havde gjort det hjemme, kunne vi ikke have fået plads om bordet. Der skulle vi holde venstre hånd under bordet, så det var lidt svært at få lært at spise pænt. Men det gik jo, og fru sagde "Nu må du godt lægge kniven fra dig," men det gjorde jeg ikke. De gav mig kort til svømmehallen, og der gik jeg ned hver torsdag. Jeg arbejdede til kl. 18.30 om aftenen. Det var rigtig dejligt at svømme og gå i dampbad og bagefter cykle hjem på den blå "letvægter", som de havde sat til min disposition, i den tid jeg arbejdede hos dem.

Fast job

Jeg skulle konfirmeres, og så var det rart at have gode forbindelser. Jeg manglede hvide sko, men Jørgensens var gode venner med en skotøjshandler, så jeg fik fine sko til min konfirmation. De blev farvet sorte senere. I konfirmationsgave fik jeg en skistøvle, det var i oktober. Den anden fik jeg til jul. Det var gode gaver.

Jeg var 15 år dengang og skulle klare mig selv, og trods gode gaver tjente jeg ikke nok til at kunne det. Min moster Ellen arbejdede på Jysk Trikotagefabrik, og hun skaffede mig ind der. Jeg var der i tre år. Vi havde i lang tid overproduceret, og bagefter var der for lidt arbejde. Jeg var det, man kaldte "Lillepige". Jeg var fast i det, vi kaldte sammenlægningen. Jeg lagde undertøj sammen og bragte det hen til damppressen.

Klokken halv tre gik jeg op i cafeen, og hjalp med det jeg kunne deroppe. Jeg så min moster hver dag, for systuen var på samme etage og helt åben ind til os.

Mens jeg var på fabrikken ventede mor vores lille broder Tom. Min direktrice syntes, det var sjovt. Hun gik ned på

klippestenen og fik dem til at klippe babytrøjer af resterne, som vi ellers brugte til at pudse borde og maskiner af med. Når de havde klippet babytrøjerne, bragte direktøren dem ned til møster, der syede dem, og jeg fik dem med hjem til mor.

Der blev også fabrikeret silkestrømper på fabrikken, og til jul fik vi alle et par. Det var en fin gave, for det var ikke let at få fat i dem. Når der løb en maske på vores strømper, var der damer rundt omkring der maskede dem op. Det var ikke helt billigt. Jeg brugte en af mors nåle fra strikkemaskinen til mine strømper, og det blev ret pænt.

Binyrebetændelse

Jeg fik binyrebetændelse og lå i sengen otte uger. Lægen kom tit og så til mig. Jeg havde mange smerter i ryggen. Vores tillidsdame kom også tit til kontrol, og jeg fik et julegavebeløb fra fagforeningen. Også dengang blev der lagt pres på arbejderne, der blev enige om at standse arbejdet, når en civilingeniør eller direktør stillede sig op med et ur i hånden. Det var ikke lovligt.

Efter fabrikken tog jeg til Randers og arbejdede på en kro. Det var vinter. Vi tre piger sad på en kasse i baggården og skrællede en balje kartofler i lunkent vand. Siden samlede jeg cykler på et værksted.

Om krigen

Jeg har fortalt jer om den niende april 1940 og om skolen i den tid. Jeg er nødt til at skille det lidt ad. Jeg har også fortalt om mit arbejdsliv som barn og voksen. Nu vil jeg fortælle om ”De fem forbandede år” som barn. År man ikke kan glemme og heller ikke må glemme. Den smule, jeg har prøvet, er nul og niks mod alle de prøvelser, som børn ude i verden hele tiden igen og igen bliver ramt af.

Det gjaldt også de tyske flygtningebørn, der med mødre kom herop sidst på krigen fra sønderbombede hjem og byer, alt i ruiner. Det var tyskernes egen skyld, men ikke børnenes.

Den 29. august 1943 afsatte tyskerne det danske militær. Og året efter i 1944 internerede tyskerne politiet. Der var megen sabotage. Danskerne gik til modstand, det kan I også læse om andre steder. Men efter disse datoer sker der megen sabotage og schalburgtage. Det kunne jeg se, når jeg var nede i storbyen, for der var butikker, der var blevet totalt ødelagt af sprængstof. Jeg mærkede, at krigen blev værre med flere luftalarmer. Jeg husker en nat, hvor det tyske antiluftskytts var hen over vores huse. Vi var i kælderen, men vores genbokone var alene med 3 børn, og far gik ud i mørket trods antiluftskytts og lysbomber og hentede dem ned i kælderen til os.

Jeg husker, at ”Trambusserne” ikke kørte på benzin, men havde gasgeneratorer bagpå, og dem måtte chaufførerne ud og rage rundt i. Man kaldte dem ”De rullende kakkelovne”.

Angrebet på Universitetet

Tyskerne havde taget kollegierne på Universitetet til deres hovedkvarter for Gestapo i Jylland. Finsensgades Skole lå på linje med kollegierne og Kommunehospitalets ubebyggede grund, og Randers Landevej var imellem. Vi havde regnetime i skolen på anden sal og god udsigt kollegierne. Det var den 31. oktober 1944. Pludselig var de der bare – de engelske bombefly -lige udenfor vinduerne, og der var ikke tudet luftalarm. Vi blev forskrækkede, og vores frøken råbte ”Nej, se der – se der”! Vi kravlede op i vindueskarmen og så bomberne falde over kollegierne. Jeg så en fuldtræffer

Skovvangsskolen. Her gik hun en kort periode under besættelsen

ramme bygningen i gavlen og alle etagerne gennemskåret fra øverst til nederst. På øverste etage stod en mand og svajede, og så faldt han ned. Så kom CB'erne og hentede os. De havde manglet os i beskyttelsesrummet, det var i gymnastik-bruserummene. Jeg husker, at en CB'er tog mig om livet og en anden pige i hånden, og vi kom hurtigt ned af trapperne. Vores klassefrøken tog sig af os dernede.

Vi var bange

Den lille pige fra kvarteret derhjemme, Birgit Tromborg var i kælderens. Hun gik i første klasse, og jeg kendte hendes far og mor godt. Birgit græd og skreg og var rigtig bange. Det var jeg også selv. Birgit knugede sig ind til mig og ville, selv om frøken Jensen prøvede at tage hende, ikke slippe mig.

Jeg skulle på toilettet, men det foregik med lærerinde og Birgit, for åben dør ud til alle de andre elever.

Min angst var, at englænderne ville ramme "Vester Eng" for: "Så ville det halve Århus jo ryge med"! Det sagde de voksne jo! Luftalarmen blev blæst af. Vi hentede vores skoletasker i klasseværelset, for dem fik vi jo ikke med ned, og fik bud om at gå lige hjem.

Året er 1943. Under bombningen mistede en lille dreng fra vores kvarter sin ene arm. Han var på vej til skole lige ud for kollegierne, da bomberne faldt. En tysk soldat beskyttede ham med sin krop.

Da jeg kom ned i skolegården, stod min 3 år ældre bror Bent og ventede på mig. Han var i beskyttelsesrum i den gamle bygning, jeg og Birgit i den nye. Han spurgte mig, om jeg selv kunne gå hjem, og jeg sagde "Ja." Han ville over for at se, om han kunne se noget derovre ved ruinerne. (Han fandt et stykke fra en bombe eller en granat). Da jeg og Birgit kom hen til Randers Landevej, kom Birgits far hujende på cykel. Han tog

hende med på cyklen og skyndte sig hjem. Han skulle lige have set, hvordan jeg måtte tage mig af hans pige i bomberummet, bare en lille "Tak" kunne jeg godt have brugt.

Skolerne

Det varede rigtig længe, før jeg kom op på min gamle skole igen. Tyskerne tog de fleste danske skoler til de tyske flygtninge, så der måtte rokeres rundt med os børn. Den første skole jeg skulle møde på var Samsøgades, måske en uge. Så fik vi at vide, at jeg slet ikke hørte til på Finsensgade, men på Skovvangsskolen. Der var der også flygtninge. Jeg skulle møde på Naturhistorisk Museum i Universitetsparken med kollegierne. Jeg skulle møde i filmlokalet. Nu var det ikke let at gå i skole mere. Nye lærerinder og ny skolekammerater og bestemt helt anderledes skolelokaler. Stolene på hver række hængte sammen, og bordene var kun beregnet til en sangbog, så dem kunne vi ikke have bøger på. Vi lå på knæ på gulvet og skrev i regneheftet på stolen med ryggen mod lærerinden. Til gengæld var det dejligt, at vi kunne gå rundt i museet og se os om og holde frikvarter i den store grønne park, hvor der var svaner og ænder. Der var vi i tre timer. Så var vi i Kristianskirken, hvor vi havde de sidste to timer.

Lang vej

Vejen fra museet til kirken var lang. Og ved kollegierne var alle murstenene fra bombardementet på kollegiet. Det varede længe, før det blev ryddet op.

Det var ikke en kirke, men krypten til den kirke, der skulle bygges, altså et kælderrum uden vinduer og kun en lypære over et rundt bord. Så det var ikke så meget, vi kunne læse i vores bog.

Sådan gik hver skoledag, og det varede længe, før vi kom ind i vores skoler

igen. For flygtningene skulle først ud, og skolerne skulle ordnes og desinficeres først.

Nu var det Skovvangsskolen, jeg skulle gå i. Den jeg gik i var en gammel skole, og den jeg kom i var en nyere skole med meget glas. Den blev kaldt "Drivhuset". Jeg følte mig ikke godt tilpas der. En dag mødte jeg en pige, der var vant til at gå i "Drivhuset". Hendes far og mor ordnede en ombytning for os. Det var jeg glad for, og min gamle klasselærerinde tog godt imod mig.

Når jeg gik forbi de skoler, hvor flygtninge, kvinder og børn var, stod der altid børn ved hegnet og så på os, der gik udenfor. Jeg syntes, det var synd for dem, at de ikke kunne komme ud.

Ferieparadis

Jeg havde fået tildelt en ferieplads gennem skolen hos Ida og Martin Jensen på en dejlig gård i Fensten ved Gylling. Jeg var der fra 1942 hver sommer hele juli måned. Jeg kaldte det for "Mit andet hjem". Det var godt at komme væk hjemmefra, væk fra luftalarmer og krig. Og så var der Hanne, der er søsterbarn til Ida, som Hanne kaldte "Moster" og jeg "Moster Ida".

Jeg blev hentet af Moster Ida og Hanne i Ørting. Vi kørte altid med Jumpe, for Martins bil var som alle andres "opklodset". Der var 4 karle på gården og en tjenestepige, der hjalp i hus, køkken og have. Hun var også med i marken i høsttiden, og det var jeg også.

Der var en københavnerpige på en af nabogårdene, og hende legede vi altid med oppe hos dem eller hos os på "Nedergården". Vi cyklede meget til stranden i Hou og kunne se til Samsø. Hanne gik i Gylling Friskole, og det gjorde hendes lidt ældre bror Jens også. Hannes sommerferie begyndte 8 dage senere end min, og derfor cyklede jeg med og gik

med i skole disse 8 dage hvert år. Det var en helt anderledes skole, end den jeg var vant til. Alle eleverne (der var højst ti) var i samme klasseværelse, drenge og piger på forskellige alderstrin. Der var Hr. og Fru Thure til at undervise, og to af eleverne var deres egne piger. Og så var der mig. Jeg fik et regnehefte og en bog, og der blev set efter, om jeg havde fejl.

Vi cyklede også ned til Hannes far og mor. De boede på en mindre gård i Amstrup. Der kunne jeg også godt lide at komme ned.

Høsten var jo på gammeldags manér, på den måde, at kornet blev høstet med selvbinder med heste for. Jeg fik lært at sætte neg op i rækker, og jeg lærte også at binde et neg, der var gået op.

En dag skulle jeg gå ud i en indhegning og give en kalv sutteflaske. Sådan en kalv giver jo et skub for hvert slurk den får. Og jeg gik et skridt bagud hver gang, den gjorde det og nok til, at jeg hang fast i pigtråden og ikke kunne komme fri af den. Forkarlen, der kørte ude på vejen med heste, grinede godt af mig. Han lovede, at

han ikke ville sige det til de andre, men de morede sig over det alle sammen.

Huset på Fensten Nedergård var stort. Om sommeren blev det pæne køkken i stueetagen ikke rigtig brugt. Det blev til gengæld køkkenet i kælderen med det gamle komfur. Når jeg stod op om morgenen, gik jeg ned og fik min havregrød af moster Ida. Karlene fik deres morgenmad i ”lysthuset” ved forhaven, hvor vi alle ni også spiste middagsmad, og forkarlen og Martin talte om, hvad der skulle laves i marken og i stalden.

I vandet

Vi blev nogle gange sat til, Hanne og jeg, at luge brosten på gårdspladsen. Vi nåede ikke ret meget, før vi blev trætte af det og hellere ville til stranden og bade. Vi fik altid saftvand med. Omkring klokken fire kom karlene fra herregården Gerdorfslund ridende på heste, der skulle have et godt bad efter dagens arbejde. Det kunne jeg godt lide at se. 4-5 heste i vandet med hver deres pige eller karl på ryggen vuggende op og ned i vandet. En søndag kørte vi til

Ellen Margrethes feriegård: Fensten Nedergaard ved Gylling syd for Odder

stranden med jumben. Martin havde spændt en af de finere heste for. Jeg syntes, den var ved at løbe af med os, men han havde styr på den. Moster Ida kørte jo med en gammel hest, der selv kendte vej frem og tilbage. Martins hest blev tøjret i skyggen ved et træ, mens vi sad i sandet med saftvand, kaffe og kage.

Jeg kunne også godt lide at være i stalden, når der blev "røgtet". Karlen sagde: "Luk munden op, så skal du få en tår mælk". Det var sjovt, når han var heldig at ramme os lige i munden med mælkestrålen.

De tyske ammunitionsskibe den 4. juli 1944

I dag skal jeg igen på ferie i Fensten. Jeg glæder mig, er taget ud til moster Kjesten. Det er meningen, moster skal følge os til toget. Vores nabos pige Vivi skal med samme tog til sin ferieplads, og Karen skal på ferie hos moster, der bor i samme gade som vores bedstemor og moster Ellen. Vi går over for at sige farvel til min og Karens Bedste. Lige pludselig lyder der mange rigtig store eksplosioner. Jeg ser Bedste stå på køkkengulvet i hendes lille et- værelses lejlighed og svaje fra side til side. Det er lufttrykket. Jeg ved ikke, om vi alle svajede, men Bedste gjorde. Vi blev selvfølgelig meget bange. Onkel Oluf kom over til os med det samme. Og moster, der havde ansvar for os tre piger sagde: "Hvad gør vi nu?" Onkel sagde "Se at få dem afsted, det gælder om at få så mange ud af byen som muligt.". Vi gik ad Frederiksgade og ned af Banegårdsgade. Der var mange knuste ruder på vejen og mange ambulancer. Vi blev standset af CB'erne, der sagde, at vi ikke måtte gå længere, for der lå granater mange steder, så vi gik tilbage og ned af en sti, og så nåede vi ind til banegårdshallen og ned på perronen. Vi fik besked på at gå

ind under loftet på perronen og blive der. Vi måtte ikke komme ud i byen, før alarmen blæste af (der gik otte timer). Togene kunne ikke komme afsted, for der lå granater, bomber, glas og andet på sporene. Det blev en lang dag, og kun vand at drikke. Der var mørkt under taget, og samaritterne havde travlt med at hjælpe dem, der var utilpas, og dem, der besvimed, vi stod jo så tæt sammenpakket. Efter 6 timer fik vi børn lov at gå op i banegårdshallen, og det var dejligt, men dørene ud til det fri var låst. Dem, der var ude kunne ikke komme ind, og dem der var inde, kunne ikke komme ud. Vivis far, der var havnearbejder, stod udenfor vinduet i døren, og han kunne ikke få hende ud, men se at hun ikke var kommet noget til. Jeg husker ikke, hvordan jeg kom hjem til mor og far, men det gjorde jeg samme dag.

Jeg fik at vide, at det var de tyske ammunitions-skibe, der lå i havnen, som var eksploderet. Det var ikke ved sabotage, men ved uheld. Næste dag var der rigtig mange dræbte havnearbejdere i avisen. Det var en meget stor ulykke. Alle, der oplevede den 4. juli, vil aldrig glemme denne dag. Jeg og Vivi kom først afsted på ferie otte dage senere, før var der ikke ryddet op. Jeg tør godt sige, at det var en slem tid for mange familier.

" Hverdag "

Man kan se, når tyskerne marcherer, at soldaterne ser yngre ud. Det er store drenge fra Hitler- Jugend, men også ældre mænd.

På samme vej boede der et ægtepar med deres datter. Jeg så ikke ret meget til konen. Men manden var i nazi- uniform. Pigen var 1 år ældre end mig. Hun legede aldrig med nogen, men hun ville gerne snakke med mig. Far og mor sagde, at jeg godt måtte tale med Lillian, men ikke fortælle

noget hjemme fra os. En dag havde hun en uniform på. Jeg husker ikke hvilken forening, hun sagde det var. Jeg spurgte, hvad hun lavede der, og hun sagde, det var ligesom at være spejder. Jeg kunne godt lide Lillian. Ingen børn kan gøre for, hvordan deres far og mor er. ("Fædrenes synder kan ikke nedarves på børnene").

Da frihedskæmperne lige efter krigen tog "Landsforræderne", stod jeg og så på, at de tog Lillians far og kørte med ham. Jeg græd, for jeg vidste, at Lillian havde det lige så svært som mig, da Gestapo hentede min far. Det fortæller jeg om senere.

En morgen, da vi skulle op og i skole, sagde mor "Der sidder to mænd inde i stuen. I må godt gå ind og sige god morgen, men I må ikke sige det til nogen." Vi gjorde, som mor sagde. De to mænd havde frakker, og så så jeg, at de også havde armbåndsure på. Jeg spekulerede på, hvad det betød, men jeg spurgte ikke nogen om det. Vi vidste, vi skulle holde mund, og far og mor vidste, at de kunne stole på os. Vi fik også pludselig en "onkel Karl". Han var undvejet tyskerne, der havde interneret ham i Hørsørdlejren. Han sad oppe på et værelse og skrev på maskine til illegalt arbejde. Der var også en "fætter Børge", han var fra Horsens.

Far var også "under jorden" en tid. Mor sagde, han arbejdede i Horsens. Det troede jeg ikke på. Men far huskede min fødselsdag den 30. januar. Han havde fundet et Dagmar Kors af sølv på gaden, og det sendte han i et brev til mor. Og han kom jo også hjem igen.

I 1944 den 1. oktober blev mine brødre Ib og Bent konfirmeret, og Moster Ellen fødte en lille dreng Leo samme dag. Vi har haft 3 dejlige mostre og en helt vidunderlig Bedste.

Livet gik videre med mørklægning, luftalarmer og alt, hvad der fulgte med - også det at pengene var små. Men min gode feriemor Ida sendte os hvert år til jul flæsketeg, medisterpølse og andet godt. Det var meget pænt at moster Ida sådan tænkte på os. Op til jul sagde mor: "Tror du, der kommer en pakke fra "Fensten?" Og det gjorde der jo. Jeg glemmer aldrig mors øjne, når hun pakkede op. Så så jeg julelysene, som moster Ida tændte i min mors øjne. For så var det rigtig jul takket være moster Ida!

Den nat Gestapo tog far

Det var om natten og op til jul i 1944. Vi var alle i seng på Mandalsvej, og vi sov. Drengene i deres kammer med dør ind til fars og mors sovekammer, hvor Karen og jeg også havde vores seng stående. Vi delte seng, til jeg var 14 år. Vi blev alle vækket af hårde slag på yderdøren nede i entreen. Mor stod op og ville gå ned for at lukke op. Far råbte: □ Stå på trappen Johanne, ikke foran døren! □ som de bestandigt hamrede på. Da mor havde låst op, kom de buldrende op ad trappen og ind i vores soveværelse. Der var to Gestapofolk og en dansker, og de havde revolvere i hånden. Per var kommet ind i soveværelset, og tyskerne ville jage ham ind på værelset igen. Men så sagde Per med høj klar stemme: "Min mor er oppe, så er jeg også oppe!" Og han blev stående. De gennede far op af sengen og heppede på ham, fordi det gik for langsomt, og fars snørebånd kludrede for ham. Vi havde en hundehvalp. Vi havde ikke hørt den gø, men det gjorde den den nat. Mor tog den og puttede den ned under dynen til Karen og mig. Mor var bange for, at de ville skyde den. De kørte far til fængslet på Vestre Allé, hvor de forhørte ham flere gange. Far kunne ikke forstå, hvad de sagde, men den danske

tolk sagde, at han skulle sige sandheden, for han havde ikke bestilt andet end at fylde dem med løgn.

Jeg var rystende bange den nat de tog far, og jeg ser stadig Gestapo stå ved vores seng med våben i hånden. Jeg var 11 år og Per knap 18 år. Det var nu ham, der sammen med mor skulle tage vare på hus, hjem og os børn og ham, der var mors fortrolige. Og ja, det var godt, mor havde Per at støtte sig til.

Der var ingen penge til julegaver det år. Men Per syntes, der skulle være noget til os tre små, så vi fik en bog hver. Og vores nabo, hr. og fru Nielsen, inviterede os ind til dem.

NB: Inden Gestapo var kommet ind i vores hus, var far henne ved kvistvinduet for at se, om han kunne komme ud på taget. Heldigvis fortrød han og gik i seng igen. Han troede, han kunne være kommet ind af Nielsens vinduer. Far og hr. Nielsen havde været uenige om æbletræerne i skellet mellem vores haver, og Nielsen sagde: "Jeg kunne jo melde dig, for alt det du går og laver". Det var en tom trussel, for det ville han aldrig have gjort, og det vidste far godt. Nu var de kede af det, for far kunne tro, at det var dem, der havde meldt ham.

En dag kom der en mand og sagde, han skulle hilse fra far. Per og mor vidste jo ikke, om de kunne tro på ham. Så begyndte manden at fortælle noget om Ib, og det kunne kun far have fortalt ham. Han havde været i samme celle som far. Og hvis vi ville, at far skulle se os, skulle vi stå på fortovet ved Vestre Fængsel, så ville far kunne se os, men vi ville ikke kunne se ham. Vi gik derned, mor og os børn. Det er en lang tur, og det var koldt, og vi gik hjem igen med håbet om, at far havde set os. Ivan sagde "Nu kan far da se, vi holder af ham, når vi har gået så langt."

Mor fik besked om, at far var deporteret til Frøslevlejren. Vi blev underrettet af Røde Kors og fik at vide, at vi måtte skrive et vist antal ord. Brevene frem og tilbage blev censureret af tyskerne. Så alle de ord, der kunne undværes, blev ikke skrevet.

4. maj 1945

Nede på Mandalsvej var det et stykke græs med "øer" i. Der legede vi, store og små. De store havde lavet et lille bål, og der stegte de kartofler. Det var sidst på aftenen omkring kl. 20. Jeg skulle lige hente noget ved mor for Ib og Bent. Mor havde lige tændt for radioen for at høre "presse". Så lyder den kendte stemme fra London: "Her er BBC. Vi meddeler, at tyskerne har kapitulert i Holland, Nordvest-Tyskland og Danmark." Han gentog det. Der stod mor og jeg helt alene. Det var en god dejlig oplevelse, jeg havde med mor.

Jeg sagde: "Kommer far så hjem?" Og mor sagde: "Ja, men ikke i dag." Jeg løb ned og sagde det til drengene, og så var de alle ligeglade med stegte kartofler og løb hjem.

Jeg husker ikke så meget andet fra den aften, end at der var flere af de unge nabosøner hos os. Og mørklægningsgardinerne blev taget ned.

De unge, såkaldte frihedskæmpere, fik travlt og hentede de "tyskervenlige" folk, de kunne få fat i. Og de fortsatte med at klippe håret af de piger, der "havde ligget i" med tyske soldater.

Den 5. maj husker jeg som en lidt sjov dag. Vi vidste ikke, hvornår far kom hjem og måtte bare vente. Mor bagte kage, af hvad hun havde, og vi fik en lille smagsprøve. En nabosøn sagde, at det var en god kage. Den havde bare den fejl, at den smagte af mere, men det fik han ikke. Den 6. maj kom far hjem om aftenen. Det

Køkkenpige. Metodist Plejehjemmet ca. 1950. Ellen Margrethe (Grete) står nr. 2 fra højre

var en god dag, og den 7. maj var det mors fødselsdag. Mor var født i 1901, og det må have været en god fødselsdagsgave, at få far uskadt hjem. Der var mange, der ikke gjorde det. Vores nabo, Nielsens, var inde og drikke formiddagskaffe med far og mor og os børn.

En dag, hvor jeg passerede et par børn og gik tur med dem, så jeg et ligtog med 7-8 kister komme ind på Vestre Kirkegård. Det var døde fanger fra Neuengamme. Der var mange, der fulgte dette ligtog.

Hjemme havde far og mor snakket om, hvem der havde ”stukket” far. Måske, måske ikke var det en, der hed Pauli, for da far kom til Frøslev, var Pauli der, og han hilste på far med et ”Nå, du er kommet.” Så det kunne være ham. Men han har ikke indrømmet det.

På marken ved Mandalsvej landede der en engelsk flyver. Bent gik op til flyveren, for han havde lært engelsk i skolen. Mor syede faldskærmsstof om til os piger. Man brugte alt, hvad man kunne få fat i.

Tiden der fulgte

Bent og jeg gik jo i samme skole. Han i ”mellemskole”, jeg i ”fri mellem”. Det var sådan, at jeg gerne ville i lære som barneplejerske. En dag ville far og mor snakke med mig ved bordet i stuen, hvor de sagde, at det vidste de godt. Men det kunne ikke lade sig gøre, for de havde ikke råd til at holde Karen og mig i lære. Drengene skulle engang forsørge kone og børn. Men vi ville blive forsørgt af mænd. Jeg vidste det jo godt, men det var alligevel noget af et slag for mig. De penge, jeg havde tjent i mine barnepigepladser og som ”pille triller”, var gået i husholdningen. Men tag ikke fejl, jeg havde gode forældre, der gjorde, hvad de kunne for os børn.

Jeg tror, jeg blev voksen den dag, selv om jeg ikke var konfirmeret endnu. Det skulle jeg have været i 1947. Men blev det først i 1948, fordi jeg skulle vente på Ivan. Vi skulle jo borgerligt konfirmeres på folkebiblioteket og min feriesøster Hanne fra Fensten var med. Vi skulle køre i ”Lillebil” begge veje. Det var ikke noget, vi var vant til. Det var udenrigsminister H.C. Hansen, der holdt konfirmationstalen for os og trykkede os i hånden. Og Astrid Hagen sang rigtig flot for os. Da vi skulle hjem, syntes jeg og Ivan, at det varede for længe, før bilen kom. Så da Linje 3 holdt lige ovre ved det andet fortov, rendte vi over og stod på. Hanne ville køre med far og mor hjem. Det blev en rigtig god bustur for mig og Ivan. Alle dem i bussen morede sig og ønskede os tillykke. Jeg havde en lang hvid kjole på, jeg havde fået af nogle, vi kendte. Deres datter Else var konfirmeret året før. Det var en rigtig fin tylskjole, og der fulgte lange hvide strømper og hofteholder med. Det var rigtig pænt. En af mors damevenner syede min anden dags kjole. Den var brun med lidt hvide tern. Hun syede også en til Karen. Nu var jeg ligesom blevet lidt voksen, men med en lillesøster med en kjole som min. Jeg følte mig ikke spor voksen, men meget barnlig. Min frakke var grå og kradsede meget. Den var lavet af hestehår. Den var pæn, men ikke så sjov at have på.

Afslutning

Jeg var jo kommet ud af skolen og var i huset hos organisten. Og så var det, jeg begyndte at arbejde på en tekstilfabrik og kunne klare mig selv. Derefter kom jeg til Randers og hjem til Århus. Jeg begyndte at arbejde i Hjarnøgade på Metodist Plejehjemmet som køkkenpige. En rigtig god arbejdsplads. Der var en økonoma,

en førstepige og os tre køkkenpiger, der delte værelse. Og vi fem vi havde det godt sammen. En dag jeg stod og skar brød med den gode gammeldags brødmaskine, kom min venstre pegefinger for langt ud, og jeg skar en cm af den. Jeg blev kørt på skadestuen på Kommunehospitalet, og der fik jeg en plastikoperation. De sagde, at det var der ikke så mange, der fik dengang. Men der var en grønlandsk læge, der var god til det. Så de skrællede noget skind af min overarm og syede det fast på min finger. Jeg tog først hjem til far og mor og så tilbage til plejehjemmet. Men jeg kunne ikke sove om natten, så jeg gik op i stueetagen og snakkede med nattevagten. Hun røg store cigarer.

Mor og far kom en hel del i "Sindshvile". Det var forsamlingshuset for handicappede. Far spillede dilletant-scener for dem, og jeg var meget med derovre, når der var bal. Og jeg kan godt sige, at de handicappede har lært mig at danse. Jeg var meget glad for at være med, de morede sig så godt.

Når vi gik hjem, og det var stjerneklart, fik vi meget at vide om de forskellige stjernebilleder, som vi så. Det var lige sådan med Morild og Sankt Hans Orme. Far gik

meget op i sådan noget. Men han var meget slem til at gå og spytte på fortovet. Så sagde mor: "Thorvald, lad være med det spytteri." Det kunne mor ikke lide og jeg heller ikke. Men det var Th. Sørensen ligeglads med. Han var nemlig mandschauvinist. Derfor føler jeg også, at min gode dejlige mor var lidt undertrykt i deres ægteskab. Hun passede altid på, at far fik, hvad han skulle have, og når gamle moster Bine strikkede handsker til mors kolde fingre, så var der altid en af os, der ingen havde, og så fik vi handskerne.

Her slutter jeg, hvad jeg husker om min barndom og min ungdom. Det gør jeg, fordi vi er nået frem til året 1952, hvor jeg, mens jeg var køkkenpige, mødte jeres far, der var korporal på en kasserne i Århus.

Nu kender I min fortid, og vi er kommet dertil, hvor fortsættelsen er jeres.

Jeg har prøvet meget i disse år. Men jeg har også lært meget. Jeg fik ingen uddannelse eller realeksamen, men hver dag har lært mig, hvad jeg har haft brug og behov for at lære.

"Enhver er sin egen lykkes smed."

Med kærlig hilsen
Jeres mor og søster

Genner d. 13. marts 2009

”Leve Den nye Grundlov!” *

Da kvinder og tjenestefolk fik valgret i 1915

Af: Helle Reinholdt

Begyndelsen af 1900-tallet kom til at betyde store ændringer for danske kvinder, der hidtil havde været udelukket fra politiske beslutninger. Med vedtagelsen af kvinders stemmeret til kommunale råd i 1908 blev der etableret en platform, hvorfra den sidste del af en lang, sej kamp blev ud-kæmpet for kvinders ligeberettigelse i selve Rigsdagen. Mange af tidens progressive kvinders, mænds og ungdommens forhåbninger i denne tid fremstår med stor klarhed i en studentereksamens stil fra 1910:

Kvindernes Deltagelse i Erhvervslivet og det offentlige Liv

Efterhaanden som Maskinernes Udbredelse og Anvendelse blev større, blev der i Hjemmene Brug for mindre og mindre kvindelig Arbejdskraft. Hvad der før blev tilvirket af Husmoderen, Døtre og Piger, kunde købes langt billigere, og derved blev mange Kvinder arbejdsløse og maatte se sig om

efter nyt Erhverv. Deres Arbejde blev ret tilfældigt, Kvinderne greb ind, hvor der var Plads, uorganiseret, og uden at stille store Fordringer. Den første Følge var, at det bragte Forstyrrelse i Erhvervslivet. Kvinderne underbød Mændene og trykkede derved Priserne for Arbejdet ned. Man gik ud fra, at kunde blot Kvinderne tjene lidt, saa var det en stor Fordel. Det blev slet ikke taget i betragtning, at der for det samme Arbejde kunde og burde gives den samme Betaling. Først længe efter har Kvinderne indset, at de bør organisere sig. Baade for deres egen og for Mændenes Skyld er Fagforeninger nødvendige. Endnu er Maalet langt fra naaet, vi behøver blot at tænke paa Telefondamerne, der efter at have arbejdet i mange Aar, kun kan opnaa 45-60 kr. mdl.,

tes/indtil hele Rigsdagen igen træder sammen. Dette skal ske inden to Maaneder efter Opløsningen.

§23 Kongen kan for Rigsdagen lade fremsætte Forslag til Love og andre Beslutninger.

§24 Kongens Samtykke udfordres til at give en Rigsdagsbeslutning Lovkraft. Kongen befaler Lovens Kundgørelse og drager Omsorg for dens Fuldbyrdelse. Men Kongen ikke stadfæstet et af Rigsdagen vedtagne Lovforslag inden næste Rigsdagsamling / er det bortfaldet (jfr. dog § 93).

§25 I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen / naar Rigsdagen ikke er samlet / udstede foreløbige Love / der dog ikke maa stride mod Grundloven og altid straks efter den følgende Rigsdags Sammentræden skal forelægges denne / uden hvis Bekræftelse Loven bortfalder. Foreløbige Love behandles først i Folketinget.

§26 Kongen kan bestemme / at Tiltale ikke rejses / og kan benaade for idømt Straf. Ministrene kan han kun med Folketingets Samtykke benaade for de dem af Rigsretten idømte Straffe.

§27 Kongen meddeler dels umiddelbart / dels gennem vedkommende Regeringsmyndigheder saadanne Bevillinger og Undertagelser fra Lovene / som

enten ifølge de før 5 Juni 1849 gældende Regler er i Brug / eller hvortil Mjæmmel indeholdes i en siden den Tid udgivne Lov.

§28 Kongen har Ret til at lade slaa Mønt i Mienhold til Loven.

IV

§29 Rigsdagen bestaar af Folketinget og Landstinget.

§30 Valgret til Folketinget har enhver Mand og Kvinde / som har Indfødsret / har fyldt sit 25de Aar og har fast Bopæl i Landet medmindre vedkommende

a, ved Dom er fundet skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling uden at have faaet Færesoprejsning.

b, nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet / som ikke er enten efter givet eller tilbagebetalt /

c, er ude af Raadighed over sit Bo paa Grund af Konkurs eller Umyndiggørelse.

§31 Valgbar til Folketinget er enhver / som i Mienhold til §30 har Valgret til dette.

§32 Antallet af Folketingets Medlemmer fastsættes ved Valgloven / men maa ikke overstige 40.

c Til Sikring af en ligelig Representation af de forskellige Anskuelser blandt Vælgerne bestemmer Valgloven Valgmaaden og de nærmere Regler for Valgrettens Udøvelse / herunder / hvorvidt

Forretningsdamerne gaar det paa samme Maade, og hvor mange er ikke meget daarligere stillet.

Men Kvinderne havde heller ikke den tilstrækkelige Uddannelse, ofte begyndte de først paa et eller andet Arbejde i en fremskreden Alder og havde ikke Modet eller Pengene til at arbejde paa deres Uddannelse. – Hvilken Energi, hvilke Ofre krævedes der ikke af de første Kvinder, der ogsaa vilde have Mændenes Uddannelse! Man lo ad dem, og foruden alle de Hindringer, der var, lagde man ofte nye dertil. Det var kun meget faa Erhverv, de i det hele taget havde Adgang til. Adgang til de højere Undervisningsanstalter var der ikke tale om. Lidt efter lidt har Kvinderne tilkæmpet sig Adgang til næsten alle Erhverv, Adgang til Landets højere Skoler, til Universitetet, til Statens Embeder og paa samme Maade til mange private Foretagender.

De har vist, at der er lige så stor Brug for, og Trang til deres Evner. Med Tiden vil det saa ogsaa blive mere klart, hvilke Erhverv Kvinderne fortrinsvis bør vælge, og hvilke de maa lade Mændene beholde. Endnu prøver de sig frem i mangt og meget.

Vanskelighederne for Kvinderne er ganske selvfølgeligt mangeartede. – Mændenes Modstand og Hindringer kan man egentlig ikke længere tale om. Men Kvinderne er stadig ikke ordentlig organiseret, de stiller for smaa Lønfordringer og, ja, de gifter sig. Giftermaal har i de fleste Tilfælde den Følge, at de fuldstændig opgiver deres Erhverv. De naar ikke de Forfremmelser inden for de enkelte Fag, som Mændene. Og det skader ofte de ugifte Kvinder, der er i Mindretal. – Kvinderne er endnu saa nye baade i Erhvervslivet og især i det politiske Liv, men de kæmper sig tappert frem

gennem alle Vanskeligheder og kommer ogsaa Aar for Aar deres Maal nærmere.

Kvindernes Deltagelse i det politiske Liv er en Følge af deres Fremtrængen paa Erhvervslivets Omraade. Med Pligter følger der Rettigheder, "vi betaler Skat", siger Kvinderne, "vi fordrer til Gengæld Valgret". De gifte Kvinders Skat er ganske vist indirekte, men alligevel kræver de samme Ret. At Kvinderne betaler Skat burde egentlig være Begrundelse nok for deres Krav, vi følger jo den almindelige Valgrets Grundsætninger! De mangler Erfaring, det lyder saa smukt nu, men hvor stor var vel Mændenes Erfaring i 1849? Og der indvendes, Kvinderne har slet ikke Tid til at deltage i det politiske Liv, de maa virkelig blive hjemme og passe Hus og Hjem. Det er et daarligt Argument, naar Kvinderne har Tid til at dyrke Selskabeligheden som de gør, saa har de ogsaa Tid til at opfylde deres borgerlige Rettigheder. Mange er ligegyldige overfor Kvindernes Ligeberettigelse, men det kan de øvrige Kvinder ikke lide under.

– At Deltagelsen i det politiske Liv er højst ukvindeligt, det vover ikke mange at indvende nu længere. De faa har vel oplevet den første Tid, da det, at være Mændene lig, ogsaa skulde vise sig i det Ydre, kort Haar og en Dragt, saa nær Mændenes som muligt. Den Børnesygdom er Kvinderne forlængst ude over, og de fleste Mænd ogsaa ude over den, at ville holde kvinderne tilbage. Det er en Umulighed.

Demokratiets Fremgang betyder ogsaa Kvindernes politiske Fremgang. Den kommunale Valgret har de erobret her i Landet, og der er ikke langt til den politiske.

I nogle Lande har Kvinderne endnu ikke faaet den kommunale, i andre endog den politiske. Men de agiterer ufortrødent, i England paa en ualmindelig Maade, men man kan ikke frakende dem Energi, og de naar at gøre sig bemærket. De arbejder over hele Europa, men de har lært af Nordamerika.

Engang maatte Landene bøje sig for det store Uhyre: den almindelige Valgret, nu maa de bøje sig for det, der hedder: Kvindernes politiske Ligeberettigelse. Det koster Kamp, men det nye sejrer. Det tager også Tid, den almindelige Valgrets Sejr er endnu ikke afsluttet, men den kommer.

Og Kvindernes Dag kommer ogsaa, og vil ikke bringe anden Forstyrrelse, end at de faar deres Ret, og den Fordel, at Kvinderne, ogsaa naar det drejer sig om Landets Styrelse, vil lære at vælge det Arbejde, der passer for dem, og som de magter, og derved tilvejebringe en mere alsidig og bedre Statsstyrelse.

Ovenstående er den 19-årige Ingeborg Hanssens stil til studentereksamen fra Kolding højere Almenskole i 1910. - Stilen fik højeste karakter, svarende til nutidens 13-tal.

Ingeborgs stil er interessant af flere grunde. Den er både velskrevet og viser stor indsigt i et af tidens helt store emner, nemlig debatten om kvinders valgret. Derudover er den gennemsyret af et håb og store forventninger til den forestående ligeberettigelse, som Ingeborg Hanssen har delt med mange af samtidens danske kvinder. Men, som vi ved, skulle der gå endnu fem år før Den Danske Rigsdag vedtog valgret og valgharhed for kvinder.

Det foregik ved vedtagelsen af Den nye Grundlov den 5. juni 1915.

100-året fejres i 2015 rundt om på bl.a. museer, biblioteker, i forskningsprojekter, i debatter i dagblade, radio og tv, i bøger og tidsskrifter, i foredrag, musik og teaterstykker. Tilsammen gives her rig mulighed for viden og refleksioner hvad angår Grundloven fra 1915, som altid har stået i skyggen af forgængeren fra 1849, der er ændret tre gange, i 1866, i 1915 og sidst i 1953.

Optakten til 1915-Grundloven

Med Grundloven fra 5. juni 1849 blev enevælden afskaffet, og landet fik en ny styreform. Her kan dog ikke tales om et egentligt folkestyre og demokrati, da kun 15 % af den samlede befolkning fik stemmeret. Grundloven gav nemlig kun valgret til uberygtede, frie og selvstændige mænd, der var fyldt 30 år. Der var almindelig mistillid til den jævne befolknings dømmekraft og til kvinders evne til at deltage i samfundsbeslutninger. I folkemunde omtalte man den del af befolkningen, som loven satte uden for indflydelse, som ”de fem F’er”:

Fruentimmere (kvinder)
Folkehold (tjenestefolk)
Fattige (socialt udsatte)
Forbrydere (kriminelle)
Fjølser (udviklingshæmmede)

En grundlovsændring i 1866 betød i demokratisk forstand en begrænsning af valgretten til Rigsdagens førstekammer (Landstinget) til fordel for landets rigeste mænd. De fem F’er var fortsat sat uden for indflydelse, og der lå en lang og snirklet vej forud for en ændring. På nogle områder kom der forandringer: I 1903 fik kvinderne valgret til menighedsrådene, i 1905 til

skolekommission og værgeråd og i 1907 til hjælpeklasser. Det politiske systemskifte i 1901 med ophævelsen af den privilegerede valgret banede nye veje for bestemmelser i Rigsdagen, og da kvinder og mænd over 25 år fik kommunal valgret i 1908 var her etableret en væsentlig platform for det næste skridt mod kvinders og tyendes indflydelse i Rigsdagen.

Kvindesagsforeninger

Der var i en menneskealders blevet arbejdet for kvindevalgretten og -valgbarheden i forskellige foreninger. Dansk Kvindesamfund, der blev stiftet i 1871 af ægteparret Fredrik og Mathilde Bajer, er landets ældste kvindeorganisation, og havde som målsætning at skabe debat og oplysning om kvinders stilling i Danmark. Foreningen, der organiserede middelklassens kvinder, var erklæret neutral i partipolitisk henseende og førte en moderat kurs. Dansk Kvindesamfund anså kvinders primære lykke for at være hustru og mor, men arbejdede også fra begyndelsen for kvinders politiske valgret. Dagsordenen var ikke fra starten skrevet ind i foreningens formålsparagraf, men skete i 1906.

Venstrepolitikerens Fredrik Bajer og Socialdemokratiet fremsatte i en årrække med mellemrum spørgsmålet om kvinders valgret i Folketinget, og gennem 1890'erne blev det flere steder en "tradition" ved alle valgkampe at spørge ind til, hvad man mente om kvinders valgret, primært til kommunevalgene. Herved blev emnet omtalt i aviserne og dermed holdt "varmt".

Gennem årene var en række selvstændige kvindevalgretsforeninger og -råd etableret, og disse blev i 1907 sluttet sammen i paraplyorganisationen Landsforbundet for Kvinders Valgret. Forbundet blev den mest toneangivende danske stemmeretsforening,

der henvendte sig til alle samfundsklasser og politiske anskuelser. Organisationen, hvis centrale figur var den radikale Elna Munch, havde kvinders valgret som eneste sag.

Da danske kvinder i 1908 fik stemmeret til byrådene, arbejdede især to store foreninger videre for kvinders valgret til Rigsdagen. Landsforbundet for Kvinders Valgret havde en kolossal tilslutning med ca. 12.000 medlemmer fordelt på 160 kredse, og Dansk Kvindesamfund havde efterhånden kredse i de fleste større byer. Det skyldtes et stort og frugtbart oplysningsarbejde ledet af foreningens formand Jutta Bojsen-Møller.

Jutta Bojsen-Møller

En af kvindesagens store skikkelser var Jutta Bojsen-Møller, der var stærkt knyttet til den midtjyske egn. Jutta Bojsen var født i 1837, og havde en del af sin opvækst i Sønderjylland. Faderen var medlem af Den Grundlovgivende Rigsforsamling og herigennem fik familien stor indsigt i tidens folkelige strømninger. Jutta fulgte ofte sin far på foredragsturneer, og herigennem fik hun knyttet mange bånd og lagt grunden til det store netværk, som hun blev kendt for at skabe. Som knap 20-årig blev Jutta gift med Frederik Ditlev Møller, der var sognepræst i Sejling-Sinding pastorat ved Silkeborg. Her blev parret centrale skikkelser i sognenes folkelige liv og egnens højskolebevægelse. Venskabet med digteren C. Hostrup og dennes hustru skulle få stor indflydelse på Juttas liv. Ægteparret var begge medlemmer af Dansk Kvindesamfund, der senere blev aktuel i Juttas liv.

Bojsen-Møller familien, der omfattede otte børn, flyttede efter 17 år fra Sejling til Marvede på Sydsjælland i 1874. Efter

Jutta Bojsen-Møller var formand for Dansk Kvindesamfund 1894-1910. Hendes valgsprog siden ungdommen var: Vær Kvinde, ikke Mand. Følg dit Hjerte, brug din Forstand. Foto fra o. 1910. Fra bogen Træk fra et langt Liv.

Møllers død i 1892 koncentrerede Jutta sig om højskolearbejde, men allerede i 1894 blev hun formand i Dansk Kvindesamfund. Jutta Bojsen-Møllers forhandlingsevner var legendariske, og hun var kendt for sit store netværk. Dertil kom hendes utrættelige energi, som i Dansk Kvindesamfund udmøntede sig i talrige agitationsrejser rundt om i landet, hvor mange nye kredse så dagens lys. I Jutta Bojsen-Møllers formandstid (1894-1910) voksede foreningens medlemstal fra 1.000 til 7.000. Hun gjorde foreningen landsdækkende. Jutta Bojsen-Møller var æresmedlem i foreningen fra 1910 til sin død i 1927.

Østjyske kvinders kamp for valgetten til Rigsdagen

Østjylland blev tidligt markant i kampen for kvinders valgret og ligeberettigelse. Forskellige foreninger arbejdede med hovedopgaven ud fra de lokale ressourcer.

Jysk Kvindeforening i Horsens og Omegn blev stiftet så tidligt som i 1889, oprindeligt som en uafhængig forening i forhold til Dansk Kvindesamfund, som Horsens foreningen dog i 1892 blev optaget i. Afdelingens medlemstal var da på 150.

I Aarhus dominerede Kvindelig Fremskridtsforening, der blev stiftet i 1888, og i 1908 fik Dansk Kvindesamfund en kreds i byen med den radikale Hulda Pedersen som den centrale skikkelse gennem mange år.

Dansk Kvindesamfund rettede sig i begyndelsen mod middelklassens kvinder, men efterhånden indgik arbejderklassens og landbefolkningens kvinder i foreningens arbejde. Så tidligt som i 1893 blev Dansk Kvindesamfunds kreds i den beskedne Odder landkreds stiftet og kunne allerede året efter vise et medlemstal på 50 personer. En landkreds i Gylling blev stiftet nogle år

senere (1910), med 72 medlemmer, heraf 10 mænd.

I 1901 blev stiftet en kreds i Ry. Også her var der en interessant baggrund, bl.a. på grund af den unge, energiske initiativtager og formand Astrid Hostrup. Hun var datter af Lars Peter Bojsen og Ingeborg Christiane Bojsen, der var forstanderpar på Gedved Seminarium, og dermed var hun en niece til formand for Dansk Kvindesamfund Jutta Bojsen-Møller, der som beskrevet var rundet af højskolemiljøet. Astrid Bojsen blev i 1892 gift med højskolemanden Helge Hostrup, der samme år kunne indvie Ry Højskole, og som i 1905 var medstifter af Det Radikale Venstre. Det foretagsomme forstanderpar satte sig mange spor i lokalområdet. Her skal nævnes, at Astrid sammen med sin mor gennem den nystiftede afdeling af Dansk Kvindesamfund i Ry organiserede en indsamling af penge til opførelse af Ry kirke, der blev indviet i 1909. Kirken blev betegnende nok kaldt "Kvindernes Kirke".

Et par år senere, i 1903, blev der etableret endnu en Dansk Kvindesamfunds afdeling, nemlig i Silkeborg. Af bladet "Kvinden og Samfundet" fremgår det, at den nye kreds blev etableret efter foredrag af henholdsvis formanden Jutta Bojsen-Møller og højesteretssagfører Svend Høgsbro, der var en utrættelig forkæmper af kvindernes sag.

Nye kredse

I 1906 iværksatte Dansk Kvindesamfund et stort, landsdækkende agitationsprogram med fokus på kvinders politiske ligestilling, som nu var blevet indføjet i foreningens målsætning. Herved så mange nye kredse dagens lys. En af disse kredse var Skanderborg, der blev stiftet i oktober 1906 med en

medlemsskare på 20 og en bestyrelse med både mænd og kvinder.

I Grenå blev der i 1907 stiftet en aktiv kvindevalgretsforening, der blev opløst efter det gode valgresultat i 1915, hvorpå der året efter blev etableret en afdeling af Dansk Kvindesamfund i byen.

Det var ikke ualmindeligt med mænd i foreningens bestyrelse. Faktisk var halvdelen af Dansk Kvindesamfunds styrelse i mange år mænd, naturligvis indflydelsesrige mænd, ofte politikere. Fra 1913 fik kvinderne desuden støtte fra Foreningen af Mænd for Kvinders Valgret.

Rigsdagen vedtager kvinders og tjenestefolks valgret

Socialdemokratiet havde sat kvinders valgret på programmet allerede i 1876, men, som vi ved, blev kampen en lang proces, inden forslaget blev vedtaget i Rigsdagens to kamre, hvilket skete i Landstinget den 22. april 1915 og i Folketinget dagen efter. Den frie og almindelige valgret ved grundlovsændringen i 1915 betød en individualisering af valgretten, der ikke længere var knyttet til husstandens overhoved. Nu blev både kvinder og alle de mænd, der ikke var selverhvervende, medborgere. De nye valgretsbetingelser blev formuleret i § 30, der lyder:

Valgret til Folketinget har enhver Mand eller Kvinde/ som har Indfødsret/har fyldt sit 25de Aar og har fast Bopæl i Landet/ medmindre vedkommende: a: ved Dom er fundet skyldig i en i den offentlige Mening vanværende Handling uden at have faaet Æresoprejsning/ b: nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet/ som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt/ c: er ude af Raadighed over sit Bo paa grund af Konkurs eller Umyndiggørelse.

Med grundlovsændringen var Landstingets konservative ideer blevet stærkt begrænset, da den kongelige udpegning blev slettet og kun ¼ af institutionens medlemmer fremover skulle vælges af det foregående Landsting, dvs. ved indirekte valg, resten valgtes som til Folketinget ved lige og almindelig valgret. Valgbar til Folketinget og Landstinget var enhver som i henhold til § 30 havde valgret. Til Landstinget var valgretsaldern og valgbarhedsaldern dog 35 år.

"Leve Den nye Grundlov"

Danmark var det tredje land i Europa, hvor kvinder fik stemmeret efter Finland i 1906 og Norge i 1913. Endnu tidligere, i 1893, var kvindelig valgret indført i New Zealand.

Kvinderne og de mænd, der havde været vejbydere for valgretten var begejstrede. I bladet Kvinden af Samfundet blev gengivet et referat fra vedtagelsen i Folketinget: "Fra Tilhørerlogen i Folketinget udbragte Fru Jutta Bojsen-Møller et "Leve Den nye Grundlov", som istemtes af kvinderne omkring hende".

Kvindetog

Dagen for underskrivelse af Den nye Grundlov den 5. juni blev selvfølgelig den helt store festdag. Helt særligt var det såkaldte kvindetog i København, hvor mindst 12.000 kvinder gik fra Grønningen gennem byen til Amalienborg Slotsplads, hvor man tog ophold, mens underskrivelsen foregik. Alt var organiseret af kvinder og bestod af kvinder fra 32 foreninger, størsteparten fra København, men hele landet var repræsenteret. Optoget blev filmet og fotograferet, og hele befolkningen kunne i aviserne i dagene efter beundre det flotte kvindetog med de smukke, barhovedede, unge hvidklædte kvinder i spidsen. De

unge kvinder kom fra de danske gymnastik- og idrætsforeninger, forrest fanebæreren Sif Obel, og herefter så man Dansk Kvindesamfunds flotte silkebanner båret frem. Efter de unge, hvidklædte kvinder fulgte den kvindefaglige elite og derefter folket. Til lejligheden var indkaldt over 100 såkaldte marshaller, der var kvinder, som med rød-hvide stave høfligt holdt styr på geledderne med de hundredvis af festklædte og glade kvinder. De konservative kvinder deltog ikke i festlighederne på grund af en generel utilfredshed over at skulle dele det nye privilegium med tjenestepiger. De socialdemokratiske kvinder deltog heller ikke i toget. De fejrede sejren i Søndermarken senere på dagen sammen med mændene, som et led i deres fælles arbejderkamp.

En deputation på 24 kvinder skulle aflevere en adresse, dvs. en skriftlig henvendelse, til Kongen, regeringen og Rigsdagen. Blandt deltagerne var naturligvis Dansk Kvindesamfunds æresmedlem Jutta Bojsen-Møller, der strålede i forreste række ved fotoopstillingerne. Henni Forchhammer fra Danske kvinders Nationalråd var ordfører og overrakte regeringen og Rigsdagen en kvittering for valget, der bl.a. lød: "... Vi har som Talsmænd for Tusinder af Kvinder ønsket at udtale for Danmarks Regering og Rigsdag vor Glæde over den fulde politiske Borgerret, som Den nye Grundlov giver Kvinderne..." Det var bevidst, at kvindernes hilsen ikke var en tak, men en påskønnelse og værdsættelse af, at mænd fra alle partier var enedes om ikke længere at udelukke kvinderne!

Statsminister Zahle takkede bl.a. med ordene: "Det er min Tro, at Kvinderne vil elske Freden, og at de vil fremme den sociale Lovgivning. I det Haab, at denne Tro maa blive til Virkelighed, byder

jeg Kvinderne velkommen som danske Medborgere".

Hos Kong Christian 10. blev kvinderne vel modtaget med ord om hans tillid til det gode i at være sideordnet med manden. Men der var dog grænser, og kvinderne skulle huske deres plads i hjemmene: "... Gennem Barnets Kærlighed til Hjemmet, som altsaa Kvinden har Hovedansvaret for, vækkes Kærligheden til vort fælles Hjem...", som han udtrykte det!

Egetræer skulle minde om Den nye Grundlov

Netop påskønnelse og værdsættelse af valgetten var baggrunden for de initiativer, som lokale kvindeforeninger iværksatte rundt om i landet den 5. juni 1915. Her blev plantet små træer, for det meste egetræer, til minde om den nye rettighed. De fik betegnelser som kvinde-ege, friheds-ege og grundlovs-ege. Fra protokoller og referater kender vi til et stort antal lokaliteter, hvor kvindeforeninger plantede egetræer og rejste en lille mindsten med påskrift i forbindelse med en festlighed. Mange af disse egetræer fra 1915 er bevaret, mens andre gik ud, og flere blev fornyet. Kulturstyrelsen har registreret 40 bevarede kvindeege fra 1915, der er fordelt rundt om i landet. I Østjylland findes syv sådanne egetræer på følgende steder: i Grenaa, i Ebeltoft, i Odder, i Over-Randlev, i Gylling, i Viby og på Himmelbjerget.

Den 6. juni 1915 havde Dansk Kvindesamfunds Silkeborgkreds og Tårnkomiteen på Himmelbjerget indbudt Jutta Bojsen-Møller som festtaler. Efter en bevæget tale indviede hun det egetræ, som stadig står på stedet. Fru Bojsen-Møllers ord i den forbindelse var: "Gid nu dette smukke Træ må vokse og trives som de hundred-aarige unge Ege, vi har endnu, og

Kvindeegen på Himmelbjerget er omkranset af fire små granitsten forbundne med lænker. Indskriften fordelt på stenene: 5. Juni / 1915 / Danske Kvinders / Grundlovs Eg. Foto: Helle Reinholdt.

fortælle Slægt efter slægt, at den 5. Juni 1915 fik Kvinderne i Danmark Valgret og Valgbarhed i lighed med Mændene. Et Leve for Kvindernes Friheds-eg!”. Herefter bragte formanden for Silkeborgkredsen Frøken Th. Lang en tak til Jutta Bojsen-Møller for alt, hvad hun havde gjort for Kvindernes sag, og også for, at hun i Folketinget havde råbt hurra for Den nye Grundlov.

Monumenter over kvindernes sejr

Kvindetoget blev et stærkt minde om den lange kamp og den gode sejr, som blev fastholdt via film og billeder. Et stort og konkret mindesmærke for kvindevalgretten kom dog straks på tale. I Dansk Kvinde-samfund blev der i 1915 udkastet en idé om en rytterstatue af Dronning Margrethe 1.

til hest, som kunne symbolisere kvindernes sejr, og der blev hurtigt bestilt en tegning hos billedhugger Anne Marie Carl Nielsen. Men der gik en ødelæggende diskussion i emnet, og på trods af opbakningen til et nationalt mindesmærke på en central plads i København, blev det aldrig til noget. Sjælland fik ikke et mindesmærke for kvinders valgret. Det fik til gengæld både Fyn og Jylland.

De fynske kvinder samlede ind til en bautasten, der blev rejst i 1918 på Frøbjerg Baunehøj, der allerede var etableret som minde- og festplads. Kvindernes mindesten fik senere selskab af andre mindesten for nationale begivenheder.

Også de jyske kvinder samlede ind til en mindesten. Himmelbjerget blev valgt som det rette sted, da her var en lang tradition

for dialog om det danske demokrati, her var allerede et antal mindesmærker, og på stedet var i 1915 plantet en kvinde-eg.

Kvindernes monument på Himmelbjerget blev den store, såkaldte Dronningestenen. Det markante monument i form af en 2,5 m høj stele viser en frontkæmpende kvinde med fane og skriftrulle i hænderne. På stenens bagside læses: Rejst af Jydske Kvinder, og på fundamentet vises et våbenskjold med navnene på tre danske dronninger: Margrethe, Dagmar, Thyra.

Stenen bærer teksten: Som nutid Kvinde, saa Fremtids Slægt. Grundloven af 5. juni 1915 gav danske Kvinder Stemmeret.

Monumentet af billedhugger Elias Ølsgaard blev afsløret ved en fest den 11. september 1921 og med tilslutning af nogle tusinde mennesker. Ølsgaards kone Voldborg Ølsgaard var et ivrigt medlem af

Den 2,5 m høje Dronningestenen på Himmelbjerget blev rejst i 1921. Foto: Helle Reinholdt.

Dansk Kvindesamfund, og måske var hun model til skikkelsen på Dronningestenen. Vi ved det ikke, - men Jylland fik sit markante monument over kvinders valgret.

De første

Det store flertal fik stemmeret i 1915. Det var et gennembrud for demokratiet, at to af de såkaldte fem F'er nu havde fået valgret og valgbarhed, nemlig Fruentimmere og Folkehold. Men der skulle gå tre år, inden danskerne kunne gå til stemmeboksene. I 1918 kunne der for første gang stemmes kvinder ind i Rigsdagen. Men det gik trægt med at få pladser besat. I 1918 blev fem kvinder valgt i Landstinget, der var på i alt 72 medlemmer; kvindernes andel var således 7 %. Fire kvinder blev valgt ind i Folketinget, der var på i alt 151 medlemmer; kvindernes andel var således 3 %.

Det store nybrud kom i 1924. Det år udnævnte statsminister Thorvald Stauning journalist, cand.mag. i historie og enkefru Nina Bang til undervisningsminister. Hun var 57 år, en glødende socialdemokrat og en erfaren politiker, bl.a. fra fire år i Københavns Borgerrepræsentation. Nina Bang var den første, demokratisk valgte kvindelige minister i verden. Selv om Nina Bangs kvalifikationer fuldt ud matchede hendes mandlige ministerkollegers, var her en synlig cementering af tidens kvinderolle, der også kom til at gælde på Christiansborg. Det var i tråd med tiden, at Nina Bangs portefølje kom til at ligge indenfor børneområdet. - "Hun burde have været finansminister", sagde mange år senere en af Nina Bangs efterfølgere i dansk politik, Venstres Nathalie Lind. Det fortæller en del om eftertidens syn på Nina Bangs begavelse. Mændenes monopol på finansområdet blev i øvrigt først brudt med socialdemokraten Pia Gjellerups

Mindestenen ved egetræet i Gylling bærer inskriptionen: 5 Juni 1915 Stolteste Minde for Mand og Kvinde. Det er en væsentlig påmindelse om, at også en masse mænd fik stemmeret samtidig med kvinderne i 1915. Foto: Helle Reinholdt

udnævnelse til Finansminister i 2000.

Fra det første valg i 1918 og frem til 1953 (afskaffelse af Landstinget) nåede andelen af kvindelige parlamentarikere aldrig over de 16 %. Først i 1970erne blev antallet af kvindelige folketingspolitikere kraftigt forøget (17 % i 1971). Ved valget i 2011 var andelen af kvinder i folketinget på 39 %.

Den 3. oktober 2011 fik Danmark sin første kvindelige statsminister.- I juni 2015 er seks af regeringens 20 ministre kvinder.

Der er nået meget i de sidste 100 år, hvor kvinder har haft andel i den lige og frie valgret, og der er meget at være stolt over. Der mangler dog stadig rigtig meget,

hvad angår den reelle ligestilling mellem kønnene. Men det er en helt anden historie.

Afslutning

Hvordan gik det Ingeborg Hanssen - senere Ingeborg Refslund Thomsen - som blev præsenteret i indledningen?

Ingeborg fik studentereksamen i 1910. Hun fik aldrig nogen formel uddannelse, men nåede filosofikum, før hun blev gift som 20-årig. På Grundlovsdagen i 1915, da kvinderne fik valgret, fødte hun sin tredje af i alt fem døtre. Hun havde let til pennen og skrev mange artikler og kronikker samt nogle bøger. Politik spillede en central rolle i hele hendes liv, og i 1947-53 sad hun i

"Kvindernes Frihedseg" er nyplantet i Ebeltoft skov i 1915 og vises her stolt frem.

Foto: Ebeltoft byhistoriske Arkiv.

Landstinget for Det Radikale Venstre; hun fortsatte i Folketinget 1953-57.

Ingeborg nåede i løbet af sit liv (1891 - 1972) bl.a. at opleve det lange seje træk, der lå i arbejdet for kvindernes politiske ligeberettigelse, både optakten, målet og mange efterfølgende erfaringer.- Det er en forunderlig historie.

*Citatet stammer fra Jutta Bojsen-Møller, der udråbte ordene i Folketinget fra tilhørerpladsen på den dag, da kvinders valgret blev vedtaget.

Tak til Else Roesdahl for tilladelse til anvendelse af hendes bedstemors, Ingeborg Refslund Thomsens, studentereksamens-stil og til Anna Bojsen-Møller for hjælp med data om hendes oldemor Jutta Bojsen-Møller.

LITTERATUR OG KILDER

Inge Adriansen: *Erindringssteder i Danmark*. 2010.

Jutta Bojsen-Møller: *Træk fra et langt Liv*. 1925.

Jytte Hilden m.fl. (red): *99 lyserøde elefanter. Kvinder-synlige og usædvanlige*. 2014.
 Helle Juhl: *På lige fod. En krønike om kvinder, satire og kampen for valgret*. 2014.
 Jesper Laursen: *Historien i skoven*. 1994.
 Kvindemuseet i Danmark. *Særudstillingen Unge kvinders stemmer 1915-2015-2115*. 2015.

[http://www.kvinfo.dk/side/170/Dansk kvindebiografisk leksikon, hvor der kan søges på de nævnte kvinder.](http://www.kvinfo.dk/side/170/Dansk_kvindebiografisk_leksikon, hvor der kan søges på de nævnte kvinder)
<http://kvinfo.dk/tidsskrifter> Kvindevalget, Kvindestemmerets-Bladet, Dansk Kvindesamfunds protokoller 1871ff, Tidsskriftet Kvinden og Samfundet.
<http://www.100aaret.dk/>
<http://www.kvinfo.dk/kilde.php?kilde=293>
<http://kvinfo.dk/2015/egetraer-og-mindesten>
<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danske-kvindes-adresse-til-regering-og-rigsdag-den-5-juni-1915>
<http://danmarkshistorien.dk/1915/grundloven-1915-den-lige-og-almindelige-valgret/>
<http://www.ft.dk/folketinget/oplysningen/folketing-medlemmer/kvindeprocenten.aspx>
<http://norddjursarkiver.dk/formidling-2/ss/kvindernes-frihedseg/>
<http://arkiv.dk/vis/2428227>
<http://arkiv.dk/vis/2720643>

Artiklen er færdigskrevet den 20. maj 2015.

Knud Lyng Ottosen

Hadstenegnens Andelsmejeri

om min barndom og ungdom der

Af: Knud Lyng Ottosen

Min gamle skolekammerat, Herluf Nydam Jensen, har for nylig beskrevet, hvad der er noteret i støvede protokoller og har opfordret mig til at skrive lidt om "det, som ikke blev noteret"! – Det skrevne er erindringer og værdier. Årstal med videre er, "som jeg husker dem"!

Sådan gik det ikke!

Mejeriet var planlagt til at erstatte de gamle nedslidte umoderne andelsmejerier i Vissing, Lyngå og Haldum samt Hadsten Privatmejeri. Men sådan gik det ikke! Halvdelen af landmændene i Lyngå besluttede at videreføre deres mejeri, nogle i Haldum foretrak at levere til Vitten Mejeri, og endelig videreførtes Hadsten Privatmejeri i et par år med nogle få leverandører. Til gengæld lukkede Hinnerup Privatmejeri, og nogle af dets leverandører gik til Hadsten.

Der var fra starten brave diskussioner om, hvor "det nye mejeri" skulle placeres. Ca. halvdelen af bønderne ville have det mod nordvest (Balle) og resten mod syd (Neder Hadsten).

Problemet med Balle var, at der deponerede man byens dag (og nat) renovation, så den lokalitet blev udelukket. Der blev købt nøjagtig ½ hektar jord på

hjørnet af Skanderborgvej og Hammelvej, dog med den klausul at de yderste 30 – 40 meter mod Skanderborgvej ikke måtte bebygges.

– For allerede i 1948 var der planer om en vejændring udenom (eller over) Hadsten.

Godt 10 år senere, da hele området blev udstykket, købte mejeriet yderligere en "strimmel" på ca. 30 meter mod vest og mod nord, dels for ikke at blive indeklemt, og dels for at undgå fremtidige naboklager. Det tilkøbte blev aldrig bebygget, men gjorde at boligkvarteret Mejerivænget senere kunne få dets nuværende udstrækning.

180 leverandører

På trods af frafald endte man med ca. 180 tegnede leverandører, som tilsammen årligt præsterede omkring 6000 tons mælk. Byggeriet blev iværksat med et budget på 1 mio. kroner, dog som "en skrabet model": Der var ikke penge til funktionærboligen –

Knud Lyng Ottosen

nu Mejerivænget 2 – så den blev påbegyndt, et par måneder før mejeriet startede, og de gamle mejerier kunne sættes i pant for den. Ostelagerkapaciteten (i kælderen) blev reduceret, og indtil en tilbygning i 1963 stod klar blev ostene færdiglagret på et fælleslager i Vejle.

En meget kostbar smørpakkemaskine blev finansieret af eksportfirmaet Maypole – den tjente senere rigtig mange penge til mejeriet. Endelig fandt man på Hadsten Mølle en gammel dampkedel fra 1902, og den blev flyttet op på mejeriet.

Strøm fra Elro via slagteriet

Dengang havde hele byen jævnstrøm fra Hadsten Elværk – kun slagteriet havde vekselstrøm direkte fra ELRO. De fik en større transformator, og en separat luftledning blev ført fra slagteriet til det nye mejeri.

Spildevandet blev via en 40 cm rørledning, i fugleflugt, sendt til Klammose. – Nogle af rørene ligger nok stadig i villahaverne! Efter nogle år blev ”afløbsmosen” meget ”sur”, og der blev yderst på Vesterskovvej, ned mod åen, købt 5-6 tdl. mark, som i resten af mejeriets levetid fungerede som et fantastisk godt nedsvivningsanlæg. (Det er derfor, planterne er rigtig frodige i Hanne og Herluf Nydam Jensens have).

Færre leverandører men større mælkemængde

Mejeriet fik som bekendt kun en levetid på godt 20 år. Allerede sidst i 50'erne satte mange, især små leverandører, kørerne ud, medens andre forøgede produktionen, så selv ved faldende leverandørantal forøgedes mælkemængden fra ca. 6.000 til knap 10.000 tons årligt, da mejeriet lukkede. Dette bl.a. fordi Hadsten Privatmejeri

lukkede ca. 1952, og Nr. Galten Mejeri blev lagt sammen med Hadsten i 1963. Yderligere blev der gennem flere år dagligt indkøbt ca. 5 tons mælk fra Grauballe Mejeri.

I 1962 – 63 blev mejeriet udvidet med en tilbygning i vinkel med den eksisterende. Nybygningen rummede udvidet ostesaltningsrum, 3 ostelagre samt osteekspeditionsrum, og i kælderen var der mælke-tankvogns garage med indkørsel fra mejerigrundens nordside

Stod på spring

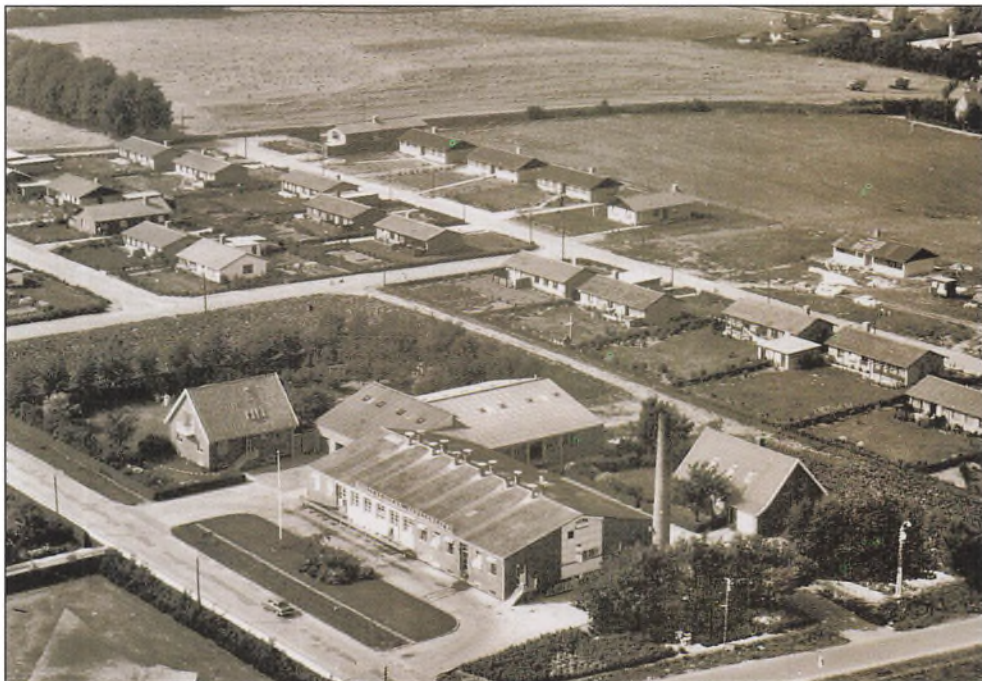
1. oktober 1950 startede mejeriet. – Det var langt fra færdigt, så de følgende måneder stod håndværkere og montører hver dag på spring, straks efter den sidste dråbe mælk var indvejet.

I kælderen under bestyrerboligen var der en ”folkestue” med bordplads til 16 personer, og oftest blev der serveret i 2 hold, for både montører, arkitekter med flere blev naturligvis budt på frokost. – På fotoet af ”Det første læs mælk” ses tydeligt, at bestyrerboligen absolut ikke var færdig til oktober 1950.

Ved starten hed det ”Hadsten og Omegnens Andelsmejeri”. – Alle skulle tilgodeses, men navnet var ikke ”mundret” samt dyrt i tryksager, så det blev kortet ned til ”Hadstenejens Andelsmejeri” for til sidst, efter sammenlægning med Nr. Galten Mejeri, at blive til ”Hadsten Andelsmejeri”. Det var Danmarks hidtil største landmejeri. Men ”rekorden” holdt kun nogle få måneder, idet man samtidig, i Brørup, byggede et nyt mejeri, der var en smule større.

Boede på Hadsten Kro

Da funktionærboligen, hvor der var en 3-værelses lejlighed i stuen og 5

Hadsten Andelsmejeri

mejeristværelser på 1. sal, ikke var færdigbygget, boede personalet den første tid dels på Hadsten Kro og dels i bestyrelserens børneværelser, samt hvor der ellers kunne blive plads til en seng.

Ansatte

Ved mejeriets start var der ansat: Mejeribestyrer (min Far), førstemejerist (Chr. Ibsen – senere mælkehandler i Hadsten), 4 – 5 mejerister, 2 elever, en arbejdsmand (Martin Andersen, N. Hadsten). Han var med til at bygge mejeriet og blev der resten af sit arbejdsliv) samt en kontordame.

Desuden var 4 – 5 af byens damer ansat i mælketapperiet og ved smørpakkere, og fru Pedersen, fru Eberhardsen, fru Bonde og fru Jensen bestred deres job i rigtig mange år.

De første år havde min mor, bistået af en eller to husassistenter, altså 6-7 ansatte på kost og logi – og der var altid masser af liv og leben.

Fik et nummer blandt leverandørerne

Når f.eks. mejeristerne efter lørdagens 'Kobal' sagde: "Var du ikke lidt lun på nr. 126 i aftes?" Ja – så hentydede de til skønhedens fars eller arbejdsgivers leverandørnummer. Alle bønderne, og deres familier, var i mejerist-terminologi "et nummer". – Ved søndagsfrokosten kunne en af dem, nu og da, forklare min mor, at et blåt øje var fra at "rende ind i en dør".

Nogle af mejeristerne kom til Hadsten, fordi de allerede havde en kæreste i byen, og mange andre fandt deres store kærlighed via Hadsten Mejeri.

Hadsten Højskole havde hver vinter et ”mejeristhold”, og flere kom derfra til mejeriet – Eller vise versa.

Hus til folkene

Da selv mejerister stifter familie, og i takt med at staben blev udvidet, købte mejeriet efter nogle år ejendommen Skanderborgvej 1 i gåafstand fra arbejdet, hvor der var 3 personalejigheder.

Der var ofte, i kortere og længere perioder, udenlandske mejeristuderende. Heriblandt en meget smart, og rig, australier. – Han gik til’ Kobal’ iført hvid smoking og blev ”næsten forlovet” med en proprietærdatter fra egnen. Jeg har stadig kontakt med en hollænder, som i 50’erne boede hos os i tre måneder.

Tilløbsstykke

Det nye mejeri – det første nybyggede efter 2. Verdenskrig – var et stort tilløbsstykke. (Nogle syntes dog, at det med de mange ventilations-skorstene mest lignede et hønseri). Der var jævnlige rundvisninger for landbo- og mejeristforeninger samt danske og udenlandske delegationer. Min far klarede sig rimeligt med sit ”aftenskoleengelsk”, men når der kom mange udlændinge, havde han en ”tolk”, oftest fru Bengaard, Hadsten Realskole.

Tænkte grønt – og dog!

Der var flere helt nye og u-afprøvede tiltag og systemer på mejeriet:

Allerede i 1948 tænkte man ”grønt”, og alt kølevand blev opsamlet i en stor underjordisk beholder foran mejeribygningen for senere at blive brugt til rengøring.

De 4 returnmælks- og valletanke var lavet som tryk-beholdere, så ”omrøringen” foregik med trykluft, der også sendte

mælken op til udvejningsvægtene. (Det viste sig senere, at trykluft til skummetmælk er en ret uheldig kombination).

Mælke-pasteuriseringen var med damp-opvarmning. Hidtil havde man kun brugt varmtvandssystemer, og det voldte en del problemer, indtil et korrekt temperatur styringssystem blev udviklet og installeret.

Jaj filer lige ...

Mange farverige personer havde deres gang på mejeriet.

Overmontør Bieleth kom et par gange om året fra København til Hadsten med toget medbringende værktøj i den ene hånd og sit eget tøj i den anden. – Han servicede smørpakkemaskinen nogle dage, og når han skulle dupere mejeristerne, holdt han en lille del fra maskinen op mod lyset og sagde: ”Jaj filer squ lige 1/1000 millimeter af den!” – Jeg har for længst lært, at det kan man ikke!

Den gamle vægtsmed fra Bjerregrav, iført kedeldragt, hvid (meget gulnet), celluloid flip, slips og tråd-briller, som, uden et ord, reparerede og justerede de mekaniske vægte.

Snedkermester Mikkelsen i grå kittel med store lommer, fyldt med flødekarameller til børnene (og ham selv)!

Installatør Martens i sin Ford-T og med høj cigarføring. Han var ”ekspert” i at trække løse gummikabler, der efter en rum tid, og når min Fars tålmodighed slap op, af hans ansatte blev ændret til en fast installation.

Kedelrenserne fra Randers. De kom 3 mand 2 gange om året. De begyndte om eftermiddagen med at fjerne sod fra de lange mørke trækkanaler under kedlen, og om aftenen, når den var (næsten) afkølet, hamrede de kedelsten inde i damprummet.

Et møgbeskidt job (men godt betalt), så når de ved 3-4 tiden om natten var færdige, sov de ovenpå kedlen, indtil de om morgenen, når der igen var damptryk, kunne få et varmt brusebad, inden de rejste videre til næste kunde.

Vognmand Thorkild, som aldrig havde penge og en overgang kørte sin mælketur med en lastbil uden førerhus.

Laurids Riis, "Bette nøk", der havde en meget stor og en meget lille hest foran mælkevoغن fra "Bakkerne". Min mor samlede cigaraske (efter bestyrelsesmøder) til ham, så han kunne pifte skråen op.

Nogle af 'Landevejens Færende Svende' var, især om vinteren, stamgæster. – Det var deres "D'Angleterre", når de kunne sove i det varme kedelrum, få en flaske mælk og et varmt bad, hvis de ønskede det samt et par madder fra mors køkken.

Produktionen:

Ost - Hovedproduktionen var i osteriet, og der blev hver dag lavet mellem 500 og 1500 kg – Når priserne var gode, "stjal" man leverandørernes returmælk, som så blev blandet af "billig" australsk mælkepulver. De første år blev der kun lavet Danbo, men omkring 1956 gik man over til at lave typerne Havarti og Esum. De solgte fantastisk godt i Syd Europa, og blev markedsført som "654", der også var mejeriets autorisationsnummer (Dengang var der omkring 1000 mejerier i Danmark). Efter tilbygningen i 1963 blev al osten færdiglagret og pakket på mejeriet.

Smør – Der blev dagligt kæmet omkring 2 tons smør, som gennem firmaet Maypole, der også havde penge i smørpakkemaskinen, blev eksporteret til såkaldte "3. markeds lande" Det vil sige alle andre steder end Danmark og

England, så derfor blev smørpakkerne lagt i 20 kg trækasser, som var sammensnøret med stålbånd. Modtagerens navn var stemplet på trækasserne, og jeg husker især Japan, Cypern og Marokko. Smørret blev afskibet via Aarhus Cold Stores eller med jernbanevogn fra Hadsten.

Gennem nogle år blev der også pakket smør til de amerikanske styrker i Vesttyskland. Derfra kom der jævnligt en inspektør i et army-farvet dollargrin og med guldstjerner på den hvide kittel.

Jeg glemmer aldrig min fars dårlige humør, den dag inspektøren kasserede et helt parti, fordi "Bogstaverne på kartonerne var en kvart tomme for små" - Emballagefabrikken havde lavet en "trykfejl".

I 50'erne modtog mejeriet også bulk-pakket smør fra nogle mejerier i Nordvestjylland. Det blev hver dag omættet og pakket, når mejeriets egen produktion var afsluttet, så der blev i to-holds drift arbejdet til sent om aftenen, og det gav mange arbejdspladser.

Konsummælk – Drikkemælken kom fra udvalgte "dyrlægekontrollerede" besætninger, som var med på dagens første mælkeleverancer så de flasker, der blev udleveret kl. 8, kunne meget vel være med mælk fra samme dag eller foregående aften. Dagsproduktionen var 2.500 til 3.000 flasker, hovedsagelig 1/1-liter sødmælk, men også en del ½-liter ditto samt kærnemælk og fløde. – Vore dages utallige surmælksprodukter var dengang endnu ikke "opfundet" i Hadsten.

Knap halvdelen af mælken blev solgt i Hinnerup, hvor der var en forretning og en mælkeemand (Rudolf Hansen), medens mejeriet havde to i Hadsten. I tapperiet arbejdede der to – tre "friske fruer" med henholdsvis flaskevask og mælketapning, så der var altid højt humør i den afdeling.

Stærk eller mild ost

Konsumafdelingen udleverede også ost og smør til landmændene. Leverandørerne havde et fortrykt kuponhæfte, sendte en seddel med mælkekusken, som så returnerede med det ønskede, der blev fratrukket den månedlige mælkeafregning. Konsum-mejeristen havde på rygraden, ”hvilket nummer” der ønskede stærk ost, og hvem der foretrak en mild.

Mælkeposer

Ca. 1965 var det slut med flaskerne, og mejeriet anskaffede en pose-tappemaskine. Mælkepose-systemet var billigere end det senere overalt brugte karton system, og blev derfor oftest anvendt af de mindre konsummejerier.

De sidste år, inden mejeriet lukkede, blev alle konsumprodukter leveret fra Central Mejeriet i Aarhus.

Dagens gang i mejeriet:

Første mand om morgenen kl. 04.30 var maskinpasseren, (i mange år mejerist Henry Jensen, senere pedel på Den Jydske Haandværkerskole). – Han fyrede dampkedlen op til 6 atm. tryk, så de andre, der mødte kl. 05 – 06 kunne sterilisere tanke og rørsystemer.

Morgenjob i osteriet var ”oste ud af saltlagen og nye ind”. – Der hjalp alle ”ledige” hænder.

Smør- og Konsummejeristerne startede i deres afdelinger med henholdsvis at pumpe

Skummesalen med 4 syringtanke

den syrnede fløde til kærnen og at udlevere mælk til udsalg og mælke mænd.

Kl. 06.30 om sommeren (07 om vinteren) rullede den første mælkevogn ind til perronen.

Indvejning

Indvejningen krævede to mand til at vippe spandene op i vægten. Når en leverandør var indvejet! noterede den ene mængden på "Indvejningslisten" og skrev også mængden med kridt på den sidste spand. Samtidig udtog den anden en lille portion til den ugentlige kvalitetsprøve (fedt bestemmelse).

En gang om måneden var en uafhængig mælke dommer med i indvejningen. Han kiggede på og lugtede til mælken, og med en bøjlet suppeske tog han fra vægten en smagsprøve, som han spyttede ud i en spand (180 skefulde mælk på godt 3 timer).
1. klasse = OK; 2. klasse = Advarsel; 3. og 4. klasse = Fradrag i betalingen.

Udvejning af retur skummetmælk og valle forestod maskinpasseren, så om formiddagen var det mejeribestyreren, evt. bistået af en 1. års elev, som passede pumper, flødeafskumning og pasteurisering. Udvejningen var med 30 kg selv-lukkende vægte, og når der var "drøn på", blev vallen, der kun kostede 2 øre/kg, tappet direkte i mælkespandene.

Det fugtige arbejde, sommer og vinter med pivåbne porte, var meget hårdt for mejeristernes helbred. Omkring 1958 blev der installeret et spandetransportbånd, der også løftede spandene op til indvejningsvægten, og man kunne nøjes med en lille åbning i hver af de store perron-porte.

Pasteurisering og skumning var på 2 anlæg, hver med en kapacitet på 5.000 liter i timen. Om morgenen blev den

dyrlægekontrollerede konsummælk behandlet i det ene anlæg og "produktionsmælken" i det andet, og efter at konsummælken var færdig, kørtes de begge parallelt.

I 1962 blev den første "silotank" installeret. – Det gjorde, at noget af mælken blev "gemt" fra dag til dag, så osteriet kunne starte tidligt om morgenen, og at man om søndagen kunne arbejde med nedsat arbejdsstyrke, da noget af søndags-mælken blev fordelt over resten af ugen.

Da man midt i 60'erne gik over til kun tankvognsafhentning fra leverandørerne, ændredes mejeriets arbejdsdag totalt. – Der var ikke mere brug for personale ved perronerne, og ind/ud-levering kunne foregå hele dagen.

Jeg selv:

Lige siden jeg var en 3-4 år, hvor begge mine forældre arbejdede i det daværende mejeri (Truust ved Fårvang), og jeg samtidig blev "passet" på arbejdspladsen, har jeg været fascineret af rygende dampkedler, snurrende dampmaskiner og store aksler med masser af remtræk.

Da jeg som 12 – 14 årig skulle vælge "fremtid", var jeg meget i tvivl, om jeg ville være mejerist, sømand eller maskinmand? Jeg endte med at blive uddannet maskinarbejder på en mejeri-maskinfabrik i Aarhus, for senere at blive maskinmester i handelsflåden. De sidste 27 år af arbejdslivet var jeg ansat hos Danmarks førende dampkedel-leverandør, og flere gange udstationeret til forskellige lande i Europa, Afrika og Asien.

Fra jeg var en stor knægt tjente jeg, og mine søskende, lommepengene på mejeriet ved arbejde i ferier og weekender, oftest ved at vende og flytte oste på lagrene, men også ved f.eks. at "sy" smør-kartonner

om aftenen – med en stor elektrisk hæftemaskine at samle kartonæsker til smørpakkerne.

Efter konfirmationen var jeg mejeriets ”maler” – og overvejede endog at gå i malerlære. I de fugtige mejerirum var det svært at få maskinoverflader og rørledninger ”tørre til maling”, så jeg klarede det gerne lørdag aften og nat, og kunne så hilse maskinpasseren ”God morgen” inden jeg selv sov resten af søndagen. – Besøgende roste heldigvis mejeriet for den perfekte vedligeholdelse. Som maskinlærling boede jeg ”hjemme hos Mor” på et ledigt mejeristværelse. På mejeriet fik jeg indrettet et rigtig godt værksted og klarede småreparationer, utætte rør og dryppende haner m.m. i weekender. (Dog uden at konkurrere med min læreplads).

Medens jeg boede ”hjemme”, havde jeg også et job med at opfyre dampkedlen inden sengetid, så var der bedre tryk, og maskinpasseren kunne møde lidt senere om morgenen.

Min mest spændende – og værste –

episode på mejeriet var i foråret 1964. Jeg gik til afsluttende eksamen på Randers Maskinistskole og ventede et par måneder på at møde ved Søværnet, da vi en tidlig morgen, efter kedelrensning, fik den gamle dampkedel fra 1902 kasseret af Arbejdstilsynet.

Al leverandørmælken blev i hast omdirigeret til nabo mejerierne, og en mobil-kedel afhentet i Aalborg. Lånekedlen var (meget) for lille, så der blev i en uges tid pasteuriseret mælk og rengjort rørsystemer næsten i døgn drift. Det var min opgave at ”holde dampen oppe”!

Med to olietønder bag i min lille varevogn fragtede jeg, flere gange i døgnet, dieselolie mellem Shell på Skanderborgvej og mejeriet. – Mekanikeren, Frode Brøgger, var nygift og ikke meget for at stå op midt om natten, så han gav mig nøglen til tankanlægget.

I den periode skabte jeg derfor den første ”selvbetjenings tank” i Hadsten.

Skivum – 9240 Nibe i december 2014.

Knud Lynge Ottosen

Hadstenegnens Andelsmejeri

Af: Herluf Nydam Jensen

På en generalforsamling i Hadsten og Omegns Kvægavlsforening den 4. juni 1948 havde man indbudt mejerikonsulent Sigurd Nielsen, Århus, til at holde et foredrag over emnet 'store contra små mejerier'.

Det satte efterfølgende en debat i gang, og den mundede ud i, at en kreds af landmænd fra 4 mejerier i september nedsatte et udvalg, der skulle arbejde videre med sagen. De 4 mejerier var Vissing, Lyngå, Hadsten og Haldum. (2 landmænd fra hvert mejeri udgjorde udvalget.) Mejeriet i Hadsten var privatejet, men nedslidt, derfor kom det med i det nye mejeri

Den 4. oktober holdt man stiftende generalforsamling for det nye mejeri på Østergades Hotel i Hadsten. Der blev nedskrevet vedtægter (håndskrevet i protokollen) og valgt bestyrelses- og byggeudvalg. Fuld fart på! 2 år senere, efter mange og drøje forhandlinger, kunne man modtage den

første mælk. 1. oktober oprandt den store dag, da den første mælk blev indvejet og maskinerne taget i brug. Man skriver i protokollen, at der stadig gik en del håndværkere på mejeriet, og ikke alt fungerede lige godt.

De foregående 2 år havde udvalget (bestyrelsen) haft meget travlt. Der skulle købes jord til grunden (Herluf Thomsen solgte jord til det nye mejeri), indhentes tilbud fra håndværkere, og der skulle laves aftaler om udledning af spildevand. Det var lige på den tid, nogen begyndte at sætte spørgsmålstegn ved den uhæmmede udledning af spildevand i åen. Det endte med en åben grøft, hvor man regnede med, at vandet blev rensat af planter og nedsivning. Det lykkedes nok ikke helt! Maskiner skulle købes, og der skulle ansættes et mejeribestyrepar. Der var mange ansøgninger, og 4 par blev kaldt til samtale. Man valgte Jutta og Peter Lyngø Ottosen, som på det tidspunkt var mejeribestyrepar på Værum Mejeri.

Volvo lastbil var den første

Den første lastbil

Som sagt startede indvejningen af mælk den 1. oktober 1950. På billedet ses den første lastbil holde klar til aflæsning - en meget fin Volvo lastbil, sandsynligvis ejet af vognmand Kresten Holm, Haldum.

Mejeribestyrer Ottosen og mejerister er klar ved rampen, og der er blomster i anledning af dagen. Det har været en stor dag!

Landmændene på Hadstenegnen bakkede op om det nye mejeri, og mejeribestyreren kan hvert år berette, at der kommer mere mælk, end man havde regnet med.

Ottosen var en dygtig mejeribestyrer, og mejeriet kommer godt fra start. Man skal også huske på, at det nok var andelsbevægelsens storhedstid, hvilket et vers i en sang forfattet til indvielsen den 28. juli 1951 beskriver:

*Det friske skud på andelstræets grene
Vi ønsker held og lykke her i kvæld
Gid folk på egnen sig om det forene
Af penge hjem vi da vil få et væld
Centralisering her er praktiseret
For tidens krav vort mejeri kan stå
En milepæl i dag vi har passeret
Og mange slægtled gavn af det vil få.*

Dette vers er meget beskrivende for de tanker, man gjorde sig på den tid og senere om, hvor stærkt udviklingen kom til at gå.

Man rutter ikke med pengene. Til indvielsesfesten starter man med rundvisning på mejeriet, hvor der er smagsprøver af produkterne. Derefter er der kl. 20 kaffebord på Østergades Hotel med mange taler. Der var en livlig stemning, og så spilles der op til dans. Protokollen starter i 1948 og slutter med referat af den afsluttende generalforsamling den 11. februar 1966 på Centralhotellet i Hadsten. Mejeriet blev tilsluttet Centralmejeriet i Århus - igen en centralisering, blot 15 år efter at man skrev i sangen (og mange slægtled gavn af det vil få!)

Driften fortsatte ca. 16 år mere, og Centralmejeriet kom ind i mejeriselskabet Danmark, der nu hedder Arla Foods og har afdelinger i hele Europa og eksporterer til hele verden.

I mange år, da vi boede i Lyngå, og jeg skulle forklare, hvordan man fandt vej til Lyngå, var standardforklaringen, at man blot skulle køre til Hadsten og dreje mod Hammel ved det nye mejeri. Den forklaring gav jeg, selv efter at mejeriet var jævnet med jorden i midten af firserne.

Linå Andelsfryseboks

Af: *Herman Rasmussen*

Jørgen fløjter

Det er fint vejr foråret 1951. Krokus og vintergækker lyser op under hækene. Han fylder 10 år i dag. Han er på vej ind til Linå fra sine forældres gård på Skjellerupvej. Han skal i frysehuset. Det er et spændende sted, som lige er kommet til byen. Hans mor har fortalt ham, at nu kan kødet holde sig i mange måneder. Jørgen har hørt, at før i tiden var den eneste måde at opbevare kød på saltning, røgning eller henkogning. Hans forældre er meldt ind i frysehuset. Maskineriet begyndte at køre i januar måned i år.

Han har en kurv på armen og er sendt af sted lige efter skoletid. Han skal hente en pakke koteletter. Det er nye tider. Mange byer har fået frysehuse. Mollerup har fået et for 3 år siden. Den teknik, som bruges til at fryse madvare med, er blevet stadig bedre. Jørgens far siger, at det godt at de ventede i Linå. Nu har de fået et maskineri, som er mere effektivt end det i Mollerup. Det skal blive godt med koteletter med ærter og gulerødder – og rødgrød med mælk og fløde bagefter. Jørgen fløjter igen.

Efter besættelsen kom der nye tider. De fem mørke år med de forudgående magre 30'erne synes langt på afstand. Der er meget, der er anderledes nu. En ny optimisme – en skuen fremad. Verdenskrigens mange tekniske landvindinger blev nyttiggjort i det civile liv.

Fryseteknologien er en af dem. Det har været køling på basis af vand. Nu er det køling ved hjælp af væsker, et ”heksemiddel”, der hedder freon. Tidligere tiders teknikker var usikre – og med bivirkninger. Saltkarret var ældgammelt, og kødet kunne holde sig længe. På de gamle sejlskibe regnede man en saltlages levetid op til ét år. Men om fersk kød var der ikke tale. Rygning var gammelkendt, men mest anvendelig til spegepølser, skinker o.l.. Henkogningsteknikken var udviklet meget og var besværlig, men gav et godt produkt. Eksempelvis den ukogte medister, flæskesteg, småkød m.m. Det, som skulle henkoges, kom i glas på halvanden liters størrelse, blev lukket og kogt. Glassene blev ved afkøling eftersat om lukningen holdt. Det smagte godt, men var et stort

arbejde. Der blev henkogt ved 100 grader, spilkogning og i op til en time.

Til daglig var opbevaringsstedet fluskabet, som også var vidt udbredt i Linå. Et – gerne – uendørs skab med tætmasket metalnet, som blev anbragt på en skyggefuld og nordvendt væg. Der var selvfølgelig mange steder daglig adgang til fersk kød hos slagteren eller den omkringkørende slagterbil. Behovet for at opbevare kød var især til stede, hvor folk selv slagtede eller kunne købe hos nogen, der hjemmeslagtede.

Frysning var løsningen for især kød – men også for grøntsager, bær og frugt. Men teknikken var dyr og for dyr til de fleste husstande. Godt var det, hvis man kunne lave det i fælleskab i de mindre samfund. Der blev brugt den velkendte organisationsform, andelsforeningen. Den var introduceret ved mejerierne fra 1880'erne. Det fungerede. Små og store hartkorn kunne være med, og være sammen, alle for én og én for alle. Frysehuse blev en af andelsbevægelsen sidste bastioner. Det blev løsningen i Mollerup og Linå og talrige andre steder.

I Linå Sogn var der frysehuse i Haarup, lejet ind på Haarup Østergaard. I Mollerup var fryserummet etableret i en udbygning hos Viggo Laursen. For Laven Station og Linå Mark var frysehuset placeret ved en gård som et nybygget frysehuse på Anebjergvej. Også i Gl. Laven var der bygget frysehuse. Og som nævnt i Linå. Resenbroborgerne benyttede frysehuset på Blakgårdsvej i Sminge.

Linå Andelsfryseboks

Interessen var stor i Linå. Snakken gik. Morsomt er det at iagttage, at tusindvis af andelsfryserier opstod indenfor få år. En typisk formålsformulering var: “.. at fryse

kød og andre produkter til andelshaverne for billigst mulig pris”. Handlekraftige folk mødtes hos skræddermester Christian Bach, og nu blev der handlet. Tirsdag den 4. oktober 1950 blev der indkaldt til stiftende generalforsamling i Linå Forsamlingshus.

Her var mødt 23 personer fra 20 husstande, og andelsfryseriet blev stiftet. Der var orientering ved ingeniør Carl Sinding, Århus. Han var specialist i køle- og fryseanlæg.

Virksomheden var hjemmehørende i Kanikegade 12. Carl Sinding havde en lang teknisk karriere bag sig. Som ung ingeniør havde han arbejdet i Rusland ved Det Kaspiske Hav. Her sluttede han med ansættelse ved det store danske firma ”Christiani og Nielsen” under ingeniør Højgaard. I 1918 forlod han som en af de sidste danskere Rusland. Revolutionen var i gang. Firmaet lavede sidenhen tegninger til frysehuse samt installerede fryseanlæg.

Der blev efter ingeniørens orientering og spørgsmål til ham vedtaget love.

Til bestyrelsen blev valgt:

Jacob V. Petersen

Daniel Danielsen

Johan Mikkelsen

Brugsuddeler Johannes Bitsch blev en af revisorerne, et mønster, der fortsatte. Når der kom en ny uddeler, blev han revisor. Bestyrelsen konstituerede sig med Jacob V. Petersen som formand og kasserer. Han var landmand og sognefoged, for øvrigt ligesom hans far havde været. Desuden sad Daniel Danielsen i sognerådet. Man valgte sine kårende folk med omhu.

Dagen efter var bestyrelsen samlet for at tage stilling til to tilbud om frysehusets placering. Begge var vederlagsfrie for foreningen. Det ene var fra gårdejer Anders

Linå Fryseboks

Møller om en plads i hans grusgrav. Det andet var fra skræddermester Christian Bach, der tilbød plads i sin have. Bestyrelsen valgte Bachs have, da den lå centralt midt i byen – Linå Bygade 13.

Opførelse af frysehuset

Formanden havde fået et mundtlig tilsagn fra Silkeborg Bank om at låne 20.000 kr., da beregninger viste, at dette ville være omkostningerne. Lånet skulle tilbagebetales over 20 år til en procent over højeste indlånsrente.

Huset blev opført efter en tegning af Carl Sinding. I dag kunne man kalde byggeriet minimalistisk. Forstået på den måde, at der kun skulle være det helt nødvendige. Det var et frysehus og ikke en villa. Huset var på 18 kvadratmeter med én dør, ét vindue samt ventilationsåbning, opført i røde teglsten med tag af tagpap. Da huset blev bygget om vinteren, var det nødvendigt, at der blev ”fyret” i en lille kakkelovn om natten, således at mureren kunne fortsætte sit arbejde næste dag. Dette job påtog Kristian Nielsen sig, for øvrigt Jørgen Danielsen morfar.

Indvendigt var en sokkel, hvorpå frysemaskineriet og boksene var anbragt.

De begyndte med 18 hele bokse – ni på hver side, anbragt som skabe tre og tre over hinanden. Senere i 1953 udvides til i alt 24 bokse, vandret og lodret adskilt af stålplader. Mange var udlejet som halve bokse. En helboks blev delt i 2 med en metalplade. Hylden i boksen var ligeledes af metal, hvilket fremmede nedfrysningen.

Kølemaskineriet var af mærket Sabroe, kølemaskinefabrik i Aarhus, og boksene var fra firmaet Atlas i København. Hermed benyttede Carl Sinding sig af de 2 ældste firmaer på området.

Murerarbejdet blev udført af Hjalmar Nielsen for i alt 2.046,20 kr. Han fik et a’conto beløb på 1500 kr. til indkøb af materialer.

Tømrerarbejdet blev udført af Evald Jensen for 1.036,68 kr.

Det elektriske blev betroet installatør P. Nielsen, Linå, for 838,70 kr.

Det helt grundlæggende – frysemaskinen og boksene – var selvfølgelig lagt i hænderne på Carl Sinding, til hvem der blev udbetalt 15.651,79 kr.

Der var også udgifter til landmåler. Det udskilte stykke af Bachs have samt en 1 meter bred vej til frysehuset skulle nu matrikuleres til Linå By, matr. 55c af matr. nr 55b. Det kostede 89 kr.

Alt i alt var udgifterne 19.762,45. Tæt på de beregnede 20.000 kr.

Så stod huset der med indhold!

Fryseriet blev sat i gang onsdag den 31. januar 1951. Det fungerede i 30 år. I Møllerup var funktionsperioden 15 år.

Foreningens virke

Medlemskabet af fryseboksen var knyttet til matriklen, således at andelen ved salg gik til den nye ejer. Man kunne selvfølgelig også afhænde sit medlemskab, hvis der var aftagere. I begyndelsen var indskuddet

60 kr for en hel boks og 30 kr for en halv. Lejen var henholdsvis 9,50 og 5 kr. pr halvår. En hel boks var på 60 l. Den kunne rumme en halv slagterigris, men var for lille til julegrisen, som var større og federe. En almindelig fryser i dag er mellem 300 og 400 liter. Beløbet blev opkrævet ved at kassereren, som også var formand, personligt gik rundt i byen til de forskellige andelshavere. Alt var jo dengang i 50'erne i kontanter. Den sidste formand, Jørgen Danielsen fortæller, at han ofte blev mødt med et: "Nå, kommer du allerede igen." Et sådant udbrud hænger sammen med, at fryseriet bare kørte, da det var etableret. Der kom stort set ingen til de årlige generalforsamlinger. Først da foreningen i 1980 skulle nedlægges, var fremmødet stort. Ellers var det blevet en almindelig dagligdagsting, der blot fungerede. Men det kostede selvfølgelig den årlige leje, og den holdt sig på et fornuftigt niveau.

På den første generalforsamling i 1951 var konsulent frk. Jensen fra landboforeningen til stede. Hun "gav forskellige oplysninger vedrørende frysning". Det var før plastikposernes tid. Indpakningen var kraftigt pergamentpapir omvundet med brunt papir og holdt sammen af en snor. Selvfølgelig var der husmødre, som nummererede deres pakker. Så havde man en liste derhjemme med numrene. På den måde havde man kontrol med pakkerne og kunne se, hvilket "nr.", der skulle hentes hjem. Den gode husholdningskonsulent har nok også givet en oversigt over, hvilke varer der kunne fryses og deres behandling. Det ses i regnskabsbogen, at hendes honorar var 15 kr.

Ellers er det ikke de store noteringer, der er i forhandlingsprotokollen. Dog allerede i 1953, som tidligere omtalt, udvides antallet af frysebokse til i alt 24. Det skyldes, at 10

nye andelshavere stod på venteliste. Firmaet Carl Sinding klarede også udvidelsen for et beløb på 4.670,00 kr. Et beløb, som blev lånt i banken. Nu er indskuddet 130 kr for en hel boks. Medlemstallet er nu i 1953 oppe på 40, hvoraf kun de 8 har hele bokse, altså deler 32 andelshavere de resterende 16 bokse. I 1955 er der behov for systematisk rengøring af frysehuset. Ruth Sørensen antages til arbejdet for 45 kr. årligt. Før den tid har man skullet gøre rent efter sig, og det har nok ikke været optimalt. Nået til 1959 konstaterer bestyrelsen, at strømforbruget er stigende. Det skyldes, at der skal en afrimning til. Dette vedtager generalforsamlingen, og det er selvfølgelig bestyrelsen, der bestemmer hvornår. Der udsendes besked til andelshaverne:

"Det meddeles herved, at afrimning af boksen vil finde sted tirsdag den 11. ds. Tømning af boksen skal finde sted kl 9, og bliver den ikke tømt til denne tid, vil bestyrelsen lade den tømme uden ansvar. Der vil blive truffet foranstaltning til opbevaring af varerne, indtil de igen kan lægges ind. Tag emballage med!

Bestyrelsen"

Afrimningen foregik således: alle frostvarerne kom om morgenen over i vandværket, som lå ved siden af. Her var en fast lav temperatur. Frysemaskinen blev slukket, og spande med varmt vand blev sat ind i fryserummene. Den afrimede is blev skrabet af og fejlet ud – der var ingen afløb i frysehuset. Afrimningen skete omkring Sant Hans på grund af høj udetemperatur.

Ruth Sørensen blev i 1961 betalt 30 kr. for afrimning. Desuden var der en udgift på 10 kr til varmt vand. I 1976 var betalingen 125 kr.

Det varme vand blev fra 1960 hentet i spande hos formanden Josef Jørgensen

Jørgen Danielsen, fryseboksens sidste formand, 1977 - 1981. I dag 75 år. Ruth Sørensen, som i mangfoldige år stod for afrimning af boksene. I dag 88 år.

– næsten nabo til frysehuset. Vandet blev varmet i en gruekeddel. For øvrigt fortsatte Ruth Sørensen med afrimningen indtil 1976. Efter afrimningen var der kaffe hos Josef og hans kone Mette. Herunder gik snakken, og alle var opdateret med byens udvikling, når man forlod kaffebordet.

Ideen med at opbevare varerne i vandværket kunne nok ikke klare nutidens miljøkrav! Næste år på generalforsamlingen bliver det vedtaget, at afrimning skal ske årligt.

Som i så mange foreninger, også i dag, er det formanden, der trækker det store læs. Her i fryseboksen er han også kasserer. I 1963 beslutter andelshaverne, at formanden for pasning af fryseboks samt opkrævning skal aflønnes med 2 kr. på medlem. Det vil sige 86 kr. om året.

Nye tider

Den gamle skolelærer, undertegnede, har den tommelfingerregel, at “de gode tider” begynder i 1960. Det kunne eleverne også

få glæde af at vide. Det er godt med nemme regler. De gode tider mærkes nu blandt andelshaverne i Linå. Flere og flere får bedre økonomiske vilkår. Følgen heraf er, at folk får råd til bl.a. egen fryser. F.eks. tilbød Brugsen fryser til fornuftig pris. Det slår igennem på generalforsamlingen i 1964, som vedtager "at der ikke skal betales indskud for nye medlemmer, da tiden går i retning af egne hjemmefryser". Bestyrelsen er af den mening, at det er lettere at holde boksene udlejet uden indskud. Det samme fænomen ses, da man i 1966 vedtager, at bokslejer halveres, indtil der træffes anden aftale – det sker først efter 10 år.

Det går nu også godt for foreningen, da man kan betale ekstra afdrag på lånet. Alt er i en rolig gænge og referaterne fra generalforsamlingerne er korte og enslydende igennem årene fra 1966 – 1976: "Regnskabet oplæses af formanden" – det godkendes énstemmigt – valgene. "Til gengæld er regningen fra generalforsamlingen ikke stor. F.eks. 1977: Udgift til forsamlingshuset: 5 gange kaffe 50 kr. samt 2 cerutter 2 kr. Møderne blev altid afholdt i forsamlingshuset, og her var der næsten møde hver aften af en eller anden art. Hvis det kneb med pladsen, holdt fryseboksen bestyrelsesmøde i privaten.

Man havde også en årlig udgift til tjære samt tjæring af husets tag.

De gode tider betød også prisstigninger. For fryseboksen var det strømprisens stigning, der slog igennem. Strøm fik foreningen fra EGO i Bjerringbro, et højspændingsværk hvis ledningsnet gik forbi Linå til Laven. Det havde været sådan siden 1923. Fra 1973 var navnet Midtjysk Elforsyning. I 1951 begyndte man med en boksleje på 10 kr. årligt for en halv boks. I 1975 sættes den leje op med 10 kr. for en halv boks – fra 30 til 40 kr. - 77 kr. for en

hel boks. Året for nedlæggelse er den årlige leje henholdsvis 97 kr. og 50 kr. Det ser ud som om lånet er betalt 1. januar 1960. Tilbagebetaling på den halve lånetid.

Bestyrelsen passer godt på køle-maskineriet. Hvert år er der service på det af "Kølemontøren" fra Silkeborg, der også påfylder ny freon – 2 til 5 kg. Elmotoren, der driver kølesystemet, er jævnlige hos montør i Silkeborg. Formanden, der også er driftsleder, afmonterer dele af maskinen og kører selv til Silkeborg med det. Slidte dele udskiftes, bl.a. nye lejer og ny kilerem. Derfor kører maskineriet i 30 år uden nedbrud. Der er dog undervejs problemer med et relæ, som skal slå fra, når den rette køletemperatur er nået, nemlig minus 18 grader. Det havde svært ved at slå til igen, og det kan tilsyneladende ikke rettes. Derfor lader driftslederen maskinen køre uden at slå fra. Det er klart ikke den bedste løsning, men god nok. Det bliver ikke urimelig dyrt i strømforbrug – i alt fald billigere end en ny maskine.

Den sidste formand, Jørgen Danielsen, fortæller, at hans erindring siger ham, at der aldrig var hængelåse på de enkelte bokse, men naturligvis var yderdøren låst. Han husker heller ikke, at noget er blevet stjålet.

I de efterladte bilag findes et andragende til en generalforsamling med et spørgsmål fra et medlem om muligheden for erstatning for optøet kød på grund af en utæt boksdør. Bestyrelsen svarer: "Andelsfryseriet har ingen ansvar for kødet."

Fryseriets sidste år

Efterhånden har mange fået egen fryser. For mange af disse er det en billig løsning at have ekstra bokskapacitet ved at leje en boks i frysehuset. Men det går mod slutningen. Maskineriet var nedslidt – og

der skulle efterisoleres. Alt i alt en forventet udgift på 20 – 30.000 kr.

Bestyrelsen omdeler indkaldelse til generalforsamling:

Linå frysebox

afholder årlig generalforsamling i Linå Forsamlingshus tirsdag den 19-2 kl. 20.00

Eventuelt.

Den økonomiske situation.

Vær venlig at møde op!

Bestyrelsen

Der mødte 15 andelshavere op. Det var nyt for bestyrelsen, som tidligere omtalt. Det har drejet sig om nedlæggelse af foreningen. Vedtægterne eksisterede ikke længere, men der har helt givet været en paragraf om, at ved nedlæggelse af foreningen skulle der 2 på hinanden følgende generalforsamlinger til at stemme for nedlæggelsen.

Man beslutter, at fryseboksen fungerer til 1. november samme år (1980), og der indkaldes til generalforsamling igen til oktober. Udgift var denne gang 323,50 kr. for 14 kaffe – 14 ostemadder – og 14 stykker med rullepølse. Den 21. oktober møder 13 andelshavere op. De vedtager med 9 stemmer mod 4 at nedlægge boksen. Der har været nogle, som godt ville have fortsat med den “velfærdsservice”, som fryseboksen var. Bl.a fryseboksens mangeårige formand, Josef Jørgensen. Han var formand i 17 år, og efter sin formandstid tilsynsførende med hus og maskineri.

*I Gjern Herreds Folkeblad
indrykkes følgende:*

Linå Frysebox udbydes til salg til højest bydende

Tilbud inden 15. november. Boxen lukker pr. 1. november.

Der indkommer 2 tilbud. Et på 1000 kr. og et på 3000 kr. Med i handelen medfølger alt inventar, som køber kan råde over og evt. sælge. Dem, der endnu har varer i frysehuset, får besked om at tømme boksene inden 1. november. Papirarbejde ved salg af huset forestås af Landsretssagfører Poul Christensen, Silkeborg.

Nu er der blot tilbage at gøre boet op. Slutregnskabet viser en kassebeholdning på 3039, 52 kr. De giver en udbetaling til hver halvboks på 63,53 kr. Jørgen Danielsen udskriver beløbet på en check til hver andelshaver.

De 4 formænd i de 30 år:

Jacob V. Petersen 1950 – 1952)

Erling Petersen (1953 – 1959)

Josef Jørgensen (1960 – 1976)

Jørgen Danielsen (1977 – 1981)

I dag ejes frysehuset af Linå Vandværk.

Efter at det var handlet et par gange, købte vandværket det som materialehus. Byens vandværk ligger ved siden af det gamle frysehus.

En epoke på vej mod bedre tider sluttede i 1981 efter 30 år.

Kilder:

Linå Andels Frysebox:

Forhandlingsprotokol

Regnskabsbog

Bilagsmateriale

Beskrivelse af Stensballes Andelsfryseri
“Persillekræmmeren” nr. 57, 2008

Jørgen Danielsen, Linå

Ruth og Marius Sørensen, Linå

Karl Aage Baarstrøm, Resenbro

Wikipedia: Thomas Ths. Sabroe og Co.

Ole Lange: Logbog for Lauritzen (Atlas)

Reformer, dagligdag og hændelser i en lille østjysk landsby i de sidste årtier af 1700-tallet

Af Søren Rasmussen

Indledning

Den lille østjyske landsby er Skårup, som ligger i Fruering sogn, ca. 6 km fra Skanderborg ved den sydøstlige ende af Skanderborg Sø. Byen ligger på en hylde eller terrasse ved foden af et stærkt bakket og furet landskab, som har fået sin hovedudformning under det østjyske isfremstød for ca. 16.000 år siden. Der er stejle skråninger ned mod søen og i det bakkede terræn mod nordøst. I højder på ca. 60 meter over søens vandspejl flader terrænet ud og får op mod Fruering et mere plateauagtigt præg. På terrassen, der strækker sig fra Skårup til Vester mølle er jorden sandet, mens der i det højere liggende terræn, forekommer mere leret jord men med indslag af meget grovkornet og stenrigt materiale.

I gamle dage - for ca. 250 år siden - bestod byen af 11 gårde, en vandmølle, seks huse og en okkerfabrik. Og byens

Fig. 1: Landsbyen Skårup beliggende ved Skanderborg-Oddervejen ca. 6 km fra Skanderborg. Bebyggelsen ligger på en afsats oven for søen og ved foden af det storbakkede terræn mod nordøst.

indvånere skulle bidrage med pligttydelser som fæstere under Skanderborg Rytterdistrikt. Af datidens fæstebrev ser det ud som om, bønderne har betalt sig fra

at yde disse pligter, mens husmændene typisk har udført arbejde i slotshaven i Skanderborg. I dag er der væsentlig færre gårde, og kun en enkelt gård og møllen ligger der, hvor de altid har ligget.

I hine tider var Christian VII enevældig konge i Danmark, dog kun af navn, thi hans syge sind gjorde ham uegnet til at udøve kongemagten. Hans livlæge, Johan Friedrich Struensee var ham behjælpelig med styrelsen af landet, men han tiltog sig efterhånden enevældig magt, hvilket i sidste ende kostede ham livet. En sammensværgelse ved hoffet bragte ham til fald. Det var i 1772. Der fulgte herefter et kabinetsstyre under ledelse af Ove Høegh-Guldberg. Denne periode var præget af godsejerspolitik, og de landboreformer, der under Struensee var taget initiativ til, blev taget af bordet, og først efter at den unge kronprins (den senere Frederik VI) i 1784 havde kuppet sig til magten og fået Høegh-Guldberg vippet af pinden, kom der for alvor gang i landboreformerne bl.a. med udskiftning af de dyrkede jorde, ophævelse af det gamle landsbyfællesskab og af stavnsbåndet.

Skanderborg Slot

På det lokale plan, i købstaden Skanderborg og i Fruering sogn har man givetvis været stærkt optaget af den netop afholdte auktion over godset under Skanderborg rytterdistrikt. Det var i 1767. Ved samme lejlighed blev Skanderborg Slot også udbudt til salg (til nedrivning). Ryttergodset bestod af større gårde og af hele landsbyer med gårde og huse. Ved auktionen blev nogle gårde og huse købt til selveje, men langt det meste gods blev opkøbt af pengestærke folk, for Skårups vedkommende i første omgang af kammerråd Peder Herschend til Nissungaard og Gjесing Ødemølle (det

senere Herschendsgave), som to år senere solgte byen til Købmand Peder Kaarsberg i Aarhus. Og det var af denne, bønder og husmænd i Skårup i 1772 købte deres gårde og huse til selveje. Ved vandmøllen, Rødemølle, lå okkerfabrikken, som Peder Kaarsberg sammen med mølleren bevarede ejerskabet til. Hovedparten af gårdene (10) kostede 225 rigsdaler stykket, hvoraf de 133 rigsdaler var en udbetaling i kontanter, mens restbeløbet blev stående i gården til en forrentning på 4 % pro anno. Den ellefte gård (senere omtalt som Storgård) kostede det dobbelte. Så købssummen for hele landsbyen med jorder, gårde og tilhørende huse var på 2700 rigsdaler. (Okkerfabrikken i Skårup er beskrevet i Østjysk Hjemstavn, 2010.)

Datidens agerbrug og driftsform

Den hidtidige driftsform inden for agerdyrkningen var som i nabobyerne tre-vangsbruget, der var karakteristisk for denne del af Østjylland. Landsbyens jord blev dyrket af bønderne i fællesskab, og jorden var

Fig. 2: Foto fra det bakkede terræn mellem Hvolbæk og Fruering. Fra omkring år 1900. Måske er stendiget resterne af en hegning omkring en vang eller fælled fra fællesskabets tid.

opdelt i tre vange, som igen var underopdelt i åse og agre. Sædskiftet i en vang var det første år byg, det næste år blev der dyrket rug, hvorefter jorden hvilede et år som udyrket for at samle næring, og oftest lod man kreaturerne græsse her om sommeren. Der blev også dyrket boghvede, i mindre omfang ærter og havre. Byggen blev sået om foråret, rugen om efteråret. Vangene kunne være omgivet af hegn eller stendiger for at beskytte afgrøderne mod kreaturerne, som gik løse omkring. Og var der ikke hegn, måtte dyrene tøjres, eller også havde man ligefrem ansat en byhyrde (eller en markmand) til at holde styr på husdyrene.

Vangedriften i Skårup

I Skårup blev de tre vange benævnt Vestermarken eller Bygmarken, Nordremarken eller Rugmarken og Østermarken eller Fælleden. Vestermarken var området mellem byen og Vestermølle, Nordremarken det højereliggende terræn nord for og langs Skårup Kirkevej, mens Østermarken var området øst for byen på begge sider af Oddervej til Elbæk Kro. (Fig.3)

Det treårige sædskifte var i mange byer ingenlunde konsekvent, ej heller i Skårup. Her blev åsene i de fleste tilfælde i Nordremarken dyrket i tre år efterfulgt af tre års hvile, i Vestermarken dyrket i to år efterfulgt af to års hvile og i Østermarken dyrket i to til tre år efterfulgt af fire til seks års hvile. Det fremgår af det opmålingsarbejde, der blev foretaget i begyndelsen af 1680'erne i forbindelse med en beskrivelse og bonitering af al udnyttet jord med henblik på fastsættelse af et for kongemagten mere indbringende beskatningsgrundlag. En hartkornsansættelse, som blev udmøntet i Chr. V's matrikel i 1688). Man får også oplyst, at Nordremarken var inddelt i 12

åse, Vestermarken i 9 åse og Østermarken i 8 åse. Hver ås var opdelt i et stort antal agre alt efter jordens kvalitet. Opmålingsarbejdet er beskrevet og samlet i de såkaldte markbøger, som i dag er tilgængelige på arkivalieronline.dk. Gårdene kunne have adskillige agre i den samme ås, man skulle have del både i den gode og i den mindre gode del af jorden. På denne måde kunne den enkelte gård have sit tilliggende fordelt på et meget stort antal jordstykker. En optælling for en af gårdene i Skårup viser, at dens tilliggende var fordelt på 125 agre. De længste agre var omkring 400 meter lange, de fleste 150-200 meter lange med en bredde gennemgående på 10-12 meter. Så der har været noget at holde styr på.

Arbejdet med at pløje, så og høste skulle udføres samtidigt, så man ikke ødelagde naboens arbejde. Det krævede samarbejde blandt landsbyens bønder. Også afledning af skadeligt vand fra markerne og vedligeholdelse af de gærder, der nogle steder omgav markerne, krævede samarbejde.

Fordelen ved vangedriftsformen var, at når en vangs åse og agre blev høstet på samme tid, kunne man fjerne hegningen omkring vangen og lade kreaturerne afgræsse det afhøstede areal. Fjernelse af hegningen og give de høstede marker fri til kreaturerne græsning kaldtes at opgive ævred.

De omkringliggende enge og andre fugtigbundsarealer var et vigtigt ressourceområde for landbruget i ældre tider. Her kunne produceres hør, som var en væsentlig del af husdyrenes vinterfoder. Den gødning kreaturerne producerede, var afgørende for udbyttet på de dyrkede arealer, og for hvor store arealer, man kunne dyrke. Jo mere hør man kunne avle, jo større husdyrhold kunne man have, og dermed

en større gødningsmængde at tilføre den dyrkede jord og eventuelle nyopdyrkede arealer.

Gamle ordsprog vidner om engenes betydning i hine tider: ”Eng er agers moder” og ”Uden eng ingen ager”.

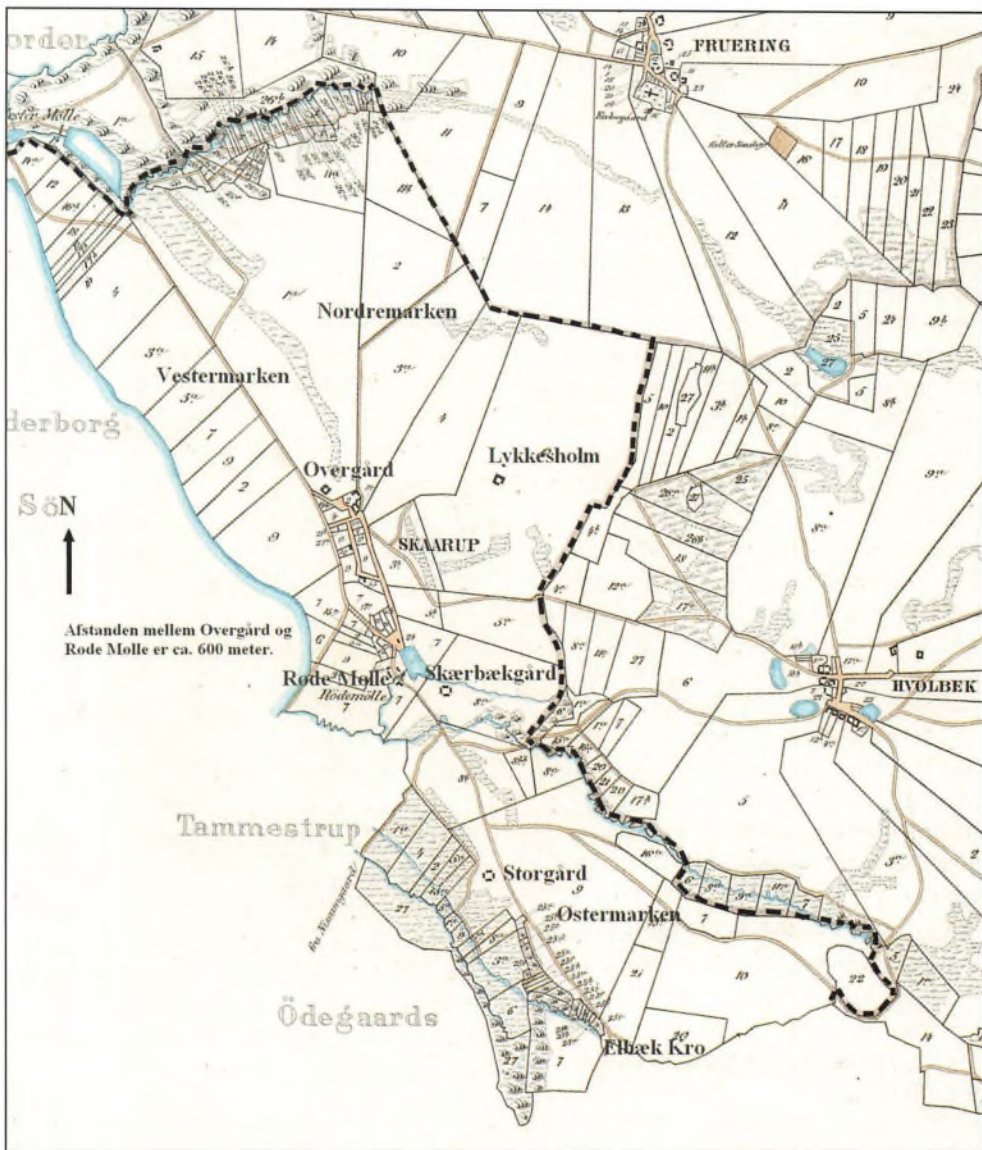

Fig. 3: Udsnit af matrikelkort fra begyndelsen af 1800-tallet over Fruering sogn. Den stiplede grænse gælder Skårup ejerlaug. Man kan se udskiftningen i Skårup tenderer en stjerneudskiftning for en del af byens jord, markerne stråler i "kileform" ud fra landsbyen. Tre af byens gårde (Lykkesholm, Skærbækgård og Storgård) er på dette tidspunkt udflyttet til deres nuværende beliggenhed.

Jordernes udskiftning

Efter at gårde og huse var overgået til selveje, var det næste store skridt i landboreformerne at få det gamle marksystem og jordfællesskab ophævet. Udskiftningen af de dyrkede jorder påbegyndtes for alvor omkring 1780, men den gamle driftsform holdt sig nogle steder et stykke ind i 1800-tallet. Udskiftningen indebar, at de enkelte gårde nu fik deres tilliggende samlet i et større sammenhængende areal. Nogle steder skete der også en udflytning af gårdene, så de fik en bekvem beliggenhed i forhold til markarealet. Der var i hovedsagen to former for udskiftning, stjerneudskiftning og blokudskiftning. Med stjerneudskiftningen fik hver gård et kileformet tilliggende, som var smallest nærmest landsbyen. Gårdene forblev liggende samlet i landsbyen.

På kortet ses Hvolbæk og Fruering som gode eksempler på stjerneudskiftninger. Ved blokudskiftningerne blev en gårds tilliggende samlet i en blok, som gårdene blev udflyttet til, hvorved gårdene blev selvstændige enheder i landskabet. Det var ikke altid let at få folk til at flytte ud fra landsbyens trygge rammer. Så derfor blev stjerneudskiftningen oftest foretrukket, så hver bonde kunne blive boende i den smalle del af det kileformede jordstykke, som han havde fået rådighed over.

Generelt for Østjylland gjaldt det, at der umiddelbart kun forekom få udflytninger, således ej heller i Skårup eller nabobyerne i sognet. Selvom der fra landinspektørens side blev argumenteret for fordelene ved en udflytning, og selvom der kunne ydes byggehjælp, op til 100 rigsdaler til de bønder, der flyttede deres gårde uden for landsbyen.

Udskiftningen i Skårup og i nabobyerne Fruering, Hvolbæk og Vurring fandt sted

i de første år af 1780'erne, for Skårups vedkommende i 1783. Det stærkt bakkede terræn har nok gjort det vanskeligt at få udskiftningskabalens til at gå op. De seks husmænd i byen nød også godt af udskiftningen. De fik tildelt jord, så de kunne holde enten to køer eller fem får, i alt 18 tdr. land. På dette tidspunkt var der i øvrigt blevet en gård mindre i byen.

Og de Skårupfolk foretrak altså det trygge fællesskab i landsbyen frem for isolertheden i en fjern udmark. Men den opmærksomme læser har måske allerede undret sig over, at det gamle matrikelkort (Fig. 3) viser, at sådan skulle det ikke komme til at gå i Skårup. Kort efter udskiftningen af jorden var afsluttet, blev landsbyen hærget af en voldsom hændelse.

Ildebrand i Skårup

De Skårup-gårde lå oprindeligt samlet i den øvre del af byen, hvor de lå tæt på hinanden og bestående af stråtede længer i bindingsværk med lerklinede vægge. Byen havde måske set lidt anderledes ud i dag, hvis ikke en katastrofeagtig ildebrand natten mellem 9. og 10. juli i 1784 havde hærget byen og lagt seks gårde og et hus i aske. Branden gav imidlertid anledning til, at nogle gårde blev flyttet ud fra landsbyen, så de fik en mere bekvem beliggenhed i forhold til deres jordtilliggende. Det gjaldt således Lykkesholm, Skærbækgård, Storgård samt i hvert tilfælde en mere, som for længst er nedlagt, men den formodes at have ligget mellem Storgård og Skærbækgård. De udflyttede gårdes beliggenhed fremgår af kortet. (Fig. 3)

Landsbyens gader og gårdenes oprindelige beliggenhed

Ud fra ældre kortmateriales oplysninger om landsbyens gamle vejsystemer kan man nogenlunde danne sig et billede af,

hvordan gårdene har ligget inden branden. Man kan herved få et indtryk af eller ane noget af det, man i dag med et fint ord vil kalde infrastrukturen i den gamle landsby. På kortet (Fig. 4) ser man vejen til landsbyen skære sig skråt gennem Overgårdens nuværende have og fortsætte ned mellem to firlængede nabogårde og videre langs kanten af det fugtige engstrøg, som strækker sig ned mod den øvrige del af landsbyen. Det må formodes at være den gamle landsbygade. Undervejs krydser det gamle vejforløb tværs over engen og løber ind i vejforløbet på den modsatte side af engen. På engen kan man endnu i dag svagt ane resterne af den lave dæmning, som vejen her har forløbet på. Vejen på østsiden af engen ligger i forlængelse af Kirkevejen og fortsætter mod Røde Mølle langs foden af Smedbakken. Det må være baggaden i den gamle landsby. Vejen blev i ældre tid kaldt "Fued'en", og har været forbindelsen mellem den øvre og nedre del af landsbyen og forbindelsen til andre veje, som har ført til kirke og naboyer.

I ældre tid blev ordet gade brugt frem for vej. Bygaden var hovedvejen gennem landsbyen. En gadebasse var den karl i byen, der af de andre karle var udpeget til som leder at stå for ungdommens gilder og lege samt mage byens piger (gadelammene) med karlene. Gadebassen valgte først blandt gadelammene, den udkårne blev benævnt gadinde.

En vandfyldt grav eller fordybning kunne være byens gadekær, som måske også var byens branddam. Midt mellem de fire øverste gårde i Skårup lå der tidligere en dam, som måske engang var byens gadekær.

Det vil være nærliggende at forestille sig, at udover de fire øverste gårde har der ligget seks gårde på rad og række langs bygaden på engens vestlige side. Den sidste gård har måske ligget ved knækket, hvor vejen krydser over engen, idet det gamle originale matrikelkort angiver, at der her har ligget en trelænget gård. Det fremgår også heraf, at der langs den gamle landsbygade forekommer nogle mindre jordlodder med

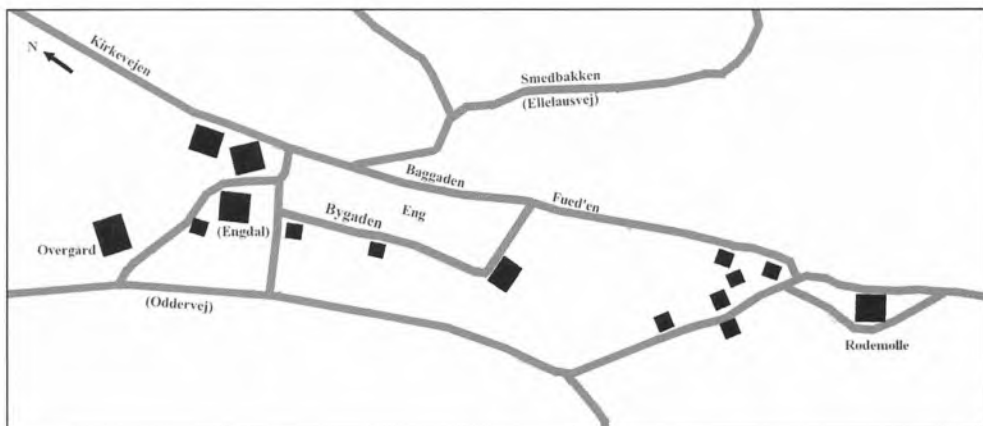

Fig. 4: Skårups gader og bebyggelser omkring år 1800 skitseret efter matrikelkort fra 1816. (Gårde markeret med store firkanter, husene med små firkanter). Der ses fire gårde i den øvre ende af byen, hvoraf de tre er genopførte efter branden i 1784. Tillige en gård, som formodes ikke at have været berørt af branden ved knækket på bygaden. Beliggenheden af de udflyttede gårde kan ses på matrikelkortet (Fig. 3).

samme matrikelnumre som de udflyttede gårde. Det er nærliggende at antage, at det er tidligere tofter, dvs. de jordstykker, som gårdene har grænset op til inden branden. Tofterne var en slags udenoms areal for selve gården, som bonden fra gammel tid selv rådede over, her kunne være kålgårde eller dyrkes specielle afgrøder. En jordlod mellem den nu nedrevne Engdal og Oddervej erindrere den, der nedfælder disse linjer, benævnt som Toften.

Erstatning til de skadelidte ved branden

På det tidspunkt Skårup blev hærget af den omfattende brand, eksisterede der endnu ikke for bygninger på landet egentlige brandforsikringsforeninger eller -selskaber. Først i 1792 blev det ved kgl. forordning muligt at oprette brandforsikrings-selskaber for landbygninger. For købstæderne var der i 1761 blevet etableret en brandforsikringsforening. Men her var det også muligt at tegne forsikringer for bygninger på landet. Det var dog en meget omstændelig proces. Ansøgning herom skulle indgives til et regeringskontor i fire eksemplarer, hvorfra man efter behørig behandling blev anmodet om at få foretaget en syns- og taksationsforretning af ejendommen. Resultatet af denne forretning skulle også udfærdiges i fire eksemplarer, et til regeringskontoret, et til stiftamtmanden, et til amtmanden og et til ansøgeren. Blev man herefter bevilget optagelse i foreningen, skulle man anskaffe forskelligt brandbekæmpelsesudstyr, som f.eks. håndsprøjte, brandstige, nogle brandstager og et antal brandspande.

Men langt de fleste bygninger på landet var i ældre tid ikke brandforsikrede. Blev man ramt af brandskade på sin gård eller sit hus på den tid kunne man måske opnå skattefrihed en periode og var man ikke

selv i stand til at bekoste genopførelsen kunne man bevilges støtte fra forskellige offentlige kasser under centralforvaltningen, amtet eller stiftet. Og der kunne af en øvrighedsperson udstedes et såkaldt brandbrev, med hvilket den skadelidte inden for en nærmere fastsat periode og et afgrænset område kunne gå fra sted til sted og indsamle midler til genopførelse af gård eller hus. Selv efter at forordningen om brandforsikring i 1792 var trådt i kraft var det almindeligt på landet langt op i 1800-tallet, at skadelidte og uformuende folk gik rundt og tiggede bidrag, så de igen kunne få tag over hovedet.

De skadelidte ved branden i Skårup har klaret sig uden at skulle ud og tigge om penge i nabolaget, idet det af et dokument fra et regeringskontor fremgår, at der skal

Taxation Somthing

	Rdlr.	Sdlr.
<i>Niels Andersen</i>	10	100
	10	90
	10	80
	10	100
	10	90
	10	80
	10	100
	10	90
	10	80
	10	100
	10	90
	10	80
	10	100
	10	90
	10	80
	10	100
	10	90
	10	80

Fig. 5: Side fra taksationsprotokollen med vurderinger til brandforsikringen for syv af de 11 gårde i Skårup i 1768.

udbetales erstatning til de skadelidte. Tillige har en gennemgang af brandtaksations- og brandforsikringsprotokoller fra slutningen af 1700-tallet også vist, at Skårups gårde og huse var blevet takserede og vurderede i 1768. Det vil sige kort tid før Peder Herschend afhændede byen til Peder Kaarsberg. Med henblik på, at gårde og huse skulle videresælges til selveje for bønder og husmænd, og at en vis del af købesummen kunne blive stående i den faste ejendom til forrentning til sælgeren, har denne villet sikre sig sit tilgodehavende med en brandforsikring af gårde og huse. Akkurat som i dag, en brandforsikring er ikke lovpligtig, men skal man hjemtage lån i fast ejendom kræver långiveren, at der tegnes en brandforsikring.

Af taksationsforretningen fremgår, at de 11 gårde i Skårup var trelængede og omfattede et stuehus, en lade og et fæhus (stald). På nær én gård bestod disse længer, hver især af 10 fag og vurderingssummen var 270 rigsdaler pr gård. Den sidste gård havde længer på 20 fag og vurderingssummen var på 540 rigsdaler. Det var Storgård, senere kaldet Mosegård og i dag Ruds Kildegård. (Et fag var afstanden mellem to lodrette, bærende stolper i bindingsværket, typisk omkring 1,5 meter).

Den ene halvdel af husene var på fem fag og blev vurderet til 40 rigsdaler, den anden halvdel på 10 fag og vurderet til 80 rigsdaler. Endelig var der okkerfabrikken bestående af 12 fag vurderet til 270 rigsdaler. Alle formaliteter med udpegning af to lokale vurderingsmænd og indkaldelse til besigtigelse sorteret under amtet, og en skriver fra amtet forestod selve protokolleringen af de forskellige oplysninger, som blev prentet med sirlig skrift, ja, til tider kalligraferet. Der oplyses

ikke noget om forsikringspræmiens størrelse, men af andre kilder fremgår det, at den i slutningen af 1760'erne lå på omkring 10 skilling pr 100 rigsdaler forsikringssum for i løbet af de næste 10-15 år at stige til 40 skilling.

Omkostningerne ved genopførelse af seks gårde og et hus blev sat til ca. 1700 rigsdaler, ca. 270 rigsdaler pr gård og 78 rigsdaler for det nedbrændte hus, hvilket svarede til vurderingerne i 1768. Der foreligger flere dokumenter vedrørende udbetalingen. Pengene skulle findes og stykkes sammen fra forskellige "kasser" under stiftet og amtet. I første omgang lykkedes det kun at finde små 900 rigsdaler som en foreløbig udbetaling i marts 1785. Da der stadig ikke var sket mere nogle måneder senere, rykkede et regeringskontor stiftamtmanden i Aarhus for restbeløbet på ca. 800 rigsdaler. Nu måtte pengene findes og udbetales, enten måtte de tages af stiftets brandhjælpskasse, og hvis der ikke var midler nok der af amtets brandhjælpskasse. 8. oktober 1785 ses sagen at være afsluttet, idet de skadelidte har kvitteret for modtagelsen af restbeløbet og afleveret kvitteringerne på amtskontoret i Skanderborg.

På grundlag af fortegnelsen over de gårdmænd, der har fået udbetalt erstatning, kan man se, at der er udbetalt erstatning til ejeren af Lykkesholm, samt til ejerne af tre nabogårde til Overgård. Det vil sige, at hverken Storgård eller Skærbækgård har været omfattet af branden, men indirekte kan branden have medvirket til udflytningen af disse gårde. Måske har branden også givet anledning til, at der er blevet handlet jord og nedlagt en gård, idet der i 1787 nu kun var 10 gårdsteder i Skårup (plus en vandmølle med tilhørende møllegård). Det er nærliggende at forstille

sig, at det er ejeren af Lykkesholm, der har udvidet bedriften. På dette tidspunkt var okkerfabrikken i øvrigt også blevet nedlagt.

Som erstatning for en af de nedbrændte gårde var der kun blevet opført et hus, hvilket fremgår af et brev fra et regeringskontor til amtmanden i 1792. Heri omtales, at gårdmand Knud Laursen har fået udbetalt 270 rigsdaler i brandhjælp, men kun har ladet opføre et hus til 100 rigsdaler. Amtmanden anmodes om at tage affære ved at anmode gårdmanden gør rede for, om det resterende beløb er anvendt i overensstemmelse med de gældende forordninger for udbetaling af brandhjælp, og hvis dette ikke er tilfældet, må beløbet tilbagebetales. (Der var åbenbart også nogle embedsmænd, der dengang var beskæftiget med krydsrevision). Hvad udfaldet på sagen blev vides ikke, men mon ikke forklaringen på den nedlagte gård skal søges her.

Nytakseringer af gårde og huse

Efter genopførelsen af de nedbrændte bygninger blev der i løbet af 1785 afholdt taksationsforretninger, så disse igen kunne forsikres mod brand, og nogle af de ikke brændte gårde blev også gentakserede, fordi deres bygningsmæssige stand var blevet forbedret. Beskrivelsen er lidt mere detaljeret end tidligere, der skelnes nu mellem fire typer, stuehus, stald, fæhus og lade. Flere af de nyopførte gårde var blevet 4-længede, og både stuehuse og udhuse var blevet et par fag større. Og ved et par af gårdene optræder nu også aftægtshuse. Gunstige kompriser og udsigten til at kunne opnå større udbytter, nu hvor gårdene havde fået deres jord samlet i større enheder har formodentlig animeret bønderne til at udvide på det bygningsmæssige område. Så husdyrholdet må formodes også at være blevet større. Forsikringssummerne lå på

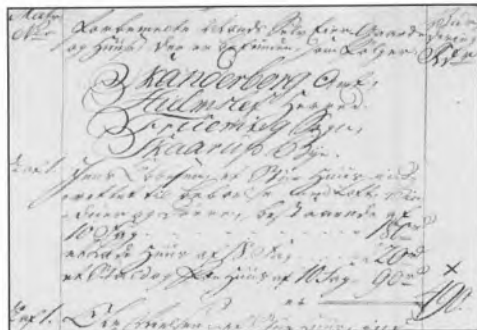

Fig. 6: Udsnit af brandforsikringsprotokollen, august 1785. Jens Ebbesens gård i Skårup (Skærbækgård) er efter udflytningen blevet vurderet til 490 rigsdaler. Forsikringen omfatter et stuehus indrettet til beboelse med loft, vinduer og døre bestående af 10 fag, et ladehus på 18 fag og et stald- og fæhus på 10 fag.

400-500 rigsdaler undtagen for to gårde, hvor den ene var sat til 850 og den anden til 720 rigsdaler. Det var henholdsvis Storgård og Lykkesholm.

Ved udgangen af 1785 var også de fleste af husene i byen blevet brandforsikrede. De blev vurderede til 80-100 rigsdaler, højest stod bødkerens hus og lade (tørrelade og værksted?) til 200 rigsdaler. Måske havde bødkeren en fortid som den, der fremstillede tønder eller dritler til forsendelse af den raffinerede og brændte okker fra okkerværket.

Godt 50 år efter branden i Skårup, i 1843 udkom Schythes landøkonomiske beskrivelse af Skanderborg amt. Her nævnes i en fodnote, at "Skaarups Bymænd have givet et efterlignelsesværdigt Eksempel, ved paa fælles Bekostning at have opført et smukt, afsondret liggende, grundmuret Sprøitehuus." Det fremgår ikke, hvornår huset var blevet opført, men en nærliggende tanke vil være, at det er sket på et tidspunkt, hvor ildebrandens voldsomme ødelæggelser endnu var i frisk erindring blandt byens beboere. I 1764

var der kommet en forordning om at alle landsbyer "efter formue og tilstand" skulle have en fælles brandsprøjte til bekæmpelse af ildebrand. Om man har efterkommet dette påbud i Skårup vides ikke, men kravet til brandslukningsudstyr blev strammet op i 1792, hvor brandkassen for landbygninger i Skanderborg amt blev oprettet. Der skulle udpeges en brandfoged i hver landsby, som havde ansvaret for brandsprøjte og andet brandslukningsudstyr. Og det har måske været i forbindelse hermed, at sprøjtehuset blev opført.

Sidste gang sprøjten i Skårup blev kørt af hus var ved branden i Hvolbæk i juli 1944, hvor tre tætliggende gårde i kernen af den gamle landsby gårde nedbrændte.

Folketællingen i 1787 *Folketal og erhverv*

Ved folketællingen i 1787 var der i landsbyen Skårup 83 personer, heraf 59 personer knyttet til de 10 gårde og møllen og 24 til husene. I alt var der 21 familier eller husstande. Gårdene havde de største husstande, da der gennemgående var en stor børneflokk, og der var tjenestefolk på flere af gårdene, samt slægtninge på aftægt. Møllen var befolket af 9 personer, hvoraf de 7 var tjenestefolk. Gårdenes familieoverhoved er benævnt som bonde og gårdbeboer, mens husenes overhoved er benævnt som husmand. Som nævnt tidligere hørte der til husene en lille jordlod, men husmanden måtte for at ernære sig og sin familie, enten drive et håndværk eller gå ud som daglejer på gårdene. I Skårup var der i 1787 to skræddere, en bødker, en hjulmand (hjulmager), en væverske, et par daglejere samt en, der ernærede sig ved betleri og et par ældre mennesker, som levede af sognets almisser.

I alle sognets landsbyer er anført en eller flere personer, som fik deres udkomme ved betleri. I begyndelsen af 1700-tallet var der udstedt en fattigforordning, med hvilken man skulle forsøge at komme et omfattende betleri til livs. Det blev lagt ud til lokalsamfundene at forvalte ordningen, og der blev her nedsat fattigkommissioner og oprettet fattigkasser baseret på frivillige bidrag enten i form af naturalier eller kontanter. Der kunne ydes støtte til sognets værdigt trængende, men hvis fattigkassen var tom, kunne man få udleveret et betleritegn, som tillod betleri inden for et nærmere bestemt område.

Det kan undre, at der ingen smed var i byen, for smeden var den vigtigste håndværker på landet i ældre tid. Nærmeste smed var i Hvolbæk, og han var bysmed, dvs. han var et fællesanliggende for byens bønder eller gårdmænd, som stillede bolig og smedje til rådighed for ham, samt nogle steder også en jordlod. Herudover blev der sørget for hans underhold med forskellige former for naturalier som korn og lidt eng til græsning og høslæt til et par køer. Brændsel skulle smeden også have, og det var op til bønderne at lægge materialer til det, smeden skulle fremstille eller reparere. Noget tyder imidlertid på, at der kan have været en smed i byen. Ejeren af en af nabogårdene til Overgård, Rasmus Erichsen ses i anden sammenhæng omtalt som Rasmus Smed, han har måske været mere håndværker end bonde. Det bestyrkes yderligere deraf, at han i midten af 1790'erne afhændede det meste af gårdens jord til sin nabo, Jens Sørensen i Overgård. Først ved folketællingen i 1834 optræder der en smed i Skårup. Han havde en jordlod med hus og smedje på toppen af den første stigning af Ellelausvej eller Smedbakken, som det stykke vej kaldtes i ældre tid.

I Skårup har der været en skole, som blev nedlagt i 1847. Undervisningen blev varetaget af en skoleholder, som var en person som beherskede elementære færdigheder i læsning, skrivning og regning. Det har ikke været muligt ud fra folketællingen at identificere en skoleholder i Skårup i folketællingen fra 1787. Der har været en skoleholder i Virring og en degn i Fruering. Måske har skoleholderen i Virring været omvandrende og betjent flere skoler. Før skoleloven af 1814 var det muligt at oprette skoler, som kunne få et beskedent kontant tilskud fra en amtslig "Skole Casse" til delvis aflønning af en skoleholder. Resten af lønnen bestod af en jordlod i landsbyen stor nok til, at den kunne give foder (græsning og hø) til to kreaturer. Men det var ikke noget fedt embede at være skoleholder, hvilket fremgår af det følgende, hvor en skoleholder i et nabosogn havde beklaget sig til myndighederne over den tildelte jordlods afkast. Det hedder således i indstillingen til amtmanden: "hverken han (*skoleholderen*) eller nogen Eftermand kan have Aarsag til at være fornøjet med den Jord, som er udlagt til Skolen, da han ikke kan anse det for andet end ringe Græsning og ingenlunde tilstrækkelig til to Høveder. Desuden kan ingen Ko efter saa mager Græsning give noget godt Mælk, som dog en fattig Skoleholder, der har ringe Løn, høiligen kan behøve." (aug. 1790). Af anden sammenhæng fremgår det, at der i 1798 må have været en skoleholder i Skårup.

Et par faderskabsager - syndig livsførelse

Fattiggassen har nok også været tom, da der april-maj måned i 1769 verserede en sag om en kvinde, der i Skårup havde født et uægte barn. Sognepræsten, i dette tilfæl-

de pastor Christian G. Brøndsted, havde mange gøremål udover præstegerningen i hine tider. Han indberettede således til amtet om den pågældende hændelse. Han meddeler, at det drejer sig om et omløbende kvindemenneske, som d. 3. april var søgt ind hos bonden Peder Jeppesen i Skårup, hvor hun straks havde født et drengbarn. Barnet var imidlertid så svagt, at det var blevet døbt dagen efter. Præsten har noteret i kirkebogen, at han har døbt et uægte drengbarn, båret af Else Knudsdatter fra Rødemølle og kaldet Lauritz Sørensen. Der var ingen faddere ved dåben. Kvinden har opgivet sit navn som Anne Thoersdatter og har endvidere meddelt, at hun var gift med Søren Sørensen, der tjente på Vilhelmsborg, men barnet var avlet med en gift mand fra Ringkøbing, som hun ikke ville opgive navnet på.

I henhold til lovens bogstav kan præsten ikke undlade at melde sagen til øvrigheden, som bedst ved, hvad der videre skal foretages, hedder det i præstens brev til amtet. Endvidere nævnes, at han har pålagt Peder Jeppesen at være ansvarlig for kvinden og barnet, indtil myndighederne har truffet afgørelse om, hvad der videre skal ske i sagen. Amtet anmoder herefter præsten om at gå kvinden på klingen for at få oplyst navnet på manden fra Ringkøbing. Det lykkedes for præsten. Det var en omvandrende lirens spiller og kedelflikker ved navn Søren Mouridsen. Dette indrømmede Anne Thoersdatter over for præsten i to retskafne mænds påhør. (En kedelflikker var en omvandrende håndværker, der udbedrede kobber- og messingtøj. En lire eller lyre er et strengeinstrument).

Nu ser amtsfuldmægtigen en udvej på sagen, som minder noget om, hvad der også kunne forekomme i dag. I et brev

til amtmanden noteres det, at sagen med Anne Thorsdatter herefter ikke vedkommer Skanderborg amt, men de tilstødende amter, enten Ringkøbing eller Aarhus (Havreballegård amt på den tid). Så fra amtsstuen i Skanderborg udbeder man sig amtmandens bestemmelse om, hvorvidt kvinden skal sendes til Ringkøbing eller Vilhelmsborg for at blive straffet for sin ugerning.

Herefter må Peder Jeppesen være blevet pålagt at bringe moder og barn til Vilhelmsborg, men fuldmægtigen på godset afslog at modtage dem, hvorefter han måtte returnere til Skårup med uforrettet sag. "Sagsbehandleren" i amtet måtte endnu engang spørge amtmanden til råds, men inden det var kommet så vidt, indfandt Peder Jeppesen sig på amtstuen og meddelte, at Anne Thoersdatter sammen med sit barn var undvejet fra opholdsstedet i Skårup. Der var nu gået ca. 14 dage siden fødslen havde fundet sted.

Sognefogeden blev nu pålagt at eftersøge kvinden. Hun blev fundet og pågrebet på Fruering kirkegård og af sognefogeden bragt til Skanderborg, hvor hun blev indsat i arresten. Kvinden havde da været på fri fod i ca. to uger.

Igen beder man amtmanden tage beslutning om, hvordan kvinden skal afstraffes, hvordan hun midlertidigt skal forplejes, og af hvilken kasse midlerne hertil skal tages af.

Et par dage senere (2. maj) var der blevet udarbejdet et anlageskrift, som omfattede lejermål, lediggang, betleri og omløben. Lejermål var datidens benævnelse for samleje uden for ægteskabet, især hvis dette havde medført besvangrelse. Blev ofte straffet med bøder eller åbenbart skrifte (mål), som var bekendelse af ens synder i kirken i menighedens påhør.

Imidlertid havde kvinden betroet sig til pastor Brøndsted og fortalt, at drengebarnet var afgået ved døden i Gedved. Og i den forbindelse havde Brøndsted måttet udfærdige en attest til præsten i Tolstrup om, at barnet var døbt, så det kunne få en kristelig begravelse på kirkegården. Af kirkebogen for Tolstrup sogn fremgår det, drengebarnet er blevet begravet d. 30.april.

Amtmanden blev herefter forespurgt, om kvinden måtte løslades, når straffen på 12-14 dages fængsel i stedet for skriftemål og bøder var udstået. Kvinden har åbenbart ikke villet skrifte sin synd offentlig. Der forespørges også om, denne straf er tilstrækkelig, når det tages i betragtning, at kvinden har strejft rundt et par uger og betlet samt ved sin "lediggang og ladhed" har haft lejlighed til at begå "større synd og ondskab". Lidt medlidenhed har man dog med kvinden, idet der anmodes om 4 skilling til hendes forplejning, da hun ikke kan leve af brød for to skilling "i denne kostbare tid". Uden amtmandens tilsagn havde man dog allerede givet fangefogeden de 4 skilling til den daglige forplejning, "ellers havde hun måttet crepere af hunger", skriver amtsfuldmægtigen.

10. maj er der blevet afsagt dom i sagen. I ekstrakten af justitsprotokollen anføres, at kvinden i sit ægteskab har ladet sig besvange af en anden, og hun kan ikke betale bøden herfor, og for hvad hun i øvrigt har bedrevet af ulovligheder. Kvinden erkendte tiltalen og blev dømt til at aftjene bøderne ved halvandet års arbejde i Viborg tugthus. En uge senere blev der kvitteret for, at Anne Thoersdatter var modtaget til arbejde i tugthuset. Det var d. 17. maj 1769.

Et par år senere, i oktober 1772, måtte sognepræsten igen tage affære i anledning af en sag om et barn født uden for ægteskab.

Der var blevet fundet et 11 uger gammelt barn hensat i forstuen i Knud Lauridsen hus i Skårup. Amtmanden havde i den anledning bedt sognepræsten afholde forhør over enken Elisabeth Nielsdatter, som man havde erfaret var moder til barnet, og som derfor var sat i husarrest hos oldemanden i byen, Rasmus Rasmussen Møller. Her fandt forhøret sted.

Forhøret omfattede 19 spørgsmål, og af svarene fremgår, at hun var opvokset på egnen, var konfirmeret i Fruering, var 30 år gammel og var enke efter Baltazar Sørensen, med hvem hun var blevet gift 12 år tidligere, fordi hun var blevet besøvet. Manden var død for fem år siden, men de havde avlet tre børn, hvor de to var døde som spæde, og det tredje barn, som nu var seks år, var som tre-årig angrebet af kopper og som eftervirkning heraf blevet blind.

Som fader til barnet angav hun Knud Lauridsens tjenestekarl, Knud Jørgensen, som dog ikke havde lovet hende ægteskab. Når hun havde anbragt barnet hos Knud Lauridsen, var det for at påkalde sig opmærksomhed hos den formodede fader. Hun havde ikke søgt hjælp hos denne eller hos andre. Da barnet blev født, boede hun i Skårup hos en Søren Nielsen, som sammen med bymændene efter fødslen havde bedt hende om at forlade byen. Årsagen hertil kendte hun ikke, men de bymænd, der var til stede ved forhøret angav som grund hendes syndige og uanstændige livsførelse, hendes horeri og tyveri. På forespørgsel meddelte hun, at hun gerne ville forlade sognet, hvor hun havde vakt så stor forargelse, hvis hun kunne få hjælp hos faderen. Efter forhøret blev kvinden igen overladt i Rasmus Rasmussen Møllers varetægt, hvor hun skulle forblive til amtmandens afgørelse i sagen forelå.

Derefter afhørtes den udlagte fader, Knud Jørgensen, som benægtede at kunne være far til barnet. Han havde haft samkvem med kvinden, idet hun havde opsøgt ham i skoven, hvor han havde ladet sig forføre af hende. Men det havde fundet sted 46-47 uger inden barnet blev født. Han blev derefter spurgt om han ville aflægge ed herpå, hvortil han svarede, at han ville ansøge øvrigheden om tilladelse hertil.

Forhøret af de to personer fandt sted 29. okt. 1772. Udfaldet af sagen har desværre ikke kunnet opstøves.

Et løssluppet pinsegilde i 1782 Ungdommelig kådhed

I august 1782 beklagede præsten i Fruering, Christian Brøndsted sig til biskoppen, J. Hee i Aarhus over en højst upassende opførsel, som unge mennesker i Skårup havde udvist. Man havde i pinsen, som det år faldt i midten af maj indbudt til gilde, ikke blot landsbyens egne unge, men også unge fra nabolandsbyerne. Straks efter højmessens 1. pinsedag havde man begyndt gildet, som var fortsat 2. pinsedag, og begge dage havde man festet til langt ud på natten. Og på gaden havde der været spil (dobbel, en form for terningspil) og dans og anden uorden, som var endt i slagsmål. Så det har nok været ret så festligt.

Men det syntes pastor Brøndsted absolut ikke, han må vist have været stærkt påvirket af pietismen, en retning inden for den lutherske kirke, som havde bredt sig fra Tyskland i begyndelsen af 1700-tallet. Her lagde man hovedvægten på en asketisk og from livsførelse og man fordømte alle verdslige fornøjelser. Derfor havde han over for landsbyens beboere påtalt, at deres tjenestefolk og børn havde udvist en meget forargelig og utålelig opførsel. For at råde bod på denne opførsel havde

han foreslået i samråd med beboerne, at de unge mennesker frivilligt betalte en mulkt (bøde) til sognets fattigkasse. Men de stod sammen og ville ikke erkende deres brøde. (Præsten brugte et stærkere ord og omtalte deres opførsel som en forbrydelse). Røde Mølles tjenestefolk havde dog vist sig fra deres gode side og havde indvilliget i frivilligt at betale en bod og gøre afbigt for deres opførsel. Præsten havde ladet gå en rum tid i forventning om, at resten skulle besinde sig, men forgæves. Især havde en person blandt de unge gjort sig bemærket på meget uheldig vis, det var Claus Nielsen Hjulmand, som præsten anså som ophavsmand og anfører for, ikke blot de her nævnte optøjer, men også til andre "ryggsløsheder". Han beskrives som mundkåd, forvoven og uordentlig, og det var ikke lykkedes for præsten, trods gentagne formaninger at tale ham til rette. Mon ikke disse pinsefestligheder og ungdommens vægring mod at gøre afbigt skal ses som et datidens ungdomsoprør mod præsten og pietismens strenge leveregler.

Claus Hjulmand kan findes i folketællingen fra 1787, han var da blevet 26 år og var også blevet gift, så han har da nok lagt den ungdommelige kådhed bag sig. Han har været omkring tyve år gammel da han kaldte sammen til fest i gaden i Skårup. Ud fra folketællingen anslås det, at Skårup alene har kunnet mønstre op mod 20 unge mennesker som festdeltagere. Det må da vist være betragteligt flere end, der kan mønstres i dag.

Pastor Brøndsteds beretning videresendes af biskoppen til amtmanden for Skanderborg og Aakjær amter. Biskoppen ridser kort sagen op, og understeger at den meget forargelige adfærd strider mod de kongelige anordninger og håber på, at hans "Højvelbaarenheds

Retsindighed" ikke vil lade denne adfærd forblive ustraffet, men at sagen må få samme udfald som en tilsvarende sag i Silkeborg amt, hvor anføreren for tøjlesløshederne for kort tid siden ved kongelig resolution var blevet pålagt en klækkelig mulkt på 10 rigsdaler. Hvad udfaldet af sagen fra Skårup blev, vides ikke, men har Claus Hjulmand skullet betale et tilsvarende beløb må man formode, at de andre "festdeltagere" har bidraget, for 10 rigsdaler var på den tid et ikke helt ringe beløb. I 1780'erne var en dagløn på omkring 20-30 skilling for en håndværker (1 rigsdaler var lig 96 skilling), et pund rugbrød kostede ca. 1½ skilling, et pund flæsk ca. 7 skilling og en pot brændevin 15-20 skilling. De 10 rigsdaler svarer således til den samlede løn for 30-40 arbejdsdage. (Brøndsted havde også andre genvordigheder med sine sognebørn, læs om nogle ugudelige og genstridige Vitved- og Fastrupfolk i Skanderborg Leksikon, www.skanderborgleksikon.dk).

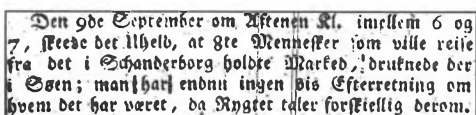
Børnedødelighed

I løbet af det sidste årti skete der ikke meget med hensyn til folketal og erhvervs-sammensætning. Antallet af husstande var uændret i 1801, hvor der igen var folketælling, men folketallet var steget til 113 mod 83 i 1787. Antallet af beboere på gårdene var stort set uændret til gengæld var antallet af beboere i huse fordoblet. Bladrer man i kirkebogen fra 1771 til 1813, er det slående, at der et meget stort antal fødsler, men også et meget stort antal spædbørn, der ikke overlever det første år. Altså en meget stor børnedødelighed. Et enkelt eksempel til illustration heraf. Jens Sørensen havde giftet sig til Overgård i 1787 med enken Ane Rasmusdatter. De fik sammen 11 børn frem til 1805, hvor Jens Sørensen døde. De 9 af

børnene døde som spæde. Jens Sørensen ville åbenbart gerne have en søn, som kunne opkaldes efter ham. 4 drengebørn fik således navnet Søren, men ingen af blev mere end få uger gamle. Den sidste dreng, også kaldet Søren, blev født den 1. april 1805, ca. 3 uger før Jens Sørensen døde. Præsten skrev følgende i kirkebogen i den anledning ” Mandagen den 29. April havde Enkekonen Ane Rasmusdatter i Schaarup 1 Søn i Kirke, som hun havde aulet med sin afdøde og samme Dag begravne Mand Jens Sørensen ”. Jens Sørensen var død d. 24. april. Heller ikke dette sidste barn fik lov at leve, det døde ca. to måneder gammel. Men Ane Rasmusdatters enkestand varede kun nogle få måneder, så var hun blevet gift igen, og den nye ægtemand hed også Jens Sørensen. De fik en søn Jens, som skulle blive tipoldefar til den, der har nedfældet disse linjer.

Tragisk hændelse på søen

Som om alle disse fortrædeligheder ikke var nok, så sluttede århundredet med endnu en ulykke eller tragedie. Ifølge præstens notater i kirkebogen omkom i september 1795 otte unge mennesker under sejlads på Skanderborg sø, hvoraf fem var fra Skårup. Tre børn hhv. 17, 14 og 12 år gamle, samt to unge mennesker på hhv. 25 og 20 år. Men ikke nok med det, ser man under Vitved sogn, er der her anført, yderligere tre personer, som også var druknede ved samme ulykke på søen. I kirkebogen har præsten skrevet: ”Drukne af Vaade på Skanderborg Sø” dvs. var omkommet ved et uforsættligt ulykkestilfælde.

Den 9de September om Aftenen Kl. imellem 6 og 7, skeede der Uheld, at 8te Mennesker som ville reise fra det i Skanderborg holdte Marked, druknede der i Søen; man har endnu ingen vis Efterretning om hvem der har været, da Rygter taler forskielligt derom.

Fig. 7: Avisnotits om ulykken på søen.

Aarhus Stifts Adresse-contoires Tidender, den senere Aarhus Stiftstidende, der var begyndt at udkomme i 1794 bragte følgende korte notits om ulykken d. 12. sept.: ”Den 9de September om Aftenen Kl. mellem 6 og 7, skeede det Uheld, at 8te Mennesker, som ville reise fra det i Skanderborg holdte Marked, druknede der i Søen; man har endnu ingen vis Efterretning om, hvem det har været, da Rygter taler forskielligt derom.”

De tre børn fra Skårup var fra en af nabogårdene til Overgård, hvis ejer var Rasmus Erichsen og som af præsten kaldes for Rasmus Smed., ”Rasmus Smeds trende Børn” har præsten skrevet. To af de omkomne fra Vitved har også ”smederelationer”, idet bysmedens datter var den ene og den anden var søn af bysmeden i Hvolbæk, han har måske været svend eller under oplæring hos bysmeden i Vitved.

Til minde om de tre druknede børn stiftede Rasmus Erichsen og hustru i 1798 et legat på 200 rigsdaler, hvis renter skulle tilfalde skoleholderen i Skårup.

Egne mindelser og overvejelser

Som født og opvokset på en af gårdene i Skårup og har haft sine drengeår i 1940'erne tænkte man ikke nærmere over, hvorfor der i det umiddelbare nabolag lå et enligt hus, som blev kaldt for ”Det gamle Hus”, og ved hvilket, der stod et pæretræ, som bar ”brændevinspærer”. Man havde godt nok hørt, at der engang havde ligget flere gårde her i den øvre del af byen. ”Det gamle Hus” havde kendt bedre dage som stuehus eller aftægts hus til en af de nedlagte gårde. Nu tjente en del af det som hønsehus, og hoveddøren med trappesten betjente hønsene sig af ved deres færden ind og ud af huset. Og nær hønsegården voksede der

Fig. 8: Gården Engdals 11 fag lange stuehus. Opført efter branden i 1784. Nedrevet for ca. 20 år siden.

humle.

Gamle og hule frugttræer (blommetræer bl.a.) og frugtbuske i kanten af engen har formodentlig været rester af tidligere haver. Og lidt nede langs den gamle landsbygade voksede der en masse peberrod. Her blev man som dreng bedt om at hente peberrod, når der skulle laves peberrodssovs. Peberrod er blevet anvendt både som krydderi og lægeplante, den har bl.a. et stort indhold af c-vitamin. På vej derned passerede man Ejlers hus (i dag Ellelausvej 4), som skulle være bygget der, hvor gården, som i dag hedder Lykkesholm, i sin tid skulle have ligget. Der var også en øde byggetomt, der hvor den før omtalte trelængede gård lå i begyndelsen af 1800-tallet. Man fortalte, det var her Væver Marens hus i sin tid havde ligget. I et andet hus midtvejs på den gamle landsbygade havde der engang været en smedje. Huset lå

der endnu i 1940'erne.

På den modsatte side af engen ved foden af Smedebakken voksede der en skov af sødskærm, også kaldet spansk kørvel. Vi tyggede dens stængler og frugter som smagte som "Kongen af Danmarks Bolsjer" (smag af anis). Det er en plante, som munke i sin tid har bragt til Danmark. Den har også været anvendt som lægeplante (fordøjelsesfremmende) og nytteplante (i supper og som krydderi). I den botaniske litteratur kan man læse, at sødskærm ofte er forvildet fra haver og forekommer omkring gamle bebyggelser.

I den nordlige ende af den gamle landsby er der nu kun Overgård tilbage, nabogården, Engdal blev for få år siden jævnet med jorden, mens det er mange år siden, de to øvrige gårde blev nedlagte. De eksisterede endnu i de første årtier af 1900-tallet. Et billede af stuehuset til

Engdal ses på fig. 8. Som dreng kom jeg ofte der og kan huske indretningen af huset. 11 fag langt kan det tælles op til i erindringen. Hvilket i øvrigt svarer til, hvad der står i brandforsikringsprotokollen om vurderingen af den genopførte gård efter branden i 1784.

Den gamle landsbybebyggelses placering afspejler i hovedsagen en rækkelandsby, et bebyggelsesmønster, som kendes tilbage i jernalderen. Gårde og huse blev opført i kanten af et dalstrøg på grænsen mellem eng og gårdenes tofter. Og her i Skårup har gårdene ligget lidt i læ af tofterne ved foden af en ca. 2 meter høj skrænt. Vandforsyningen har kunnet klares fra brønde, idet grundvandet træffes i ringe dybde. 4-5 kampestenssatte brønde var der her i den øvre del af landsbyen i ens drengetid. Og en kilde var der ved foden af Smedbakken midtvejs på baggaden. Det får én til at tænke på, om der skulle være en sammenhæng mellem kilden og vejdamningen, der gik på tværs af engdragnet. Har man med denne dæmning også kunnet stuve vandet fra kilden op i dalsænkningen, så engen har kunnet oversvømmes i tørre perioder for at fremme græsvæksten. Det var ikke ualmindeligt i ældre tiders engdrift at udnytte naturens muligheder, især hvis vandet var beriget med et indhold af gødningsstoffer. I den ekstremt tørre sommer i 1947 var den, der nedfælder disse linjer vidne til, at en bæk blev stemmet op, så et stykke eng kunne oversvømmes. Græsset blev grønt igen. Et sådant indgreb var næppe gået upåttalt hen i dag.

En anden og måske mere sandsynlig forklaring på vejdamningen kunne være,

at den er fra en tid, hvor det nuværende vejforløb med Oddervej ikke eksisterede. Den gamle hovedfærdselsåre fra Skanderborg har fulgt bygaden i Skårup, krydset over engdragnet på dæmningen og fortsat i baggaden ned mod Røde Mølle og herfra videre mod Elbæk kro og Gjesing.

KILDER:

www.arkivalieronline.sa.dk:

De nærejske branddirektorater indtil 1872.

Forsikrings- og taksationsprotokoller 1800-1872.

Taksationsforretninger: Hjelmlev hrd. 1770-1800

Andersen, S.: Fruering sogn som det var engang. 1977.

Koefoed, N. J.: Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre: køn ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark. 2008.

Larsen, H.: Trevangsbruget i Jylland. Jyske Samlinger 5. Rk. 1 Bd, 1935.

Nielsen, H.: Oversigt over Udskiftningen i Det skanderborgske Rytterdistrikt (o.1770-1820). Historie/ Jyske Samlinger Bind Ny række, 3 (1954-56).

Petersen, M.: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792-1892. Kjøbenhavn 1892.

Rigsarkivet. Rentekammeret, Danske Afdeling, Landmålingsarkivet Arkivserie: Markbøger. 1681-1683. 1140, Fruering sogn.

Schmidt, Aug. F.: Amtsgrænser, Trevangsbrug og Udskiftning især vedrørende Skanderborg Amt. Østjysk Hjemstavn 1936

Schmidt, Aug. F.: Fra Julestue til Valborgblus. Gadebasse og Gadelam. Østjysk Hjemstavnsforening Skriftrække Nr 1. 1940

Schythe, J.,C.: Skanderborg Amt. 1843.

Sælgerbrev. Peter Kaarsbergs afståelseskontrakt fra 1772 vedr. salget af Skårup bys gårde og huse. Egn-sarkivet Skanderborg.

Thestrup, P.: Mark og skilling, kroner og øre.

Arkivernes informationsserie. 1999.

Aarhus Stifts Adresse-contoirs Tidende 12 sept. 1795

Skanderborg-Åkær amter: Indkomne breve m.m.

(1680-1799) 150-151: 1783

Skanderborg-Åkær amter: Indkomne breve m.m.

(1680-1799) 152-153: 1784.

Skanderborg-Åkær amter: Indkomne breve m.m.

(1680-1799) 167-169. 1792-1793.

(Ekstrakter af indkomne breve findes på www.kkermit.dk)

Galten Kirke *som en bøgeskov en forårsdag*

Af: Viggo Lovdal

130 år er ikke nogen lang tid for en kirke. Sammenlignet med mange andre kirker i Danmark, mange fra 1100-1200-tallet, er Galten Kirke stadigvæk en ny kirke. Oplysninger om selve indvielsen af kirken er sparsomme, men Århus Stiftstidende skriver den 12. september 1884 bl.a.: "Som tidligere omtalt her i bladet fandt i søndags den højtidelige indvielse af Galten Kirke sted."

Vi ved altså, at det var en novemberdag 1884, at Galten tog sin nye kirke i brug. Arkitekt Puck "lavede en pæn kirke i Galten", som man mente i Storning, så her bad man også Puck være behjælpelig med opgaven, da de i 1890 gik i gang med at forandre Storning Kirke. Galten og Storning kirker bærer da også præg af, at det er den samme arkitekt, der har haft tegninger af kirkerne på tegnebrættet.

Galten Kirke er blevet restaureret flere gange i årenes løb, men større forandringer i det ydre er der ikke blevet

foretaget. Det meste kan betegnes som ren vedligeholdelse. I 2014, 130-året for kirkens opførelse, gennemgik kirke en stor renovering, der har givet genlyd viden om.

Galten Kirke lukkede efter sidste konfirmationssøndag i foråret 2014 og var lukket på grund af den gennemgribende renovering til 2. søndag i advent, den 7. december, da den nyrenoverede kirke med kunstnerisk udsmykning igen blev taget i brug.

Processen havde lokalbefolkningens interesse. To "åben-hus" - arrangementer i sommerens løb, hvor det var muligt at følge arbejdet fra "gammel" til "ny" kirke samlede mange interesserede. Let var det ikke at danne sig et indtryk af det færdige arbejde. Vinduer blændet af træplader, kirkerummet tomt for bænke og inventar. Mange har nok ved ibrugtagningen af kirken igen ladet tankerne gå tilbage til sommerens besøg i det snavsede kirkerum, hvor håndværkere "huserede".

Galten Kirke. Arkitekt Puck tegnede såvel Galten Kirke som nabokirken Storring Kirke. Ligheden er da også slående
Foto: Egon Rasmussen

Planlagt i 20 år

Planerne om en renovering og ny udsmykning af kirken er ikke af nyere dato. I næsten 20 år har planerne været fremme, men med et stort arbejde fra menighedsrådets side er Peter Brandes' spændende projekt gjort til virkelighed. Et projekt, som Peter Brandes allerede i august 2012 redegjorde for ved et offentligt møde i kirken og sognegården. Her fik de fremmødte en god orientering, og spørgelysten var stor.

Prædikestolen er som skubbet op i en krog af en kæmpe, det samme gælder døbefonten. De skal ikke gemmes af vejen, men skal frem i lyset, forklarede Peter Brandes og fortalte om de smalle vinduer, som der er 10 af i kirken. De inspirerede Peter Brandes til at lave de glasmosaikker

om De Ti Bud, som nu kan ses i kirken. "Galten Kirke bliver, så vidt jeg ved, den første i verden, hvor De Ti Bud kommer til at indgå på den måde i udsmykningen. Jeg har udsmykket mange kirker og set og studeret kirkekunst i mange lande, men jeg har aldrig hørt om sådan en udsmykning i nogen anden kirke", siger Peter Brandes til Midtjyllands Avis i en artikel i 2012.

Lyt til ordet

Vi kan ikke se træerne udenfor kirken, når vi er i kirke, havde nogle sagt til Peter Brandes. Nej, svarede Brandes, men i kirken er det ordet, vi skal lytte til og koncentrere os om. Træerne udenfor kan vi kigge på når vi kommer og går.

Galten Kirke har længe været på jagt efter Peter Brandes. Det er "kirkerummets

Storring Kirke

Foto: Egon Rasmussen

kunstner”, der fik over draget opgaven at udsmykke kirken. Han har stået for mange udsmykninger i såvel ind- som udland og har for længst slået sit navn fast som en førende kirkekunstner med en række udsmykningsopgaver med personlige fortolkninger og bibelske figurer og scener.

”Jeg har altid været påvirket af fortællinger i Gammel Testamente og evangelierne i Ny Testamente,” fortæller Peter Brandes til Jyllands Posten i anledning af den store kirkeudsmykning i Nørremarkskirken i Vejle i 2013.

Ikke kun de mange opgaver er regnet over Peter Brandes. Hæder har der også været masser af. F.eks. modtog han i 1994 Eckersberg Medaillen.

Gave fra Johan Baune

Peter Brandes’ nye altertavle i Galten Kirke afløser Sofuus Vermehrens alterbillede med motivet: ”Lader de små børn komme til mig” fra 1914. Billedet var en gave fra grosserer Johan Baune, Aarhus, der var født på Galten Vestermark. Han skænkede også orgelet til kirken. Baune var født i 1848 og døde i 1923. Han var en driftig handelsmand, der efterfulgte Hans Broge. Johan Baune har fået en plads opkaldt efter sig i Aarhus (Baunes Plads). Han glemte åbenbart ikke sit tilhørsforhold til Galten. Selve altertavlen, der har tre fløje, er der ikke rørt ved, men motivet er ændret. Peter Brandes har ønsket at gengive det øjeblik, lige før den opstandne Kristus bryder brødet, og de to disciple genkender ham. (Emmausbetretningen). Alteret har to sidefløje. Her har

Brandes valgt Jesu dåb til venstre og sædemanden til højre. I fastetiden er altertavlen lukket, og nu vises den tornekrone af Jesu ansigt.

Flere var med

Peter Brandes har ikke været alene om udsmykningen af Galten Kirke. Arkitekt Jane Havshøj har designet 5 lamper i midtergangen og stolene ved døbefonten. Kunstner Maje Lisa Engelhardt (Peter Brandes' hustru), har i samarbejde med arkitekten stået for farvevalg af kirkens inventar. Alt sammen vil det give kirkegængerne en fornemmelse af solskinsvej, selv på en gråvejrsdag. Galten Kirke har fået et kunstnerisk løft ud over det sædvanlige.

Måtte ikke tilsmudses

Renoveringer fører ofte mere med sig end det planlagte, har mange sikkert erfaret. Interessante ting dukker op, som omtalt senere i denne artikel, men kedelige overraskelser kommer også jævnligt. Af husorden for kirken fremgår det, at man ikke måtte hænge noget op på kirkens indvendige vægge, da den hvide overflade i så fald ville blive tilsmudset. Husordenen er underskrevet af det daværende menighedsråd. Vi går ud fra, at kirken på daværende tidspunkt har været kalket. Omkring 1994 blev kalken overmalet med en gang plastmaling. Dette bevirkede, at underlaget for en ny maling først skulle fjernes, da man ellers ville få en afskalning. Det betød ekstra arbejde og en ekstra regning på renoveringsbudgettet.

Oplysninger indmuret

Den er ikke af nyere dato. Ideen med f.eks. ved en grundstensnedlæggelse at indmure måske en lille æske af zink, hvori der er lagt oplysninger af forskellig art, der kan fortælle kommende generationer om netop

denne bygnings tilblivelse, måske vedlagt et eksemplar af dagens avis osv.

Ved arbejdet med renoveringen af Galten Kirke kom en flaskepost frem i lyset. Den var anbragt bag alteret i et hemmeligt rum og har ligget her i 130 år. Flasken blev åbnet efter afstemning i menighedsrådet. Resultatet gav grønt lys for denne handling.

At lægge flasken uåbnet tilbage ville næsten svare til at finde en flaskepost på stranden og smide den ulæst tilbage i havet. Min egen holdning er, at vi skal åbne flasken og se, hvad der gemmer sig i den, sagde menighedsrådets formand Poul Lund til Midtjyllands Avis.

Det gjorde man så som nævnt i menighedsrådet. Åbnede den lakforseglede flaske. Lakforseglingen, der havde et aftryk af en mandprofil, antageligt en mønt fra dengang, stod ikke til at redde. Mandprofilen forestiller med 99 % sikkerhed Christian den 9. Også proppen gik i stykker, men så dukkede et gulnet dokument, skrevet med sirligt håndskrift, frem med følgende ordlyd.:2. mosebog 25.8. *"De skulle gøre mig en Helligdom, og jeg vil Boe iblandt dem."*

Aar 1884 efter Christi Byrd i Kong Christian den Nienses 21. Regeringsår, da Gaardmændene Ole Rasmussen Porse og Jens Larsen Jensen vare Kirkeværger, blev denne Galten Kirke af Nyt opført, efter tegning af Architect Puck, muret af Jensen, tømret af Tandrup, snedkret af Rasmussen og malet af Kruse. Alle af Aarhus. Kirken blev indviet af Biskop Johannes Clausen, Hans Frederik Fædder Kieler var Provst, Emmanuel Honoratus Seidelin var Sognepræst og Niels Sørensen var Capellan pro loco.

Herre! Fyld nu dette, Dit Hus med Din Herlighed i Jesu navn. Amen!

Atter indmuret

Flasken er nu atter forseglet og indmuret på ny i et hulrum i alteret. Kommende generationer vil måske en dag finde oplysninger om den omfattende reovering af Galten Kirke i 2014. Et nyt brev er vedlagt det gamle brev. Brevet indeholder oplysninger om arbejdet med reoveringen, hvilke håndværkere, der stod for opgaven o.l. To salmevers, et gammelt af Grundtvig og et nyt af Lisbeth Smedegaard Andersen er også med i flasken sammen med en 20-krone med Margrethe den 2. profil. Det nye laksegl har Dronning Margrethes profil.

Genindviet

Søndag den 7. december 2014 blev kirken som nævnt genindviet ved to festgudstjerner efter at have været lukket siden maj måned. Biskop Kjeld Holm prædikede.

Gyldne og lyse grønne nuancer sætter nye farver på Galten Kirke.

Som en bøgeskov på en forårsdag, som Peter Brandes forklarede, da værket på indvielsesdagen blev præsenteret for pressen.

Galtens gamle kirke var ikke noget prægtigt bygningsværk Den 2. juni 1881 foretog kgl. bygningsinspektør, professor Wilhelm T. Walther en inspektion om kirkens tilstand, som ministeriet havde ønsket. Det var vist ikke meget ud over et par sjældne kampestensfigurer i korbuen samt døbefonten, som blev anset for at have nogen værdi. Galten Kirke blev indviet i 1884. 26.270 kroner stod byggeriet i, fremgår det af regnskaber fra dengang.

En decemberdag i 2014 fik kirken et løft. Forhåbentligt til glæde for mange generationer fremover. En glæde, som ved synet af en bøgeskov på en forårsdag.

Tak til menighedsrådsformand Poul Lund og sognepræst Laura Gylden-Damgaard for oplysninger til hjælp med artiklens udarbejdelse.

Bondeslægt uden bønder

Efterkommere af Ulstrups hovbønder er i dag uden jord, men slægtskabet mærkes på kroppen

Af: Aage Domino

Det var et markant punkt i Østjyllands historie, da Greve Jørgen Scheel på Ulstrup Slot i 1811 måtte erkende, at han havde bortødslet uhyre rigdomme i form af hundreder af bøndergårde, kirker, store skove og slægtens andel i rigets forvaltning. Det fortalte Kurt Quist Nielsen i Østjysk Hjemstavn i 2014.

Men nye væsentlige sider i historiebogen blev skrevet af de tidligere hovbønder, der rejste sig og gik til den ruinerede greve på Ulstrup og lagde en betragtelig stak rigsdalere på bordet som første skridt i en opblomstring af landbruget ved Gudenåen.

Her, 200 år efter at adelen spillede fallit på Ulstrup, og bønderne i kirkebogen fik tilføjet ”selvejer” til deres stillingsbetegnelser, er vi begyndt på et tredje kapitel i den østjyske historie: Når efterkommere af en af nøglepersonerne i bøndernes handel med Scheel, dvs. børn og børnebørn i *Bondeslægten* mødes en gang om året, er der - trods navnet - ikke en eneste landmand i en flok på over 30, mens deres mødre eller fædrene ophav, syv børn af Niels Bonde Jensen i Sdr. Vinge og tipoldebørn af Søren Christensen

Bach i Ilsø alle selv eller sammen med en ægtefælle var knyttet til landbruget.

Til gengæld er stort set alle de opgaver, som Scheelerne og andre adelige for ikke så længe siden varetog på kongens og landets vegne, nu i de bedste hænder hos almindelige mennesker. Selvejerbønderes ætlinge i Bondeslægten har markeret sig i skoler, bygget broer ude i den store verden, været borgmestre og medlemmer af regionsråd, været i toppen af officerskorpset, og flere er skrivende, tegnende, malende eller musicerende.

110.000 rdl. på bordet

Det var den 16. december 1811 at fire hovbønder vovede sig op til Jørgen Scheel på Ulstrup for at handle med ham om et af hans misrøgtede ejerskaber, gårdene under Karmark og Skjern. De fire var Niels Jensen Vestergaard, Løvskaal, Christen Sørensen Bach, Ilsø, Anders Christensen Smed, Vester Velling, og Niels Michelsen Lindgaard, Terp. Bønderne skulle give 225.000 rigsdalere for de over 100 ejendomme. De lagde 110.000 rdl. i kontanter foran Scheel.

Familiebillede:

Omkring tredive af nutidens medlemmer af slægten efter den første selvejerbonde i Ilsø, grenen, der kalder sig Bonde-slægten. I dag er der ingen bønder i familien (Billede fra 2014)

Det var hårde tider - ikke bare for den forarmede greve på Ulstrup. Englænderne havde bombet København sønder og sammen få år forinden, Danmark havde holdt på den forkerte hest, da Napoleon huserede, vi måtte afgive Norge, og i 1813 oplevede landet en såkaldt statsbankerot.

Pantsat i forvejen?

Bøndernes køb af godsets gårde kom ikke til at forløbe uden kvaler. Rigets sagfører, kammeradvokaten fremsatte den mening, at ejendomme under Skjern-Karmark faktisk af Jørgen Scheel var pantsat for 50.000 rdl. til den kongelige postkasse, inden greven så også solgte dem. Sagen gik til retten, og bønderne tabte ved både under- og overret. Men så fastslog højesteret omsider, at statens krav var forældet, fordi det blev fremsat for sent, og fordi de nye selvejergårdmænd

faktisk havde fået hævd på deres stilling som selvstændige.

Der er ingen tvivl om, at de fire sagsøgende bønderes kolleger, der ikke vidste, om de var købt eller solgt som selvstændige, har skumlet i krogene, til det efter et par år blev stået fast, at de fire talsmænd var deres opgave voksen. Greven måtte tage bolig hos en søster og døde som en fattig mand i 1820.

Tålelige forhold - trods alt

En lokalhistoriker på egnen, lærer E. Poulsen i Løvskaal, har skrevet, at Ulstrups bønder næppe var landets mest usle. Greverne Scheel var langmodige og måske ind imellem også for flinke; flere gange blev der givet henstand med bøndernes ydelser i onde tider, og i 1724 og 1727 byggede Chr. Scheel skoler til børnene i

Langå, Sdr. Vinge, Vester Velling, Løvskal, Hjermind, Vejrumbro og Lee. Det var en gunst, der blev givet flere år før det tvungne skolevæsen blev indført i 1739. Bønder havde også kunnet forpagte jorder under de store gårde Skjern og Karmark, så der var folk med penge på lommen, da selvejet blev muligt.

Vilkårene for hovbønder

Det havde været byrdefuldt at leve som fæstebonde. Ifølge regler fra 1799 skulle en helgård årligt yde 185 spænddage og 79 1/2 gangdage til godset. En gårdmand måtte altså stille et spand heste plus en mand til rådighed hele sommeren, og en karl og en pige måtte vandre ad den tids hovveje ca. 40 slet- og høstdage. Det blev anderledes, da bønderne blev selvejere, men de skulle så til gengæld forstå at forrente gården og indtjene penge til tjenestefolk og sig selv.

Hoveriarbejdet var ind imellem kompliceret på de mange gårde under grevskabet Scheels godser. Til tider var nabogårde solgt til hver sin side. En gård i Ilsø ved Ulstrup hørte f.eks. under Dronningborg nord for Randers, så vejen var for lang til hoveri. Gården - ryttergården - kunne så i stedet for at sende folk og heste på hoveri betale for en fuldt udstyret mand og hest, der kunne indgå i rigets krigsmagt. Det var ofte gårdmanden eller en af hans sønner, der udførte ryttertjansen.

En ø i landskabet

Ilsø, der var hjemsted for en af de fire mænd, der i 1811 købte sig selv og en lang række hovbønder fri for 225.000 rdl., var og er en slags ø i det østjyske landskab. De tre gårde hørte til Skjern sogn, men var afskåret fra resten af sognet af en strimmel af Hjorthede. En hovvej gik ned til Skjern-Karmark gods, men efter hoveriets

afskaffelse hed vejen i folkemunde ofte *ligvejen*. Det var den man brugte på vej til kirkegården

I Ilsø boede Chr. Sørensen Bach, f. 1758 i Torup; han blev først fæstebonde, og efter 1811 selvejer, idet han giftede sig med den forrige ejers enke. Siden gik gården i arv fra far til søn i masser af år. Det er fra dette punkt, Bondeslægten ser frem mod år 2015.

Chr. Sørensen Bach var som nævnt født i Torup i 1758. Han måtte finde sig en brud et andet sted, fordi han ikke var ældste søn og derfor ikke skulle overtage gården. Faderen hed Søren Pedersen Bach, f. 1721, begravet 1785.

Den tids ægteskaber

Søren Pedersen Bach var gift fem gange, og med de første tre hustruer fik han 17 børn, hvoraf mange døde tidligt. Han fik ingen børn med de to sidste koner. Familieforholdene er en illustration af, hvordan ægteskaberne den gang også tjente som en social foranstaltning.

En af Søren Pedersen Bachs sønner, Laurs Sørensen Bach, f. 1764, giftede sig med Inger Jensdatter fra samme landsby, og deres bryllup (hjemme hos pigens far Jens Sinding) gik der længe historier om. Kongen prøvede nemlig at sætte ind over for overdådige fester, så der måtte højst være 32 gæster, der kun måtte spise fire retter mad - uden vin og kaffe. Men der blev i dette tilfælde festet alt for flot ifølge forordningerne, så værten måtte betale bøde. Værre var det, at han var tilsynsmand og dermed den der holdt øje med Ulstrupbøndernes gøren og laden. Han skulle således være et godt eksempel for sine omgivelser; men han fik dog sin datter gift til en god gård!

En driftig selvejer

Chr. Sørensen Bach giftede sig som nævnt til matr. nr. 2 i Ilsø, han blev stedets første selvejer, og fra nu af gik det fremad med gårdens og familiens status.

Sønnen, Søren Christensen Bach, født 1785, fik skøde på fødegården i 1816, og han blev gift med Dorthe Larsdatter fra Hjorthede. Han var en driftig mand, der bl.a. sammen med en nabo købte og derefter udstykkede flere ejendomme. Han var også medejer af smedjen i Hjorthede. Og af senere arvesager ser vi, at han var særdeles velhavende.

Et helbredsproblem

Søren Christensen Bach var ifølge overleveringer god til at vurdere stude, og han handlede en del. Desværre for ham - og som det senere skal omtales - til skade for

hans efterkommere helt op i vor tid fik han af og til en slags lammelser, så han ikke kunne tage med fingrene eller gå på benene. Så måtte han hvile sig, til svagheden havde fortaget sig.

Parret fik ni børn. En af sønnerne, Casper Sørensen Bach var bemærkelsesværdigt mørk i huden; hvorfor ved man ikke. Barn nummer 8, Niels Sørensen Bach, blev kaldt Niels Handskemager, og han nedsatte sig som boelsmand på en ejendom på den nuværende Sdr. Vingevej, på en grund, som faderen havde udstykket, og som med vej var forbundet med Ilsø. Han giftede sig med Ane Marie Nielsdatter fra Torup, men døde af "tæring" kun 37 år gammel. Han efterlod to børn, hvoraf sønnen Søren fik tilnavnet Bonde efter den mand, enken, Ane Marie efter 10 måneder alene giftede sig med i 1869.

Fire hovbønder. Tegnet af: Michael Domino, selv medlem af Bonde-slægten

Til en anden bondeslægt

Først skal vi hæfte os ved Søren Christensen Bachs ældste datter, Karen Sørensdatter, f. 1817. Hun giftede sig i 1840 med Jens Sørensen Bonde i Rønge, og de bosatte sig i hans fødegård. Og her træder hun så ind i Bondeslægten - medbringende den muskellidelse, som ind imellem havde lammet hendes far i Ilsø.

Jens Sørensen Bonde, født i 1810, står i papirerne anført som selvejergårdmand, idet hans far var en af de hovbønder, der købte sig fri af Ulstrup Gods. Rønge er en lille landsby mellem Gudenåen og Ulstrup Slot. Jens Sørensen Bonde var søn af gårdmand i Rønge Søren Pedersen Bonde, 1775-1859. Bedstefaderen var Peder Bonde, 1721-1787. Navnet Bonde har altså været brugt i næsten 300 år.

Ny mand, ny arvefølge

Karen Sørensdatter og Jens Sørensen Bonde fik i 1841 sønnen Søren Jensen med tilnavnet Bonde. Men så døde Jens Sørensen Bonde, og Karen giftede sig med Anders Mikkelsen Tind.

Det betød, at det nu blev den nye mands ældste søn, Jens Andersen Holm, f. 1854, der overtog og videreførte gården i Rønge.

Søren Jensen Bonde var dog ikke udsigtsløs; ovre på Sdr. Vingevej var morbroderen Niels Sørensen Bach, kaldet Niels Handskemager, død i januar 1869, og i november 1869 overtog Søren Jensen Bonde enken Ane Marie og hendes to børn. Familieskabet mellem de to, der ville giftes, blev betragtet som så tæt (for tæt), at der blev indhentet kongebrev før brylluppet.

Bonde-navnet til hverdag

Ane Marie og Søren fik fem børn, hvoraf et døde som spæd. Den ældste var Niels Jensen, født i 1870. Han gik hele livet under

navnet Niels Bonde, ”Niels Boon”, men den næste fødte dreng, Jens Peter Jensen, fik i 1943 tilføjet Bonde ved navnebevis. Søren Sørensen, der var søn af første ægteskab, f. 1866, blev desuden hele livet kaldt Søren Bonde efter stedfaderen.

Bondeslægten var en kendsgerning, selv om efternavnet Bonde ikke altid var indskrevet i kirkebogen.

Niels Jensen, til daglig Niels Boon, rejste som ung hjemme fra fødegården på Sdr. Vingevej og var en overgang tjenestekarl hos bedstemor, Karen Sørensdatters nye familie i Rønge. Han købte sig dog et boelssted i Grensten og giftede sig med Hansigne Jørgine Hansen fra Gjelsted på Fyn. Som Niels og Sine Boon boede de senere under ret spartanske forhold i Lille Thorup og Sdr. Vinge, hvor fire døtre og tre sønner voksede op. De begyndte alle ved landbruget som piger eller karle.

En holdbar arv

Både Niels Bonde Jensen og flere af hans børn havde arvet den muskellidelse, der først var registreret hos Søren Christensen Bach i Ilsø, og som datteren Karen Sørensdatter tog med til Rønge.

Her godt 200 år efter, at fire bønder købte sig selv og mange standsfæller fri af hoveriet ved at betale i alt 225.000 Rigsdalere til den forarmede greve på Ulstrup, er det lidt vanskeligt at finde de fires efterkommere i kirkebøger og folketællinger. Men mange, der er faldet efter en af dem, Christen Sørensen Bach i Ilsø og hans søn Søren Christensen Bach og måske især dennes datter, Karen Sørensdatter i Rønge, mærker hver dag i 2015, hvorfra de stammer.

Den muskellidelse, som allerede ved bøndernes besøg på Ulstrup i 1811, kunne tvinge Søren Christensen Bach til at gå i

seng, hvis han frøs eller overanstrengte sig, hed ifølge en doktorafhandling fra omkring 1979 *Paramyotonia Congenita*.

En ring omkring Ulstrup

Lægerne Torsten Johnsen og Mogens Laue Friis fandt ved hjælp af slægtsforskere og oplysninger på Landsarkivet i Viborg frem til 39 personer med sygdommen (populært kaldet PMC), og langt de fleste boede dengang højest 100 km. fra Ulstrup, enkelte dog så langt væk som i Canada. Det var foruden Søren Bonde Jensens efterkommer (Bondeslægten) de børn, som Karen Sørensdatter fik med sin nye mand, Anders Mikkelsen, først den, der videreførte gården, Jens Andersen Holm.

Undersøgelser, bl.a. på Rigshospitalet, konstaterede, at PMC, bl.a. kendt som "døde fingre" i koldt vejr, skønsmæssigt

findes hos én person ud af hver 166.667 danskere. De 39, man talte med i 1979, udgjorde syv generationer efter Søren Christensen Bach, og i dag udgør *Bondeslægten* med udspring hos en af de sidste hovbønder under Ulstrup et par generationer mere.

- - -

Hvor meget bønderne i 1811 efter nutidens målestok betalte for ca. 100 ejendomme under Skjern og Karmark i godsimperiet under Ulstrup er umuligt at sige, fordi værdierne vurderes helt anderledes i dag. Men de fire, der handlede med grev Scheel, skulle kontant og via låntagning af med 225.000 rdl. Kapitelstaksten for byg i Sjællands Stift var i 1785 3 rdl. pr. tønne. I 2002 satte man værdien af en tønne byg til 85,32 kr. 225.000 rdl. omkring 1811 har således været omkring 6,5 millioner kr.

Brabrand i 1880'erne

Af: Børge Nielsen

Som lokalhistoriker sker det heldigvis en gang imellem, at man får fat i et virkelig spændende og interessant arkivalie. Det skete for få år siden for Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv. Forhistorien er følgende:

En af arkivets medarbejdere, den desværre afdøde Kresten Skjærlund (KS), var på et højskoleophold på Løgumkloster Højskole. Her så han på deltagerlisten navnet Nordentoft – et navn han genkendte, idet Brabrand for mange år siden havde en sognepræst netop med dette navn – Peder Nordentoft (1833-1910).

KS var arkivets fotograf og havde bl.a. til opgave at affotografere den lokale kunstmaler Jens Hansen-Årslevs malerier. KS vidste, at Jens Hansen-Årslev havde leveret en del malerier til Præstegården netop i Nordentofts periode. Så mon ikke Nordentoft på Højskolen kendte noget hertil. Det gjorde han, og en aftale kom i stand, om at KS kom til Nordsjælland, hvor Nordentoft boede, for at affotografere et par malerier af den lokale kunstner.

Benedikt Nordentoft (1873-1942)

Foto: Kolding Stadsarkiv

Det skete, og Nordentoft kunne fortælle, at et andet medlem af familien, der boede i nærheden, også havde et maleri af Jens

Hansen-Årslev. KS besøgte denne, og ved afskeden blev han spurgt, om han var interesseret i noget fra Præstegården i Brabrand. Det var KS naturligvis og fik udleveret en papkasse, som viste sig at indeholde interessante ting. Der var nogle bøger skrevet af nogle medlemmer af Nordentoft- familien, og allernederst i kassen var to ting, som var det absolut mest spændende.

Hvad papkassen gemte

Først en "Copibog" med skrivelser Nordentoft børnene imellem. Børnene forestiller sig, at de er adelsfolk med navne som f. eks. von Castenskjold, von Løvenørn, von Liljenskjold o.lign. - ind imellem er der også kommentarer fra deres far pastor Peder Nordentoft. En sjov lille bog !!

Det sidste i bunden af papkassen var et stihæfte, hvor den 10-12 årige Benedict Nordentoft fortæller om Brabrand By, ligesom han har tegnet et kort visende, hvordan byen så ud i 1880'erne.

Han skriver, måske lidt overdrevet, bl.a.:

"Brabrand

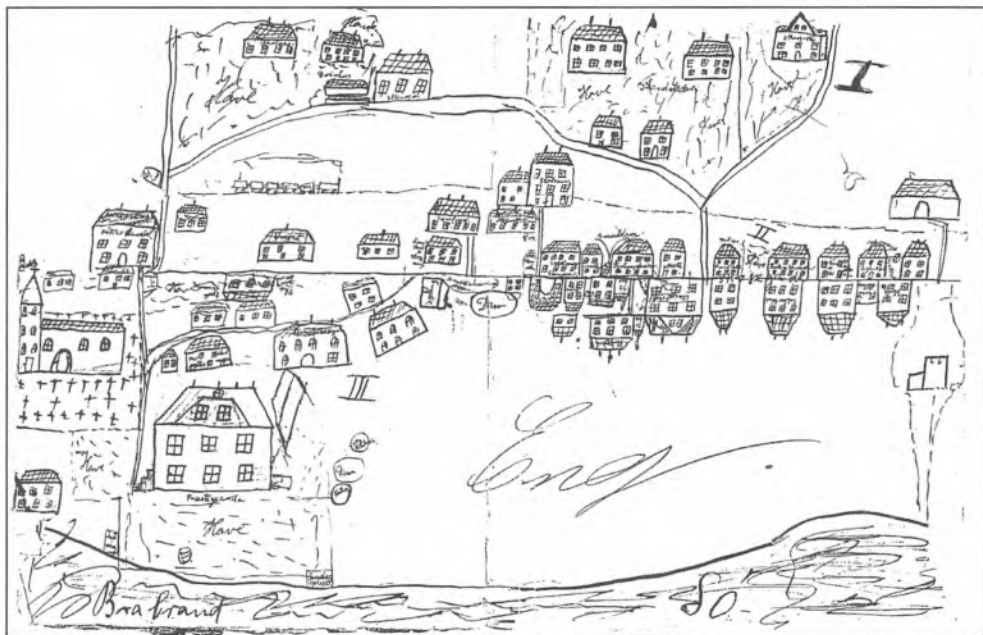
har en af naturen overmåde herlig beliggenhed. Imod nord ligger der temmelig store bakker, af hvilke enkelte når en højde af 350 meter! de tager nordenvinden og den dermed følgende kulde bort.

Imod øst og vest er Brabrand omringet af store skove, ca. 10 kvadratmil store hver – imod syd afgrænses Brabrand af den henrivende, både for sejl og roskibe, skikkede sø. Brabrand er således et af de smukkeste steder, man kan tænke sig, og da det tillige har et overmåde sundt klima,

Den ældre Benedikt Nordentoft

Foto: Kolding Stadsarkiv

En skanning af det kort Benedikt Nordentoft som barn tegnede af Brabrand By for ca. 125 år siden. Det opbevares i dag på Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv.

besøges det årligt af mange rejsende, der også kommer for badets skyld, da vandet i søen er særdeles forfriskende.

Jeg vil nu straks tage fat på at beskrive selve byen. Jeg har ment, at jeg bedst kunne give en udførlig beskrivelse af byen, når man deler den i 3 dele.

1. del, der ligger nord for jernbanen med landstederne.

2. del af byen, der ligger lige ved hovedlandevejen og

3. del. Den del af byen, der ligger omkring Præstegården og Domkirken – til denne del kommer så også vejen fra de store smedefabriker til Domkirken.

Landliggerne fra Aarhus

1. del af byen bebos af landliggerne fra Aarhus. Særlig ligger der de store landsteder, som tilhører grossererne Rahr og Broge samt hr. Kielsingaard. Alle husene

her ligger omgivet af store haver. Her bor også flere gartnere og murere – og de store drivhuse, der ligger her, frembringer årligt store mængder af bl.a. tropiske planter, som forsendes hele landet rundt.

Brabrand's øl bryggeri

2. del af byen bebos i særdeleshed af håndværkere, bagere mv. Her ligger også byens to største privatskoler og den store friskole. I denne del af byen bor således 3 snekkere, 1 maler, 1 konditor, 2 bagere, 1 murer, 1 cementstøber, 1 drager, 2 skomagere og 1 spillemænd samt 1 sadelmager, 4 mælkemænd og 2 gartnere.

Desuden ligger i denne del af byen den store jernbanestation, hvor dagligt ses flere tog samtidig.

Her ligger byens store telefonstation, som står i forbindelse med Aarhus, Randers, Skanderborg og Horsens. Her ligger byens

store hotel med en stor have, keglebane og en overmåde stor dansesalon, der også benyttes til møder. Her taler af og til hr. J. C. Hummeluhr og Folkebladets redaktør Laursen. I denne del af byen ligger også forbrugsforeningen og byens storartede øl bryggeri. Alt ved dette bryggeri er indrettet meget moderne og tidssvarende f.eks. 2 ishuse m.m. Det var også bryggeriejerens mening at tage bryggeriet Ceres' ølhandel på landet bort fra det. På trods heraf er han gået fallit en 3-4 gange, men bliver dog bestandig ved med at brygge øl. Dette bryggeri brygger en egen slags øl, det allerede så berømte "Gambrinus øl". Her ligger lotterikollektionen og den store murede branddam. I denne del ligger også en sukkervarefabrik, der forarbejder masser af sukker og nipsgenstande af sukker, desuden marcipan. Låne- og fæstecentret, som er åbent hele dagen, og degneboligen. Endelig står der blot tilbage at omtale, at i denne del bor politimesteren og 2 gartnere med store haver, og så er der høkerhandelen, der har meget udbredt handel. I denne del af byen er der i de sidste 5 år bygget en del private huse".

Desværre mangler omtalen af den 3. del af byen, men af tegningen kan man se, at her ligger kirken og præstegården samt de før omtalte smedefabriker og engene ned mod Brabrand sø.

Et virkelig scoop

Dette er en virkelig detaljeret beskrivelse af Brabrand som den så ud i begyndelsen af 1880'erne. Den 10-12 årige Benedict har haft øjnene åbne og har gjort sine notater undervejs i sin byvandring.

Bemærk, at det tydelig ses, at det er en dreng, der skriver – mange ting han nævner er "stort" eller "store", og hans fars kirke kalder han Domkirken!

Benedict var født 1873 og døde i 1942. Han var en af pastor Nordentofts 13 børn og blev uddannet som pædagog og præst. Sammen med kolleger etablerede han en kirke og en højskole i byen Solvang i Californien i USA. Nordentoftway er i dag navnet på en gade i Solvang. Han var præst ved Sct. Nicolai Kirke i Kolding fra 1926 til 1942.

For arkivet i Brabrand er det virkelig et scoop, den unge Benedict har formidlet til fremtidige studier i Brabrand Bys lokalhistorie

NB: Det skal lige nævnes, at der er foretaget en lettere redigering i teksten, og at der er anvendt nutidig bogstavering – Benedict skrev f. eks. navneord med stort og aa i stedet for bolle å.

Mikkel Jensen af Stautrup Skov

- muremester og salmedigter samt meget andet

Af: Ove Jensen

Se denne konstellation kan jo nok pirre nysgerrigheden, og det er det, der er sket. I det følgende skal der derfor tegnes et portræt af Mikkel Jensen i det omfang, det fundne kildemateriale gør det muligt.

Mikkel Jensen kom til verden den 13. marts 1801 på Jægergaarden, der hørte under Marselisborg Gods og lå i den østlige ende af den nuværende Jægergaardsgade i Aarhus, mellem Bruuns Galleri og Spanien. Her boede hans forældre Maren Jensdatter og Jens Christensen, der var "Muurmester" og sikkert ansat ved godset. Dengang var området en del af Viby Sogn. I dag er en kommunal administrationsbygning i Værkmestergade navngivet "Jæbergården".

Mikkel går i sin fars fodspor og bliver selv murer. Da han i 1824 bliver gift, betegnes han som muremestersvend og har stadigvæk adresse på Jægergaarden. Den udkårne er Karen Nielsdatter, der er husholderske på Jarlsminde i Stautrup, der ligger i Kolt Sogn, og vielsen finder da

også sted i Kolt Kirke. Bruden er 34 år og barnefødt i Hornsyld i Vejle Amt. Karen havde holdt hus for den ugifte grevinde af Jarlsberg, Juliane Marie de Wedel Jarlsberg, der ejede gården Jarlsminde i Stautrup og boede der.

Året efter bliver Karen og Mikkel forældre til Juliane Marie, der sikkert er opkaldt efter grevinden, og Mikkel er nu muremester og indsidder. Dvs. at familien bor til leje, og det er i Viby.

I 1831 noteres der igen i kirkebogen, men nu i Kolt Sogns, idet husstanden er flyttet til en lille ejendom i Stautrup, og Mikkel er husmand og muremester. Familien bliver velsignet med tvillinger, nemlig Karen Marie og Niels Peter. Moderen var selv tvilling. Flere af fadderne kommer fra Jarlsminde, hvor Karen jo har været ansat. Præsten noterer ved begge børn, at han har modtaget én skilling. Der var jo også to dåbsbørn. Ingen af de øvrige, der har fået

barn døbt, er tilsvarende gavmilde over for præsten.

Da det sidste barn, Jacobine, døbes to år senere, falder der ikke noget af til præsten.

Ved folketællingen tre år senere figurerer Niels Peter ikke og heller ikke ved de følgende, men i 1855 er Niels Mikkelsen, født i Kolt Sogn, 23 år og møller, en af husets beboere. Der kan gættes på, at han er vokset op andetsteds, måske hos familie, da Karen og Mikkel har syntes, at to små børn var lige rigeligt.

Da Mikkel Jensens mor bliver en gammel kone over 80 år, er der overskud til at tage sig af hende, og hun flytter ind.

Murermesteren

Mikkel Jensen kommer til at gå under navnet Mikkel Murer og bliver en anset mand i sit sogn. Det betros ham at vedligeholde kirkerne i Ormslev og i Kolt, ligesom han i 1840 indgår en aftale med kommunen om at stå for murerarbejdet på skolerne de næste elleve år. En gammel kone fra Lemming huskede, at han havde ry for at være samvittighedsfuld og ordholdende med sit arbejde.

Der findes en anekdote om Mikkel Murers håndværksmæssige kunnen, og den blev fortalt årtier efter hans død. Hans dåd bestod i at have flyttet et hus ved at stikke stokke under ydervæggens bindingsværk, under fodremmene, og trille det til en nye placering. Forinden havde han taget skorsten, grubekedel og ovne ned samt sikret skillerum med brædder. Da huset var på plads, blev der muret skorsten, bageovn, bilæggerovn og grubekedel. Hvor der før var lerstampet gulv, blev der lagt brædder, og pikstensgulvet blev erstattet af Mikkels murstensgulv.

Den flytning taltes der om i sognet, og Mikkel Murers anseelse voksede.

Det samfundsmæssige engagement

Indtil videre skiller Mikkel Jensen sig ikke ud, idet hans hidtidige liv ligner så mange andres, men han havde andre gøremål end at være murer og husmand. Den 9. marts 1841 kunne der i Jyllands Posten læses et indlæg fra hans hånd, og han underskriver sig "Mikkel Jensen, Huusmand i Stautrup Skov ved Aarhus". Avisen er på fire sider og udkommer to dage om ugen, og det er ikke hver gang, den bringer læserbreve. Der har dog været bragt indlæg om skolelærernes aflønning, og en lærer har hævdet, at husmænd og indsiddere (lejere) har bedre kår end skolelærerne.

Mikkel Jensen er sikkert abonnent på avisen og reagerer, da han stifter bekendtskab med dette synspunkt. Om skolelærernes leveforhold udtaler han sig ikke, men taler i stedet for husmændenes sag, og deres forhold er elendige, mener han. Han giver nu en beskrivelse af deres tilværelse: Da husmanden ikke kan forsørge sin familie ved at dyrke sin jord, må han tage arbejde som daglejer hos gårdmændene, men dette er kun den ene halvdel af året. I den anden er der ikke meget at leve af.

Husmanden har ligeledes vanskelighed med at dyrke egen jord, idet det er dyrt for ham at få bearbejdet jorden, da dette kræver trækraft, som han må leje. Desuden skal han betale skatter og renter, og der kan være udgifter til brændsel og til klæder. Mange gange er der slet ikke råd til disse livsformødenheder, og familien må ty til sognet, "*hvilket er tungt for en flittig og arbejdsom Mand*".

Oven i disse genvordigheder kommer pligtarbejdet, gangarbejde, som det kaldes, og det består i arbejde ved skolerne og kirkerne, befordring af breve, vejarbejde og snekastning. Og Mikkel Jensen

konkluderer: *"Dette kalder jeg trykkende; men hvem skal staae paa den Fattiges Ret? Hvem skal udtolke hans Trang eller lindre hans Byrder? Det er jo dog tungt for enhver Christen, at see en By fuld af fattige Folk, som lide Nød. Da Huusmænd og Indsiddere paa flere Steder vel ere nærved at udgjøre den halve Deel af Landalmuen, synes mig, at det kunne være ønskeligt, om det maatte tillades dem at udvælge en Mand af egen Midte, som ved Stænderne kunde udtolke deres Ønsker, saavel som deres trange Kaar, da det ellers er at befrygte, at de større Hartkorns-Eiere, som bliver valgte, mere ville see paa egen Fordeel, end paa de Fattiges og Fortrængtes Bedste".*

Her er der tale om en lidenskabelig læserbrevsskribent, der formår at udtrykke sig. Det sociale engagement stritter af alle linjerne, og hans ærinde er at fortælle, at der må gøres noget, så livsvilkårene for de fattige bedres. I begyndelsen af 1840'erne er der nye tider på vej, og Mikkel Jensen følger helt åbenlyst med i den debat, der er opstået om forholdene på landet, og nu deltager han med sit læserbrev selv i den. Det er ikke i hvert nummer af avisen, at der bringes bidrag fra læserne, så Mikkel Jensens indlæg er bemærkelsesværdigt. Allerede et par år senere har tingene udviklet sig, og flere debattører ses i avisens spalter.

I 1834 var der blevet oprettet stænderforsamlinger, og i Jylland var en sådan placeret i Viborg. Det var mænd med tilstrækkelig megen jord eller ejendom, der var valgt hertil og stemt ind af folk med sådant. Husmændene var ikke repræsenteret, og det er det, Mikkel Jensen foreslår ændret. Stænderforsamlingerne skulle rådgive konge og regering i sager, som disse forelagde, men kunne også selv

tage spørgsmål op for så at forelægge disse for landets ledelse. Om han har haft kontakt til Viborg vides ikke. Forholdene på landet indtog en fremtrædende plads i stænderforsamlingernes arbejde, og også husmændenes forhold blev drøftet, men ikke rigtig tilgodeset.

Husmanden måtte for at have til dagen og vejen tage arbejde som daglejer, men dette kunne kollidere med hans eget derhjemme, når han godt kunne bruge tiden til at passe egen jord. I det østjyske var det typisk mellem 3 og 6 tdr. land. Dette kastede ikke så meget af sig, at der var råd til en arbejdshest, og det kneb derfor at få jorden passet, og udbyttet blev derefter. Husmandens besætning var 1 til 2 køer, 1 gris og 2 til 3 får. Man sagde, at jorden gerne skulle give *"brød i huset og foder for en ko"*. Det var nødvendigt for husmanden at ernære sig ved andet arbejde, og en Stautrup-husmand kunne også være daglejer, smed, tækkemand eller murer.

Indsidderen havde typisk lejet sig ind hos en gårdmand, og lejen blev så erlagt som pligtarbejde for bonden. Også nogle husmænd kunne have en lejer boende.

Det er Mikkel Jensens synspunkt, at indsiddere og husmænd har miserable kår, og det er nødvendigt, at der sker ændringer til det bedre.

Husmandsspørgsmålet i 1840'erne

I løbet af 1840'erne vokser husmændenes problemer. Nogle steder er hoveriforpligtelserne stigende, og prisen for at bo til leje går også i vejret. I midten af årtiet stiger prisen på brød voldsomt, da kartoffelsygen ødelægger den vante spise. Gårdmændene nyder derimod godt af de stigende kompriser, og afstanden mellem samfundsklasserne på landet øges. Alt dette gør, at indsiddere og husmænd bliver et politisk

emne, der ofte tages op i stænderforsamlingerne.

Husmanden fra Stautrup var levende optaget heraf, og hans engagement fremgår af et indlæg i "Ny Jyllandspost" fra 10. marts 1843, hvor han sammen med 18 borgere, "Alle af Stautrup", deltager i debatten. De Stautrup-mænd er en blandet flok af husmænd og gårdmænd, men der er også tre smede, en lærer, en skrædder, en murer, en tækkemand og nogle daglejere. Rundt i Jylland så man til tider, at hartkorn af varierende størrelse fandt sammen, og det er, hvad der her sker i Stautrup.

Gruppen af nitten større og især mindre jordejere deltager i debatten om en ny forfatning til afløsning af enevælden. Den nye konge, Christian den Ottende, var blevet modtaget med store forhåbninger, idet han som statholder og kortvarigt konge i Norge havde støttet nordmændene i deres bestræbelser for en ny forfatning. Nu må det være danskernes tur, mener mange, men i erklæringen fra Stautrup gives der udtryk for ængstelse for, at de store jordejere skal gribe magten og mele egen kage. Det er, hvad man flere gange har set ske i stænderforsamlingerne.

Kongen bliver set som garant for større retfærdighed, og der argumenteres med, at skole og kirke er for alle, og at byrderne hviler på "de simple klasser", der må forsvare landet og dyrke dets jord. Altså må man have lige rettigheder. De fleste bønder ønskede lighed – ikke frihed. Med indlægget giver man sin støtte til den lokale stænderdeputerede, der i Viborg har fremlagt ovenstående synspunkter.

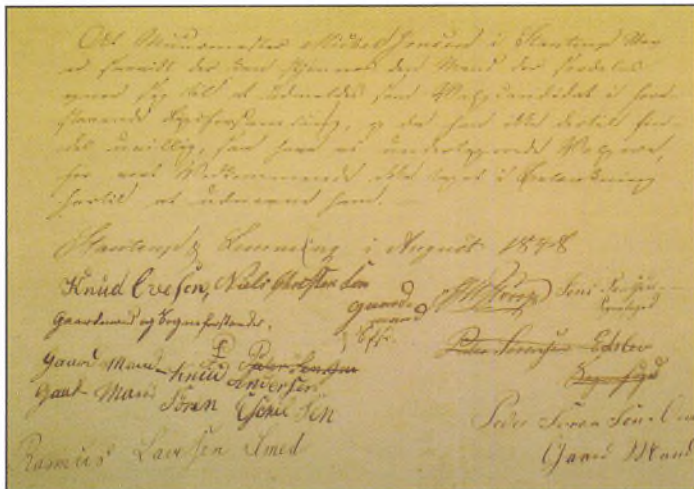
"M. Jensen, Huusmand" står øverst på listen over underskrivere, og det er nærliggende at formode, at han er ophavsmand til initiativet.

Den grundlovgivende Forsamling

Den nye forfatning lod vente på sig, men da Christian den Ottende døde i januar 1848, ændrede tingene sig, og de efterfølgende begivenheder førte til, at en rigsforsamling valgt af borgerne skulle udarbejde en forfatning, der ændrede styreformen i landet. Der blev lavet en valglov, der dateres til den 7. juli 1848, og den satte rammerne for valget til den omtalte rigsforsamling. Den grundlovgivende Forsamling kaldet. Der var stemmeret for alle mænd over 30 år, dog med diverse forbehold. Kvinderne havde ikke ret til at stemme. Ud fra datidens betragtning kunne man tale om almindelig valgret, og adskillige syntes, at det var at gå for langt.

Sommeren igennem drøftede man ivrigt konstitutionsspørgsmålet, som det hed. Der var ellers borgerkrig med slesvigholstenerne, men en indgået våbenhvile i august gav mulighed for, at man kunne koncentrere sig om det forestående valg. Der blev afholdt mange møder landet over, og i aviserne debatteredes der livligt.

Aarhus Amt var inddelt i tre distrikter eller valgkredse, Odder, Skjoldedelev og Aarhus, men da hver kreds skulle have ca. 12.000 indbyggere, og Aarhus kun rummede 8.000, blev ti sogne i omegnen tillagt Aarhus-kredsen, og blandt disse var Ormslev og Kolt sogne. I disse sogne er det forestående valg blevet ivrigt diskuteret, og i Stautrup havde man jo tidligere stået sammen i den politiske debat, og det gør man stadigvæk. Ideerne skal føres ud i livet, og Mikkel Murer er manden, der skal sættes på. Han skal simpelt hen være kandidat til valget til Den grundlovgivende Forsamling, beslutter man. For at blive det kræves der stillere, og seks gårdmænd, skolelæreren og smeden erklærer sig som stillere for Mikkel Jensen:

"Mikkel Jensens stillere fra august 1848"

"At Muremester Michel Jensen i Stautrup By er saavidt, der kan skjønnes den Mand, der særdeles egner sig til at udmeldes som Valgkandidat i forestaaende Rigsforsamling, og da han ikke dertil findes uvillig, saa har vi undertegnede Vælgere for vort Vedkommende ikke taget i Betænkning hertil at udnævne ham.

Stautrup og Lemming i August 1848".

Underskrevet af omtalte stillere med "Gaardmand og Sogneforstander Knud Ovesen" i spidsen, men også sognefogeden er blandt stillerne, og det fortæller jo ganske tydeligt, at Mikkel Murer er velanset og har en solid position i lokalsamfundet – også hos statusbærerne.

I tiden frem til valget, der fandt sted i begyndelsen af oktober, var der en livlig debat i aviserne. Der blev også afholdt valgmøder, der kunne give genklang i spalterne i den følgende tid. Mikkel Jensen er ikke blandt debattørerne i pressen.

I Aarhus-kredsen holdes der offentligt valgmode den 10. september. Den selskabelige forening, Polyhymnia, lægger

lokale til i Kannikegade 14, hvor senere Aarhus Stiftstidende flyttede ind. Samme avis bringer et særdeles fyldigt referat af mødet, hvortil flere end 600 fra by og opland mødte frem. Hver enkelt taler nævnes, bl.a. overlærer Bering fra Viby, der belærer landboerne om "det ugrundede i enkelte Bønders Frygt for at en Indskrænkning af Kongens Magt muligens kunde hidføre en mindre lykkelig Tilstand". Det

spørgsmål, der i marts 1843 – se ovenfor – var taget op af folk i Stautrup, lever i bedste velgående fem år senere. Mikkel Jensen var ikke blandt talerne.

Der meldte sig hele tretten kandidater på mødet, men man nåede ikke frem til nogen afgørelse. De følgende uger arbejdes der ihærdigt "i kulisserne", og til sidst fremstår cancelliråd og bankkasserer Christian Rasmus Otterstrøm som kandidaten. Aarhus Stiftstidende kan da også meddele, at der i Aarhus-kredsen ikke vil blive afholdt prøvevalg, da kun Otterstrøm er kandidat. Sådanne valg blev sat i scene mange steder, så befolkningen kunne øve sig på demokratiets svære kunst.

Dette var sikkert en god idé, idet mange stod usikre overfor, hvad valget indebar. For at kunne deltage skulle man indtegne sig hos kommunalbestyrelsen. Det gjorde 807 i Aarhus-valgkredsen, og heraf var 13 bosiddende i Ormslev Sogn og 24 i Kolt Sogn. Dvs. at ca. hver sjette mulige vælger i Ormslev og Kolt sogne havde ladet sig indtegne, og af disse var der tre gange så

Placet.

Det ved allerhøieste Befjending af 10de ds. til Lørdagen den 5te October forstk. anordnede Valg af Deputerede til Rigsforsamlingen foretages, forsaavidt Aarhus Amts 2det Valgdistrict (der bestaaer af Aarhus Hjøbstad, Viby, Thiset, Solme, Traandberg, Koldt, Ormslev, Veilby, Søse, Skejby og Lissberg Sogne) angaaer, saame Dags Formiddag Kl. 10 præcise, i Ridehuset udenfor Mindeport, hvortil samtlige Valgere, saavelsom enhver Anden, der interessere sig for Valget, indbydes at give Nøde.

Indgangen, der aabnes en Time førend Forhandlingerne begynder, bliver for Valgerne igjennem den almindelige Dørt ud mod Veien, og for de Dvrigte ind ad Døren i den modsatte Ende af Bygningen.

For Valgerne udstaades Udgangskort, der kunne afhentes hos Bestyrelsens Formand, Byfoged Raadmand Nielsen, i hans Bopæl fra 3die October forstk., saavelsom ved Indgangen.

Herr. Valgcandidater erindres om, behageligen at melde dem, senest Aftenen for Valghandlingen, hos Formanden, der til den Ende Dagen iforveien vil være tilstæde paa Valgstedet.

Aarhus, den 25de September 1848.

Valgbestyrelsen.

"Den officielle annoncering af valget"

mange gårdmænd som husmænd. Den politiske vækkelse var ikke slået igennem i alle samfundslag, og det var op ad bakke for Mikkel Jensen.

Valget den 5. oktober 1848

Selve valghandlingen i kredsene skulle finde sted i Odder, i Aarhus og i Skjoldedelev. Der var altså ikke mange afstemningssteder som i dag. I Aarhus-kredsen måtte man begive sig til Ridehuset, der lå uden for Mindeport, byens sydlige adgangsvej. I dag røber Mindegade den omtrentlige placering. Her havde man i den forløbne tid haft gevaldig travlt med at istandsætte byens største lokale til den store begivenhed, og på valgdagen fremstod det smukt pyntet. Valghandlingen tog sin begyndelse kl. 10 torsdag den 5. oktober. Kandidaterne havde skullet melde sig hos valgbestyrelsens for-

mand, byfoged og rådmænd Nielsen:

"De Herrer Valgcandidater erindres om, behageligen at melde dem, senest Aftenen før Valghandlingen, hos Formanden, der til den Ænde Dagen iforveien vil være til stæde paa Valgstedet".

Mikkel Jensen har altså måttet en tur til Aarhus om onsdagen for at meddele sit kandidatur, og han er da også på plads dagen efter kl. 10 for at dyste med den anden kandidat, Otterstrøm. Valgbestyrelsens formand siger nogle indledende ord, hvorpå Chr. Otterstrøm holder en velforberedt valgtale, besvarer spørgsmål, og der afsluttes med et ni-foldigt leve for kandidaten. Dernæst træder Mikkel Jensen frem, og han har tilsyneladende ikke indledt med nogen tale. I hvert fald skriver Aarhus Stiftstidende intet herom. Derimod fortælles, at han *"paa en tilfredsstillende*

Maade havde besvaret adskillige til ham rettede Spørgsmaal”.

Derefter skrides der til stemmeafgivning, der sker ved håndsoprækning. Otterstrøm gør næsten rent bord, og der bliver kun få stemmer til Mikkel Jensen fra Stautrup. Da der ikke efter en times forløb er indgivet nogen protest over forløbet, kan Chr. Otterstrøm erklæres for vinder. Avisen har denne kommentar: *”Aarhuus Amts 2det Valgdistrict kan sikkert med Grund ønske sig til Lykke med Valget af en saa dygtig og frisindet Talsmand i den forestaaende Rigsforsamling”.*

Valgsejren fejres om aftenen med et festmåltid på Hotel Royal, og snakken har nok været omkring opkomlingen, husmanden fra Stautrup, der blev så eftertrykkelig trynet.

Det billede, der har tegnet sig i det ovenstående, viser et demokrati i sin spædste vorden. Mikkel Jensen førte ikke valgkamp, hvorimod modkandidaten havde ytret sig i aviserne og på valgmøder, ligesom han præsenterede sig og sine hensigter ved selve valghandlingen. Ved denne fremstod Mikkel Jensen som den ukendte, og det gav ikke stemmer. Man kan lade sig friste til at stille det retoriske spørgsmål, om de Stautrup-bønder har villet minde om, at deres synspunkter også eksisterede, men var vidende om, at Mikkel Jensen var chanceløs. Det kan der ikke svares på!

Lægprædikanten

Muligvis har Mikkel Murer set et forbillede i skolelæreren Rasmus Sørensen, der havde været stærkt engageret i den gudelige forsamlingsbevægelse og i 1840’erne blev kendt over det ganske land som agitator for den politiske vækkelse af landbefolkningen. Desuden gav han udtryk for sin støtte til

kongemagten. Mikkel Jensen har kunnet spejle sig heri. Om han har gjort det, ved vi ikke, men han lagde også kræfter i vækelsesbevægelsen, der var særdeles livskraftig over store dele af landet.

Søndag eftermiddag samlede Mikkel naboer og andre i sin stue til salmesang og bibellæsning. Der kan ikke herske tvivl om, at han var primus motor i samværet. Derom vidner et lille skrift, han fik trykt i 1853 hos M. B. Falkenberg i Aarhus. Det bærer titlen: *”De Christnes Daab og Korsets Betegnelse, opsanket i den hellige Skrift til Troens Bestyrkelse”.* Jeg ved ikke, hvor mange mursten der skulle lægges, inden han nåede frem dertil, men der er dækning for ordene. Der er tale om en udgivelse på 16 sider, som kan karakteriseres som en pamflet, og et stridskrift er det.

”I Jesu velsignede Navn vil jeg i al Eenfoldighed som Læg og Ulærd her meddele mine Medbrødre et Par Ord om vor Daabs Pagt, efter den Naade-Gave som Gud haver skjænket mig”. Sådan begynder forfatteren, og han vedgår straks, at dette ikke er noget lærd skrift, men ord, der kommer fra hjertet, som det hed engang. Anledningen er det pres, der er opstået fra sekter, der vinder god tilslutning. Der er tale om baptister og mormoner, der har medvind bl.a. i det østjyske. De prædiker, at den kristne dåb ikke er fyldestgørende, da der ikke sker en neddykning, så hele legemet kommer under vand. Mikkel Jensen finder det forkasteligt, at biskop Balle, hvis lærebog anvendes af mange præster, hævdede, at dåbspraksis i Norden skulle forklares som sundhedshensyn, og at man, hvor kristendommen opstod, havde brugt neddyppelse ved dåben.

Mikkel Jensen henviser til et par postilbøger, som han åbenbart har ejet, og

påpeger, at deres kompetente forfattere taler om bestænkelse ved dåben. Men Bibelen er selvfølgelig hovedskriftet, og den belæste og bibelkyndige forfatter fremdrager nu eksempel på eksempel, hvor han viser, at dåbspraksis i folkekirken er i overensstemmelse med den hellige skrift – og altså duer. Der er ca. fyrrer henvisninger til skriftsteder i både Gamle Testamente og Nye Testamente, der viser, hvordan dåben praktiseres. Der kan tales om grundighed. Eksempelvis står der i Johannes-evangeliet, kap. 1, vers 26, at *"jeg døber med vand"*, men i bibles, der uddeles af sekterne, er *"med vand"* ændret til *"i vand"*.

Ved korsets betegnelse skal forstås at gøre korsets tegn. Det gøres ved den kristne dåb på brystet (hjertet) og på panden (hjernen), og der vises, hvordan dette har sin oprindelse hos ypperstepræsten Aron, bror til Moses og stifter af det første præsteskab. Den aronitiske velsignelse: *"Gud velsigne dig og bevare dig ..."*, afsluttes med, at præsten gør korsets (be) tegn(else).

Forfatteren fra Stautrup Skov har med sit skrift ønsket at vise, at man ikke skal lægge

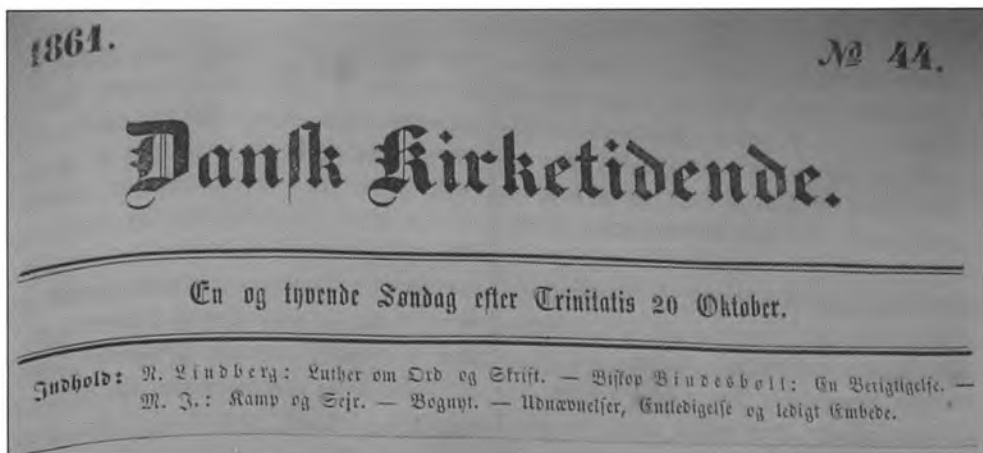
øre til sekterisk tale, men henholde sig til den hellige skrift: *"I fare vild, idet I kjende ikke Skrifterne"*, Matt. 22, vers 29.

Salmedigteren

Der blev sunget ved sammenkomsterne søndag eftermiddage hos Karen og Mikkel Jensen, og Mikkel bidrog selv med en salme. Ja, jeg vil antage med flere, men kun én er bevaret. Den blev offentliggjort i *"Dansk Kirketidende"* i oktober 1861 – året efter Mikkel Jensens død. Siden 1873 har den været at finde i forskellige salmebøger og har holdt stand til 2003. Den er således ikke at finde i den seneste udgave af *"Den Danske Salmebog"*.

*Drag ud, hver kristensjæl på jord,
for Herrens sag at krige,
grib Åndens sværd, det er Guds ord,
for det må fjenden vige;
du går til kamp på liv og død
mod ham, der med Gud Herren brød
og nådepagten spotter.*

*Men tykkes dig, din strid er hård,
og svart det er at kæmpe,
da vid, din frelser foran går*

"Dansk Kirketidende 1861. Salmen præsenteres således: "M. J.: Kamp og Sejr" "

*for fjendens larm at dæmpe;
grib derfor frejdig troens skjold,
byg dig bag Herrens ord en vold,
og du skal hvile finde!*

*Hold trolig fast ved dåbens pagt,
og lad så fjenden fnyse,
det ved du dog, at Helveds magt
for Herrens ord må gyse!
Tag kun vor frelsers bøn i mund,
og bed den ret af hjertens grund,
den gør Guds kæmper stærke.*

*Og du skal visselig bestå,
trods alskens løgn og snarer,
thi den ret aldrig kan forgå,
som Herrens ord bevarer;
med dåbens pagt i sind og mund
står fast du på Guds kirkes grund,
den ingen magt kan rokke.*

*Har så til sidst du kæmpet ud,
når det ad aften hælder,
og sendt det sidste suk til Gud
did, hvor livskilden vælder,
da i vor Herres Jesu navn
Guds engle bære vil i favn
dig ind til Herrens glæde.*

Salmen ligger i smuk forlængelse af pamfletten og er en opfordring til at blive en Herrens stridsmand, og netop herfra henter Mikkel Jensen sit billedsprog (kæmper - fjende - kamp - sværd - skjold - vold). Der skal kæmpes med Guds ord som våben - for nu at holde sig til billedplanet og for den kristne tro, der giver livet mening.

Valgmenighedspræst Asger Højmark (1865-1944), der var født og opvokset i Stautrup, omtaler salmen i "De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder", s. 30-31, og finder, at den rummer den pietistiske inderlighed - som man finder i Brorsons salmer - "og at den tillige rækker

frem mod Herrens Ord som den egentlige og afgørende Grundvold for et Menneskes Kristentro". Dette ser Højmark som et spirende tegn på den grundtvigianisme, der i 1876 skulle bygge kirke i Bering i den sydlige del af sognet.

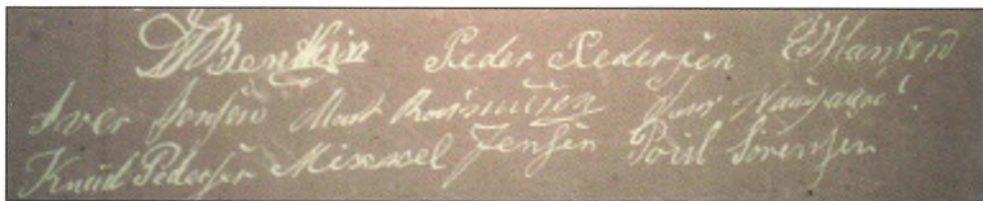
På Mikkel Jensens tid havde vækkelsesbevægelsen fat flere steder. Der var også vakte i Kolt, Enslev og Kattrup, men her peges nærmere frem mod missionsbevægelsen. Den centrale person er skomageren Julius Nicolajsen fra Kattrup. Desuden holder sognepræst Teilmann om vinteren bibellæsningsmøder, der en overgang samler rigtig mange mennesker. Mikkel Jensen og Teilmann var ikke helt på bølgelængde, og salmedigteren fra Stautrup Skov skal engang have sagt til ham: "Deres blomster er Deres afgang!"

Når man samledes til salmesang og læsning i Stautrup, havde det ikke sin forklaring i afstanden til kirkerne i Kolt og i Ormslev.

Året efter Mikkel Jensens død fik man ny skolelærer i Stautrup. Han hed Kristian Højmark, og han sluttede sig til vækkelsesbevægelsen og holdt bibellæsninger i skolen og har således videreført, hvad Mikkel Jensen startede. Samme Højmark opnåede senere at blive indvalgt i Rigsdagen, mens Mikkel Jensen jo måtte lade sig "nøje" med det lokale sogneforstanderskab.

Sogneforstanderskabet

Ved en revision af grundloven i 1855 tildeltes også husmænd og landarbejdere stemmeret og valgbarhed, og Mikkel Jensens samfundsmæssige engagement viste sig intakt. Allerede året efter er han medlem af sogneforstanderskabet og deltager de følgende år i dets møder på kroen i Ormslev. Hans interesse for de sociale

"Sogneforstanderskabets medlemmer"

vilkår fornægter sig ikke, og han ender som socialudvalgsformand. Det ville vi benævne det i dag, men Mikkel Jensen kaldtes fattigforstander og havde således tilsyn med sognenes nødlidende og indflydelse på, hvordan de kunne hjælpes. Han har ikke siddet til pynt ved møderne på kroen, men har gjort sit og sikkert lidenskabeligt.

I løbet af året 1860 skranter Mikkel, og den 23. august 1860 dør han. Sognepræsten fører dødsfaldet i kirkebogen og noterer: "*Efter længere Tids Svaghed*".

Der skal findes en afløser for Mikkel Jensen, og sogneforstanderskabet må forespørge hos amtet, hvordan et nyvalg skal foretages. Det resulterer i et valg den 18. oktober, der var bekendtgjort i kirkerne, men ingen mødte op, hvorfor man udpegede Peter Jensen Juul fra Stautrup som medlem og fattigforstander. Interessen for at blive del af sogneforstanderskabet er til at overse, og forklaringen må vel hentes i det unge demokrati og dermed manglende erfaring med håndtering heraf. Fire år senere står man i en lignende situation, da et medlem fra Stautrup skal erstattes, og da møder hele femten frem og stemmer en ny Stautrup-mand ind.

Et moderne menneske

Mikkel Jensen levede i en tid, hvor der skete store ændringer. Danskerne fik en grundlov, der om ikke frisatte den enkelte så dog gav mulighed for en udfoldelse, der tidligere var utænkelig. Husmanden fra

Stautrup Skov fulgte godt med og engagerede sig i den samfundsmæssige udvikling, gav udtryk for sine holdninger i offentligheden og stillede op til valg og blev valgt til styrelsen af det lokale.

Men også det religiøse røre, der gik over landet, engagerede han sig i. Han udgav et lille kampskrift, men nåede ikke at se sin salme blive optaget i salmebøgerne. Det kunne have været ham undt.

Dette er blevet til en fortælling om en mand, der havde rige evner og gjorde brug af dem. Han er et eksempel på det moderne menneske, der fødes i 1800-tallets midte.

KILDEANGIVELSE:

Dansk Kirketidende, nr. 44 1860
De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder, 1944
Den danske Salmebog 1955, nr. 570
Den indre Missions Tidende. Nr. 10 og 11, 1861
Det danske landbrugs historie v/ Claus Bjørn, 1988
Erik Aagaards optegnelser, s.95-100
Erhvervsarkivet, Aarhus Raadstue, L58, 1848-1853
Folketællinger 1834-60, Kolt sogn
Forhandlingsprotokol for Ormslev & Koldt Sogneråd 1855-91
Fra reaktion til grundlov v/ Claus Bjørn, 1990 (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 10)
Jyllands Posten 9. marts 1841
Kenn Tarbensen: Aarhus og Junigrundloven, 1999
Kirkebogen for Viby sogn 1740 – 1813 og 1814 - 1835
Kirkebogen for Kolt sogn 1814 – 1838 og 1855 -1868
Kirkebogen for Nebsager-Bjerre sogne 1729 - 1814
M. Jensen: De Christnes Daab og Korsets Betegnelse ..., 1853 (Det Kgl. Bibliotek)
Ny Jyllandspost 10. marts 1843
Ormslev-Kolt Kommune 1848-74, Protokol for Fattiganstalten
Østjysk Hjemstavn 1953, s. 72-74 og 103-113
Østjysk Hjemstavn 1956, s. 39-40
Aarhus Stiftstidende, aug.-okt. 1848

Et helt liv i Glarbo

Af: Tage Franck

Denne artikel er skrevet med baggrund i samtaler med tidligere landmand Rasmus Frederiksen, Rodelundvej 38, Glarbo ved Gl. Rye.

Rasmus' liv kan måske synes meget almindeligt, idet han har boet hele sit liv på samme sted uden de store op- eller nedture, men netop det og så det, at han er født i 1926, gør, at han har oplevet og været en del af den største udvikling og de vildeste ændringer i hverdagen, i landbruget og samfundet, som nogen generation i historien har været udsat for.

Og Rasmus husker klart og fortæller gerne om denne udvikling.

Rasmus blev født på nabogården, Rodelundsvej 40, i 1926. Han var 4. generation på gården, idet hans oldefar var gårdens første ejer. Han havde deltaget i Treårskrigen 1848 – 50 og var blevet såret. Det var invalidepensionen herfra, der satte ham i stand til at starte et landbrug her i Glarbo. Rasmus' far overtager gården omk.

Rasmus Frederiksen, Glarbo.

(Foto: Jytte Korsgaard Christoffersen)

1925. Han bygger senere et aftægts hus på gårdens matrikel oppe ved Rodelundvejen, og der flytter forældrene ind i 1951, da Rasmus overtager gården. Samme år var han blevet gift med Bodil, og de får 2 sønner. Hans mor var død allerede i 1960, og faderen dør i 1980. Aftægts huset bliver lejet ud

Rasmus Frederiksens barndomshjem og senere ejendom, Rodelundvej 40, Glarbo.

Gården brændte og blev nedrevet i 1993.

(Foto Ry Lokalarkiv)

i nogle år indtil 1993, da Bodil og Rasmus sælger gården og flytter ind i aftægthuset. De holder guldbryllup i 2001, og Bodil dør i 2003. Rasmus har boet alene siden og passer sig selv uden hjælp udefra, skønt han fylder 90 næste forår !

Som nævnt blev slægtsgården solgt, men den brændte og blev nedrevet, og noget nyt og moderne er bygget på stedet.

Barndom

Rasmus havde en god barndom på slægtsgården i Glarbo som den ældste af 3 sønner.

Sammen med de 2 brødre og børnene fra nabogårdene legede de. Det foregik næsten altid udendørs, og det var ofte eksperimenterende lege. De var meget optaget af de nye opfindelser i tiden. F.eks. prøvede drengene at lave en flyvemaskine af brædder med cockpit, vinger og haleror

og det hele. Da den var færdig, skulle den jo prøveflyves, så med en af drengene ved styrepinden blev den skubbet ud over en skrænt i den nærliggende slugt! Resultatet var nok skuffende, men kammeraten slap nogenlunde uskadt.

De eksperimenterede også med drager. De lavede dem større og større for at se, om de kunne trække dem selv med op i luften. Rasmus husker, at de listede ind i køkkenet og stjal hvedemel, som de lavede melklister af, så papiret på dragehovedet kunne sidde fast.

Han lærte fra lille af at tage del i arbejdet på gården, og han gik i skole i den lille skole, som lå lige i nærheden. Læreren hed Juhl-Jensen, og ham var Rasmus glad for. Skolen lå så tæt ved, at læreren hver dag kom og hentede mælk på gården. Han forventede dog, at man sagde De til ham.

Der var kun 2 klasser, lille og store klasse, og man gik kun i skole hver anden dag. Rasmus mener dog, han fik en rimelig undervisning. Senere i livet ved f.eks. efterskoleophold og ved militæret følte han sig på fuld højde med de andre elever og havde ingen problemer med at følge med.

Læreren tog også eleverne med på udflugter. Bl.a. husker Rasmus, at de besøgte Lillebæltsbroen kort efter dens indvielse i 1935. Det var en stor oplevelse, fortæller han. At spadsere over på de vældige stålstativer og så mærke suset og rystelserne, når et stort damplokomotiv med måske 25 vogne buldrede forbi. Kunne broen nu også holde? Jo, den holder endnu!

Der blev også spillet dilettant - eller friluftsteater. Forestillingerne blev ofte opført i Rasmus' forældres have. Det gav

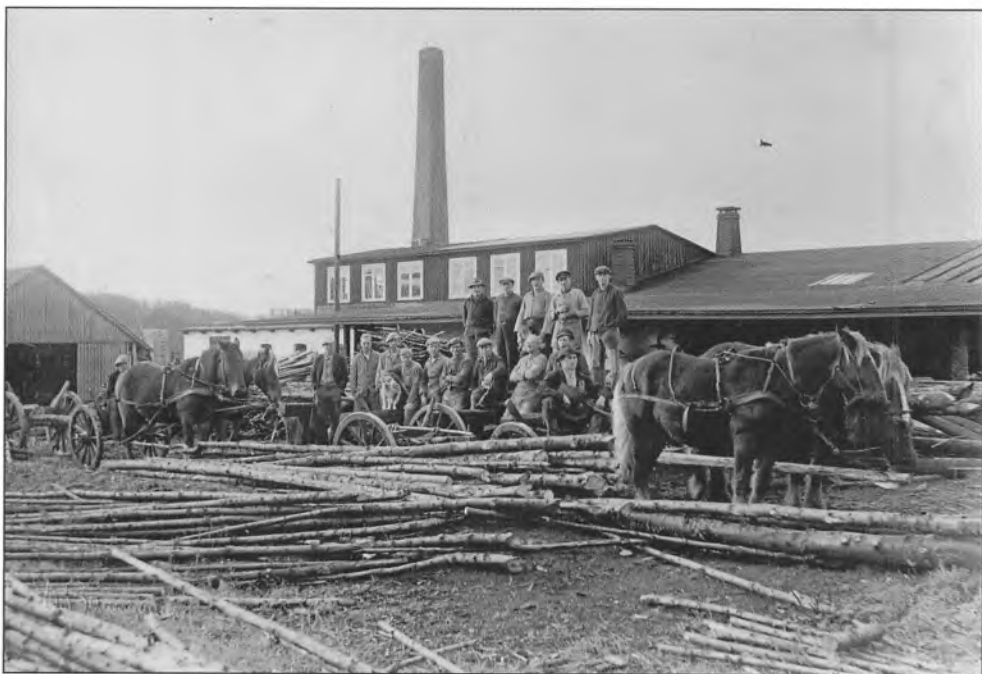
jo stof til fantasien for børnene at følge forberedelserne og opførelsen af disse spil.

Efter konfirmationen skulle der jo ske noget, men dengang var valget ikke svært: Drengene skulle ud at tjene på en gård, og pigerne i huset på en gård. Diskussionen gik blot om, hvilken gård, der var bedst. Hvor var manden flinkest? Hvor lavede konen ordentlig mad? Hvilke redskaber og heste var der osv.?

Karl derhjemme

Rasmus fortsatte som karl hjemme hos faderen, men blev senere karl på "Knøs-gaarden" i nærheden af sommerrestauranten "Knøsen" tæt på hjemmet.

Der var masser af folk på gårdene dengang, karle og piger, så der var gang i ungdomsforeninger, aftenskole, håndbold,

Glarbo Savværk 1947. Det var muligt at komme med sit private træ og få det skåret op på savværket. Savværket blev i 1984 bygget om til Himmelbjergegnens Natur & Idrætsefterskole.

(Foto Ry Lokalarkiv)

fodbold og gymnastik. Fantastisk at man orkede det efter en lang dag med hårdt praktisk arbejde og måske en lang vej på cykel. Men det var et dejligt frirum efter dagens arbejde i mark og stald, som Rasmus selv udtrykker det.

Og så kom krigen, da Rasmus var omkring 14 år! Han husker endnu tydeligt morgenen den 9. april, hvordan de tyske flyvere kom lavt hen over bakkerne i formation, tre og tre efter hinanden, og de blev ved med at komme. Vi vidste ikke, hvad der var ved at ske. Vi kunne jo se, at det var tyskere, for der var malet hagekors på vingerne, og vi kunne fornemme, at der var noget alvorligt på vej! Husk på, fortæller Rasmus, vi havde hverken telefon eller radio, så op ad formiddagen blev jeg sendt op til Brugsen for at høre nyt om, hvad de uhyggelige overflyvninger betød. Brugsen var fuld af folk, der stod og snakkede om, hvad de vidste, hvad de havde hørt, og hvad de skulle mene om situationen, og vel først og fremmest for at lytte til brugsmændens radio og høre, hvad der skete og om, hvordan de skulle forholde sig, og her hørte de sikkert Staunings og Christian X's tale til danskerne om "Under disse for vort land så alvorlige forhold . . . "Rasmus lyttede godt efter og gik så hjem og satte familien ind i situationen.

Rasmus gjorde opmærksom på, at netop Gl. Rye spillede en særlig rolle under besættelsen på grund af, at der allerede var en flyveplads der i byen. Den var blevet anlagt i 1935 af Gunnar Larsen, direktøren for F. L. Smidth. Han ejede skovgården "Højkol" ved Gl. Rye, og han ville gerne hurtigt hjem fra sit arbejde i bl.a. København og havde ofte forretningsforbindelser med hjem, så han fløj hjem i sit privatfly til sin private flyveplads.

Derfor kom der ekstra mange tyske tropper til Ry. De kom i dagene efter 9. april på motorcykel, med hestevogne eller marcherende i takt og med sang. Alle landmænd på egnen fik besked om at gøre klar til at indkvartere soldater og sørge for rent halm og hø til soldaterne at sove i.

Rasmus mindes især en episode fra krigens begyndelse, hvor engelske flyvere bombarderede flyvepladsen. Han husker, hvordan han og drengene lå på lur og fulgte med i, hvordan flyverne kredsede om pladsen længe, for det var ikke så let, for tyskerne havde antiluftskyts rundt om landingsbanerne, og der blev sendt store røde lysbomber op mod englænderne. Det var ret spændende at følge med i på så nær afstand, men så kom faderen og kaldte dem ind, fordi det kunne være farligt. Og det fandt de ud af, da bomberne begyndte at falde, for da var det lige så jorden rystede og vinduerne klirrede!

Rasmus mener, at tyskerne generelt opførte sig pænt. De var naturligt nok bange for sabotage – især mod den vigtige flyveplads, så man kunne risikere at skulle vise "ausweis" flere gange, når man færdedes i Ry og omegn. En gang, da Rasmus kørte til mølle i Gl. Rye, blev han standset af tyske vagter, og de undersøgte alle kornsækkene for våben og sprængstoffer.

Ind imellem var der totalt udgangsforbud efter kl. 21. Rasmus husker en aften – det var mens han tjente på Knøsgaarden – at han havde været hjemme, og tiden var løbet fra ham. Moderen syntes, han burde overnatte hjemme, men Rasmus sagde, at han bare rendte igennem skoven og lige hjem til Knøsgaarden. Som han gik der på den mørke og totalt øde skovsti, fornemmede han pludselig, at han ikke var alene, at der var uro overalt i skoven, ja, at

*Rasmus Frederiksen med sin bugserede Dronningborg mejetærsker. Ca. 1968)
(Foto: Ry Lokalarkiv)*

det nærmest vrimlede med soldater! Han kastede sig ind i nogle tætte buske og lå helt fladt og stille og rystede af skræk. Det viste sig, at tyskerne netop den aften afholdt natmanøvre i skoven. Det kunne være endt rigtig galt!

Ved krigens slutning, da tyskerne forlod flyvepladsen, begyndte der at komme tyske flygtninge til Ry. De kom i kreaturvogne. De kom i massevis. Der var nok op mod 10.000, da der var flest. ”De var i en sørgelig forfatning. Uha – det var frygteligt!” siger Rasmus.

De rykkede ind i de barakker, som de tyske soldater havde forladt. Der blev også bygget nye barakker, så der efterhånden blev et helt samfund med alle institutioner, skoler, lægehus, forsamlingshus, kirke og kirkegård. Der var jo en del smitsomme sygdomme, og der var mange dødsfald. De, der blev begravet her, blev senere gravet op og flyttet til Grove Kirkegård ved Karup.

Der var ganske vist hegn omkring lejren, men der opstod alligevel kontakter mellem tyskere og danskere. Venskaber, der holdt mange år efter krigen.

Efter krigen – i 1947 – tog Rasmus på landbrugsskole ved Nordisk Landbrugsskole i Odense. En god tid, hvor de unge landmænd blev søgt udrustet til at genrejse Danmark efter krigens mørke år.

Året efter, i 1948, blev han indkaldt til militæret. Han blev garderhusar i Næstved, hvor man lærte at passe og omgås heste. Det blev en oplevelse for Rasmus. Alene det at komme hjemmefra. Til en helt anden egn. Med kammerater fra alle egne af landet med andre erfaringer, lidt andet sprog og andre traditioner, med hård disciplin og anden mad. ”Og så blev vi behandlet ens!” understreger Rasmus. Ingen forskelsbehandling. Han havde en stuekammerat, der var godsejersøn, men han fik samme behandling som alle andre.

Efter militæret bliver han gift med Bodil, og de overtager den fædrene gård, og som selvstændig landmand oplever han de store ændringer, der skete i de følgende årtier.

Det var ellers en hård start for en ung landmand. Jorden havde jo været udpint under krigen, hvor der var lukket for import af kunstgødning m.m. Rasmus husker, at man kun kunne få 2 sække salpeter til 30 tdl. land agerjord. Man kan næsten sige, at de blev tvunget til at være økologiske landmænd.

Rasmus kan jo huske tilbage i 1930'erne, hvor man skulle sprede mergel på markerne, og han mindes tipvognstogene, der bragte merglen ud til bønderne på smalle skinner. En gang fik de besked på at rykke roer op i en roemark, fordi mergelbanen absolut skulle den vej igennem. Så skulle det spredes ud på markerne, men ofte blev det til en klistret masse. "Noget træls skidt", husker Rasmus.

Så var der dræningen af markerne i 1940'erne. Et vældigt landsomfattende projekt. Det var noget, der battede, mener Rasmus

Efter at han overtog gården, kom tiden med Marshallhjælp og den grå Ferguson og mekaniseringen af landbruget: Tjenestefolkene søger ind til industrien i byerne, og gårdmanden måtte selv op på traktoren og lave markarbejdet.

Rasmus griner lidt ved tanken om, hvorvidt det var et godt bytte, for før den tid havde gårdejerne gode tider. Når folkene var sat i arbejde om morgenen, havde han stort set ingen videre pligter. Han kunne køre til mølle, til smeden eller i Brugsen og snakke og diskutere politik med de andre gårdejere. Det var slut nu.

Indtil da var gårdens maskiner, kværne, tærskværker, ajlepumper m.m. blevet trukket af en dampmaskine eller

en petroleumsmotor med lange remme hen til maskinerne. En overgang havde man jævnstrøm fra et lokalt værk f.eks. en vandmølle eller en petroleumsdrevet generator. Men jævnstrøm var ustabil. Var der for mange, der brugte strøm samtidig, kunne lyset blinke eller gå helt ud.

I 1955 fik man rigtig vekselstrøm i Glarbo, og det var godt. Det kunne trække det hele, også malkemaskiner, varmeanlæg og rundsave. Rasmus understreger, at for ham var især det konstante, hvide lys en revolution. Før havde man en søvngig petroleumslampe i et rum. Skulle man rundt i huset, måtte man balancere med en lysestage i hånden. Nu var det blot et klik på en kontakt, så var der dagslys i samme sekund.

Egnens vandforsyning har Rasmus et vist ansvar for. Hver gård eller hvert hus havde jo sin egen brønd med en håndpumpe på gårdspladsen. Disse brønde var sjældent ret dybe og løb let tørre eller blev forurenede

Da en nabogård "Fuglebjerg" i 1975 havde problemer med for lidt vand og skulle have boret sin brønd dybere, foreslog Rasmus, at de fik lavet et rigtigt vandværk. Han fik indkaldt til nogle møder med egnens beboere, og det lykkedes at få projektet vedtaget, selv om der selvfølgelig var betænkeligheder rundt omkring, især omkring prisen, for det lød lidt dyrt, men Fuglebjerg Vandværk blev en realitet i 1975. Der skulle bores dybt, 90 – 100 meter ned i undergrunden, og der skulle graves rør ned, og der skulle en rigtig kraftig motor til for at sende vandet rundt til alle husstande. Men det var det værd – med indlagt vand i hanerne og brusebad i huset og automatisk vanding af kreaturerne. Jo, den ide kunne Rasmus være stolt af.

I det hele taget tog Rasmus ivrigt del i foreningslivet der på egnen. F.eks. var

han i en årrække i 1950'erne medlem af bestyrelsen for Gl. Ry's Sparekasse. Altså en respekteret mand med en sund dømmekraft.

"Her til sidst, Rasmus, hvordan synes du, dit liv er forløbet"?

"Jow, bortset fra den fø'st ti' år ætter krigen, så tøws a, te' a' hår hat et godt liv" !

Det har været en god oplevelse at snakke med en 90-årig, der med opmærksomhed har fulgt udviklingen i sin egen tid, og som takket være sin gode hukommelse har kunnet fortælle detaljer fra sit lange liv. Og det har været rart at møde en mand, der ikke blot elsker at fortælle om "de gode gamle dage", men som også har fulgt udviklingen og accepteret de nye tider.

Kysing Fjord inddæmning

- også kaldet Kaløe Viig Inddæmning

*Paul Erik Hansen, Kysing
i samarbejde med Saxild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv*

En af Østjyllands absolutte naturperler er den fredede Kysing Fjord i Odder Kommune. Hvert år tiltrækker den tusindvis af fugle, som enten slår sig ned for vinteren eller blot kommer på rast.

Det er et område, som mange har en mening om, og hvor fortidens fædres kamp for overlevelse har fortonet sig i glemselen.

Kampen for det daglige brød

Kamp er der meget af i 1800-tallet, hvor mange af områdets bøndergårde bliver udflyttet efter Kysings bybrand i 1793, og hvor eksporten af korn nærmest er stagneret efter Danmarks tab af Norge i 1814.

Det er trange tider for de små landbrug, og derfor bliver det af stor betydning for

Kysing Søs Inddæmning 1921. Landkanalen renses op og uddybes (indledning til opdyrkingen). I baggrunden ses Kysing's maskinhus.

Fra v.: Rasmus Jensen, Norsminde (svigersøn til Emil Olsen). Ole Olsen, Nordsminde. Emil Olsen, Norsminde (Kælderhalsen). Entreprenør Niels Øvlisen, Storenor Mark. Frederik Engmann Rude (senere tækkemand og graver i Nølev). Kresten Laursen, Rørth. Henrik Jensen, Saxild Strand (Rude Strand). Marius Findal Rude (senere Gl. Bygade Saxild). Niels Andersen, Storenor Mark. Niels Peter Jensen, v. Saxild Skole (Tække Peter). Christen Jepsen, Rude.

områdets udvikling, at der i 1821 ansættes en ny præst, som både er belæst, visionær, stædig og vedholdende. Han er ikke lige populær blandt sine sognebørn, men med ham sker der noget for de små landbrug.

I sit skrift: "Beretningen om Christiansminde" indvier pastor Bruun os i de mange tanker, han gør sig om den natur, han er omgivet af, og han indvier os i det projekt, der fører til den landindvinding på mere end 300 tdr. land, som vi i dag kender under navnet "Kalø Viig inddæmningen" eller det lidt mere selvbestaldede navn "Frederiksdal-inddæmningen".

En egn i forandring

Ole Frederik Bruun er født i Norge i 1772, og han rejser efter sin embedseksamen til Danmark, hvor han har forskellige embeder, før han i 1821 havner i det østjyske.

Beretningerne om ham er mange, for han ligger næsten i konstant strid med sine sognebørn, som ikke altid kan se det fornuftige i hans måde at gebærde sig på. "Den gale præst" bliver han kaldt, og om det skyldes hans militante optræden eller hans vidtløftige idéer, kan vi i dag kun gisne om.

I sine tidlige embedsår rejser pastor Bruun meget. Ofte går turen over broen i Norsminde, der skiller Hads og Ning herreder. Han skal til Aarhus, som er den nærmeste købstad, og hvor over- og underøvrigheden har til huse.

På turene ser han fra Ning Herreds høje bakker, hvordan græsarealerne på den lille ø "Grimsholm" ved højvande bliver oversvømmet, medens der ved ebbe kommer fjordbund til syne. Han noterer sig, at vandstanden aldrig overstiger to alen, og så undrer han sig over, at der fra sydspidsen af den lille ø "Kalø" og til spidsen af Rude marker er en række store sten og stendynger, som om der tidligere har været et digebyggeri.

Det sætter mange tanker i gang hos pastoren, og hans mange iagttagelser og tanker om en inddæmning drøfter han med indsigtfulde landmænd, ligesom han på eget initiativ får foretaget en undersøgelse af bonitet og vanddybde.

Han fornemmer ikke megen opbakning blandt lokalbefolkningen, der har stor skepsis til over for hans idéer, og de fleste mener, at projektet vil dø lige så hurtigt, som det er blevet født.

Det kan Bruun ikke have siddende på sig. Modstanden imod planerne opildner ham endnu mere, og under mottoet: "Vel begyndt er halvt fuldendt", arbejder han videre.

Formålet med inddæmningen er for Bruun at skabe nogle gode engarealer til sognebørnenes kreaturer, og han forsøger også at animere dem til at mergle deres marker og at drive dem i vekseldrift. Han fortæller dem om den engelske plov og om de muligheder, der er omkring jordforbedring, men de kan eller vil ikke forstå hans budskab.

Han fortæller, hvordan han selv efter at have observeret en mergelbanke langs havet udnytter den, og at han i løbet af 8 år kører mange hundrede gode læs mergel ud på sine marker. Alle gode hensigter til trods: Ingen vil deltage i Bruuns projekter, ingen vil yde økonomisk støtte, ingen vil være til grin, hvis projekterne ikke viser sig gangbare, så Bruun kæmper sin kamp med ganske få medspillere.

Stædighed belønnes

Den 18. september 1828 sender pastor Bruun en plan og et kort over området ved Kalø Viig til Hans Majestæt Kong Frederik d. 6. med anmodning om økonomisk støtte til yderligere undersøgelse og igangsætning af inddæmningsprojektet.

Kongen overgiver sagen til Rente-kammeret, der sender en landinspektør til Kysing, hvor han opholder sig i fire uger. Hans konklusion er, at fjordbunden er god, og at der efter hans formening kan indvindes omkring 300 tdr. land, men han skønner samtidig, at omkostningerne vil blive lige så store som fortjenesten.

Rentekammeret trækker sig efter 3 års sagsbehandling og meddeler, at der ikke er kapital til at disponere over til den slags sager.

Bruuns skuffelse er til at føle på, men han giver ikke op. En ny ansøgning sendes til kongen og denne gang med amtets godkendelse.

Kronprinsen, den senere Christian den 8., er indtrådt i Rigsrådet, og han er meget interesseret i alle nye tiltag rundt om i landet – også i inddæmningen af Kalø Viig – og den 5. september 1832 gives der tilladelse til projektet. Arbejdet kan nu sættes i gang.

Igangsætning af projektet

Pastor Bruun har i forløbet fået opbakning af to venner, Thomas Jensen Terndrup, der har giftet sig til ejendommen "Petersminde" ved Odder, og Johan Frederik Møller, der er skovridder på Rathlousdal, men også har en gård i Rude.

Den 21. februar 1833 underskriver de en kontrakt om en ligelig fordeling af alle udgifterne. Fra start til slut har de et givende og godt samarbejde alle udfordringer til trods.

Til at forestå digebyggeriet entrerer de med en tilflytter i sognet, en mand fra Tøndermarsken med god indsigt i den slags arbejde.

Manden påtager sig, for en sum af 3.200 rigsbankdaler forud betalt, at bygge en hoveddæmning fra Kaløe til Rude marker på 500 favne lang, 3 alen høj og 6 alen ved fod. Beløbet inkluderer såvel hestevogne som arbejdsløn.

Manden skal tillige inden for beløbsrammen udmåle vandet med en af ejerne betalt vindmølle. Arbejdet aftales fuldført senest den 1. august 1833.

Sådan kommer det ikke til at gå. Manden har forregnet sig og bruger for lidt mandskab. I oktober måned gennembryder havet dæmningen, hvilket koster Bruun, Terndrup og Møller 1.800 rigsbankdaler. Manden ejer intet ud over kone og børn, og nu må de tre interessenter selv gå i gang.

I 1834 står en dæmning, der er 6 alen høj og 12 alen ved fod, færdig. Året efter bliver der gravet hoved- og sidegrøfter, og der bliver anlagt sluser, ligesom der rejses en Amerikansk vindmølle til at udmåle vandet.

Pastor Bruun sender løbende indberetninger til myndighederne, og i et brev underskrevet "Frederiksborg Slot 18. oktober 1834" takker tronfølgeren for orienteringen. Han ønsker tillykke med

projektet samtidig med, at han udtrykker ønske om yderligere orientering om det videre forløb.

Da arbejdet næsten er tilendebragt, træder kronprinsen i karakter, og han bevilger et lån på 8.000 rigsbankdaler rentebærende. Så langt så godt!

Det vundne land

302 tdr. land jord er nu indvundet. Ved lodtrækning fordeler interessenterne Ole Frederik Bruun, Thomas Jensen Terndrup og Johan Frederik Møller området mellem sig.

Møller får den sydlige del på 93 tdr. land (Kysingø), Terndrup den midterste del på 93 tdr. land og Pastor Bruun den nordlige del på 116 tdr. land. De ekstra tdr. land, som Bruun tildeles, er dels en kompensation, fordi hans jord er den mest sandede, dels fordi der skal etableres en vej til Kaløe og tillige afsættes grund til et pumpehus, der skal fungere som bolig for en opsynsmand.

Den 24. august 1843 dør Thomas Jensen Terndrup 52 år gammel, hvorefter hans jord sælges for 6.000 rigsbankdaler til to af egnens dygtige og visionære landmænd, brødrene Ole og Michel Jensen, som på det tidspunkt ejer både Kysinggaard, Helenesminde og Fellingborg; også Ole Frederik Bruun vælger at sælge sin part, i første omgang til sønnen Schack Hansen Bruun, der ejer Vester Haugaard. Prisen er den samme som den, Terndrups arvinger sælger for, men sønnen fortryder senere, og Bruun må købe arealet tilbage til samme pris.

Pastor Bruun i modvind

For pastor Bruun er det fortsat op ad bakke, og hans anerkendelse i det lille samfund lader stadig en del tilbage at ønske.

Ved Grundlovens indførelse i 1849 er det blevet muligt at adskille skole og kirke, og også her kommer Bruun i modvind. Ole Frederik Bruun ønsker sig en skole, der er gratis for alle, rig som fattig, og han ønsker en skole, hvor bøn og salmesang forbliver en del af hverdagen.

Sognets beboere vender tommelfingeren ned, de ønsker at skille skole og kirke, og da enighed ikke kan opnås, laver de et regulært kup mod pastoren og får via bisp og ministerium tilladelse til i 1852 at oprette Saxild Højere Bondeskole.

Balladen i sognet vil ingen ende tage. Bruun og Møller sælger deres jord i Kysing til godsejer Torkild Christian Dahl på Moesgaard, og i 1854 kulminerer det hele, og Bruun fyres fra sit embede.

Han flytter til Odder, hvor han dør den 28. marts 1863, og som den eneste af sognets præster begravnes han ikke i Saxild men derimod på Odder Kirkegaard.

Livet går videre

I Kysing har man efterhånden taget de inddæmmede arealer til sig. Den gamle havbund er forvandlet til et godt og givtigt område for Ole og Michel Jensen og for Torkild Christian Dahl.

De anlægger en 6 alen bred vej langs Landkanalen, så der skabes adgang til græsarealerne, og fra Moesgaard drives kreaturerne om foråret forbi Mariendal og Norsminde til fjorden og retur om efteråret.

Trekløveret sikrer sig at sluser og kanaler holdes intakte og i orden, men vejr og vind

Pumpestationen Kysingsø o. 1930 ved Kysingsø inddæmningen. Vindkraft og elkraft o. 1930. Her boede Hans Peter og Line i mange år. Beboelsen: Kystvejen 279. Fotograferet af Hans Peters søn (Kristian Hansen).

kan man ikke tæmme. I efteråret 1863 går det galt. Vandet bryder igennem dæmningen i den nordre ende, men selvom skaden hurtigt udbedres, lider græsset på markerne så stor skade af saltvandet, at man i 1864 kun har græsning nok til nogle få ungdyr.

Som årene går, erkender man, at det er nødvendigt med mere kapacitet til at udpumpe vandet fra det inddæmmede areal, og forskellige projekter sættes i værk, blandt andet får man en helt ny vindmotor med mølle, der bygges et pumpehus, og godsejer Dahl, Rasmus Mortensen, Peter Andersen og forpagter Rasmus Pedersen (for ejeren pastor Ole Jensen) underskriver diverse aftaler, hvori også indgår en fastansættelse af Karl Koliander som slusepasser og opsynsmand, en stilling han bestrider i flere årtier.

1900-tallets forandringer

I begyndelsen af 1900-tallet effektiviseres dansk landbrug betydeligt, ny viden og nye maskiner kommer til.

På Fellingsborg i Kysing er gårdejer Rasmus Mortensen godt og grundig træt af at jorden der, selv når anlægget fungerede optimalt, kun er egnet til eng og høslet. Han forsøger derfor at få områdets beboere med på idéen om at skabe en afvanding, der er effektiv nok til at arealerne omkring fjorden kan dyrkes. Interessen er ikke stor, men det lykkes dog at overtale lodsejerne til i det mindste at lade Hedeselskabet undersøge, om en bedre afvanding overhovedet er mulig. Det er det, og en landvæsenskommission påbyder lodsejerne at oprette et pumpelaug, som sammen med Hedeselskabet skal udføre de forbedringer, der skal til.

Pumpelaug et oprettes i marts 1919, og af kendelsen fremgår det, at samtlige lodsejere bliver pålagt at deltage i udgifterne, der

bl.a. omfatter en udbedring af fjorddiget og en udvidelse af landkanalen.

Da der er kommet elektricitet, bygger man et nyt pumpehus med en elmotor, og man opstiller en større vindrose med tilhørende vandsnegl.

Den gamle mølle beholder man, så vandet hurtigere kan pumpes ud, hvilket især er nødvendigt om foråret efter vinterens sne og is.

De gamle græsgange bliver pløjet og kultiveret, og efter få år er området omdannet til god og frugtbar landbrugsjord.

Dahl-familiens jord er overgået til Thorkild Dahls datter Bothilde, som har giftet sig med sin fætter Frederik Dahl. Han har hidtil taget sig af den landbrugsmæssige del af foretagendet, og nu beslutter man at sælge ud af Moesgaards besiddelser i Kysing.

Den sydlige del, Kysingø sælges til købmand Emil Madsen fra Viby, og den øvrige jord sælges til Aksel Højer, Rodtenseje, som opfører ejendommen "Frederiksdal", der opkaldes efter jordens tidligere ejer.

Det Herreløse

Et område i den sydlige ende af fjorden har en helt særlig historie. Det er et område bevokset med tagrør og med tre små indsøer. Området er et eldorado for ynglende fugle om foråret og et særdeles godt rastested for efterårets trækfugle, som samles her i tusindtal.

"Det herreløse" har aldrig været matrikuleret, om end 4 gårdmænd med ret til at høste tagrør i 1937 forsøger. Ministeriet afviser i skrivelse af 9. august 1937 med den begrundelse, at arealet vil blive oversvømmet ved højvande, og at landmændene ikke vil bekoste en

inddæmning. ”Det herreløse” var i mere end en forstand herreløst.

Når andejagten den 1. august gik ind, strømmede jægere til fra nær og fjern allerede aftenen forinden, hvilket skabte mange farlige situationer og stor frustration hos de fastboende.

I 1942 udpeger staten hele fjorden som vildtreservat for en tiårig periode, en aftale der efterfølgende fornyes af lodsejerne med ti års interval, og som ud over at beskytte fuglelivet sætter en dæmper på den ukontrollerede jagt, denne bliver yderligere skærpet i 1972, hvor daværende landbrugsminister Bjørn Westh underskriver ”Bekendtgørelse om Norsminde Fjord Vildreservat, ” hvor der fastsættes helt klare grænser for udnyttelse af jagten omkring fjorden.

Et fælles ansvar

I 1960'erne forsøger ”Hedeselskabet” i samarbejde med de lokale lodsejere at gennemføre en ny inddæmning af dele af fjorden i forbindelse med opførelse af en ny bro og et nyt sluseanlæg i Norsminde. Dette møder dog så stor modstand hos de lokale fiskere, naturfredningsfolk og ornitologer, at projektet skrinlægges.

Lodsejerne tager dog fortsat vare på området. I 1972 forbedrer de kanalsystemet, og sluserne i begge ende af landkanalen bliver lukket. Der bygges en spærredæmning i den sydvestlige ende og en pumpestation i den nordlige. Vandet fra

spærredæmningen til den nedlagte sluse i vest ledes til hovedgrøften i pumpelauguet. Alle kanaler bliver renoveret og uddybet, og der graves en ny pumpekanal. Der opføres tillige en ny pumpestation, som bliver udstyret med to pumper for at imødegå evt. store vandmængder om foråret. Den gamle pumpekanal fra 1834 nedlægges.

Tilbage til naturen

Omkring årtusindskiftet kom der et udkast fra de grønne foreninger om, at det inddæmmede areal skulle føres tilbage til det oprindelige vådområde.

Det møder selvfølgelig stor modstand hos landbruget, at man vil oversvømme god landbrugsjord og derved fratage de bedrifter, der har investeret penge i anlæg og vedligeholdelse af dræn, kanaler, diger, pumpestationer og sluser, deres levebrød.

Som det fremgår, er mange ressourcer gennem årene brugt på jordforbedrende foranstaltninger, for den gode pastor Bruun fik ret, Kalø Viig inddæmningen kom til at give levebrød til mangan en familie. I dag er området, ikke mindst på grund af bestanden af rastende sangsvaner, udlagt til Natura 2000 område, og med det for øje er der etableret flere samarbejdsprojekter, hvor landmænd, myndigheder og forskere står sammen om bæredygtige løsninger for såvel landbrug som miljø. Alle har de samme mål, nemlig at bevare Kalø Viig som den naturperle den er i det østjyske landskab.

Skriftlig beretning 2014/2015

Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Generalforsamling

Tiden flyver afsted, forår sommer, efterår og vinter kommer hurtig efter hinanden, vi fatter det ikke.

Historien fortsætter, og vi i Østjysk Hjemstavn forsøger at følge med. Et år i Østjysk Hjemstavnsforening har passeret i samme fart som hidtil. Foreningens beretning trænger sig på, så vi tænker tilbage, på året det gik.

Generalforsamlingen blev afholdt på Kulturcenter Frederiksberg den 22. november 2014. Der var fremmødt omkring 100 deltagere. Herluf Nydam Jensen blev valgt til dirigent og konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet efter foreningens vedtægter samt gennemgik dagsordenen.

Formandens beretning

Herefter fulgte formandens beretning med supplerende indlæg fra redaktionsudvalget og arrangementsudvalget. Formanden fremhævede det ret store salg af Vester Mølle bogen og kunne meddele, at mange desuden

er interesseret i årbogen og dens artikler. Endvidere omtalte formanden hjemmesiden og understregede, hvor vigtigt det er at holde den opdateret.

Levende sten

Fra Botanisk Have

Som noget nyt talte Tage Franck fra redaktionsudvalget om årbogens indlæg, fremhævede nogle af dens flittige skribenter og i alt forfatternes indlægs vigtighed for bogen og dermed Østjysk Hjemstavnsforening.

Redaktør Kurt Quist Nielsen omtalte vigtigheden af bogens billedkvalitet og fremhævede lokalarkiver og museer som

udgangspunkt for originalbilleder, der ikke lige hænger på væggen derhjemme.

Formanden for turudvalget, Jørn Kirkegaard, omtalte kommende arrangementer.

Beretningerne blev godkendt.

Kassereren, Herman Rasmussen, fremlagde det flotte regnskab og knyttede nogle enkelte kommentarer til. Regnskabet blev godkendt. Kassereren foreslog

uforandret kontingent på 130 kr. inklusive årbog - for tyvende år i træk!

Bestyrelsen blev genvalgt med undtagelse af Kristian Pedersen, der ikke ønskede genvalg. Helle Reinholt blev valgt i stedet, og Jens Bay blev suppleant. Revisor Mogens Lindekilde blev genvalgt.

Efter kaffepausen med boller og lagkage fulgte et foredrag af forhenværende postmester og lokalhistoriker Preben Strange. Emnet var "1864 - med lokal vinkel".

Konstituering

Den 2. december blev bestyrelsen konstitueret med undertegnede som

formand, Ove Kjær som næstformand, Herman Rasmussen som kasserer og Ulla Lauritsen som sekretær.

Redaktionsudvalget består af formand Tage Franck, redaktør Kurt Quist Nielsen, Ove Kjær, Herman Rasmussen, Mogens Weinrich, Vagn Hammer og Helle Reinholt.

Turudvalget består af formand Jørn Kirkegaard, Ove Kjær, Søren Chr. Sørensen, Eigil Sennels, Jørgen Møller Bitsch, Ingelise Smed Rasmussen, Lars Holger Mortensen og Ulla Lauritsen.

Allinggaard set fra haven

Allinggaard med Leo Sørensen

Vestbirk Vandkraftværk

Aarbogen

Atter er årbogen udkommet med fine artikler og billeder. Mange forfattere har bidraget med indlæg. Det er en fornøjelse at se de mange emner, der behandles.

Vi glæder os i foreningen hvert år til at se, hvad der indkommer af indlæg. 19 forfattere bidrog til de 184 sider for 2014. Vi takker hver og én. Årbogen er ligesom et visitkort, der udkommer hvert år.

Arrangementer

Hack Kampmanns, kunstmaler. Årets program startede den 5. februar på Erhvervsarkivet. Et foredrag blev holdt af forfatter og keramikker Peder Rasmussen

om Hack Kampmanns billeder samt Karl Hansen Reistrup og hans udsmykning af blandt andet Århus Teater, Marselisborg Slot og Erhvervsarkivet. Et spændende og interessant foredrag.

Noble damer og døde libertine

Tirsdag den 17. februar måtte nu fhv. foredragsholder Ole Brunbjerg, Hadsten, melde fra på grund af sygdom.

I stedet fik vi foredragsholder Jens Ole Ravn Nielsen, der fortalte om "Noble damer og døde libertine". En fortælling om Kammerherreinde Daysy Grevenkop-Carstensiold, født Anne Margrethe Komtesse Kragh-Juel-Vind-

En meget veloplagt guide fortalte om sin hjemegn på Ærø

Hus i Ærøskøbing

Frijs til Frijsenborg. Det var en spændende beretning om hendes dramatiske liv.

Begge foredrag blev holdt i samarbejde med Historisk Samfund for Århus Stift.

Botanisk Have

Den 15. april besøgte vi Væksthuset i Botanisk have med to dygtige guider og en lækker kop kaffe til afslutning. En meget spændende og interessant aften med mange sjældne planter.

Vestbirk Vandkraftværk

Den 21. maj gik kør-selv-turen til Vestbirk Kraftværk og den genfundne bro over Gudenåen. Mange medlemmer var mødt op på en dejlig sommeraften, hvor en god fortæller gav os et stort indblik i historien omkring kraftværket. Vi sluttede af med kaffe på Sandvad Kro.

Smuk dør i Ærøskøbing

Allinggaard

Så kom turen til Herregården Allinggaard ved Ans. Ejer er vognmand Leo Sørensen. Han fortalte om herregården, dens historie og drift. Bestyrelsesmedlem Tage Franck supplerede med den tidlige historie. Vi fik rundvisning i de store og fine stuer, hvorefter parken blev besøgt. En fin eftermiddag med dejlig vejr og hyggelige medlemmer at være sammen med.

Ærøturen

Den 27. og 28. august kørte 19 medlemmer fra Århus Musikhus i styrtende regn, men alle var i godt humør, og vejret måtte blive bedre, når vi kom til Ærø. I Stilling steg yderligere 20 medlemmer på, så vi var et fint selskab på 39 personer. Alt gik planmæssigt, regnen ophørte, vi kom med færgen og nød den skønne sejltur. Herefter kørte vi igennem en dejlig natur

Erik Kroman fortæller om Marstal Sæfartsmuseum

til Søby Havn og Skjoldnæs Fyr, hvor indgangsdøren dog var så smal, at ikke alle kunne komme med op! Videre til Søbygaard, det sidste af de hertugelige slotte. Igen igennem det flotte landskab med ophold på forskellige udsigtspladser.

Herefter ankom vi til Ærø Hotel. Efter en lækker middag var der en rundtur i Marstal, hvor vores guide fortalte om mange oplevelser og minder.

Andendagen blev startet i Marstal Kirke med mange kirkeskibe og videre til Ommel, hvor vi besøgte to havne. Herefter gik turen til Marstal Sæfartsmuseum, hvor museumsdirektør Erik Kromann viste os rundt i museets mange udstillingslokaler. En dejlig frokost blev indtaget på Rise Bryggeri. Sluttelig havde vi en god time i Ærøskøbing, hvor vi beundrede byens mange skønne bindingsværkshuse.

Under hele turen var vores guide, Herman Rasmussen, en fortræffelig rundviser og fortæller. Han er opvokset her, og vi kunne tydeligt mærke hans kærlighed ved gensynet.

Årbogen

Hvert år udkommer en flot årbog. Redaktør og redaktionsudvalg gør et stort arbejde, og vi glæder os hvert år til at se, hvad der dukker op af interesse om fortiden. Bogen

bliver forarbejdet frem til trykning til stor gavn for økonomien og foreningen. Sideantallet er vigtigt på grund af portoen, der helst ikke må gå op i næste vægtklasse.

Omtale af nye historiske bøger

I årbogen har vi omtale af nye historiske bøger, og har I emner, er I velkomne til at sende dem, så et medlem af bestyrelsen kan læse og omtale dem i årbogen.

Bogforlaget

Vi har stadig en del bøger til salg til fornuftige priser. Vores udgivelser har været gode og spændende bøger, der til enhver tid vil være velkomne på et gavebord.

Hjemmeside

Siden bliver flittigt brugt, godt 13.000 besøgende sidste år. Det er lidt fantastisk med den store interesse. 16 skribenter har skrevet over 10 artikler i årbogen igennem årene. Der findes på siden henvisninger til 1232 artikler skrevet af 588 skribenter. En stor tak for alle indlæggene.

Sluttelig vil Østjysk Hjemstavn takke alle skribenter, tilskudsgivere, bestyrelse og alle medlemmer, der følger os år for år og bidrager med gode råd til foreningens bedste.

En tak til hver og én.

BOGANMELDELSE

Oldtiden i cyberspace

Af: Kurt Quist Nielsen

Museum Østjylland – Randers Djursland gør i sin årbog 2014 opmærksom på et nyt samarbejde mellem museerne i Randers og på Djursland under titlen ”Fortid møder fremtid”.

Den første artikel handler om Oldtiden i cyberspace, som måske lyder som volapyk, skriver museumschef Jørgen Smidt-Jensen i sine forord. Det er imidlertid et godt udtryk for essensen i lokalmuseets arbejde, at trække fortiden ind i nutidens lys for at bringe den ind i fremtiden.

Det er museum Østjyllands seneste digitale formidlingstiltag til skolerne i en platform for e-læring. Bogen henvender sig til 3.-6. klassetrin i faget historie og 7.-9. klassetrin i klassens projektarbejde. Den er inddelt i oldtidens tre hovedperioder: stenalder, bronzealder og jernalder. Med projektet indtager Museum Østjylland cyberspace og dermed det elektroniske rum, hvor det er tilgængeligt for alle med en computer og en internetforbindelse.

E-læring defineres som læring, der helt eller delvist er medieret af digitale medier. I 2007 lancerede Videnskabsministeriet en national strategi for e-læring for blandt

andet at gøre Danmark til foregangsland på dette område.

I tilslutning til bogen er udviklet tre hovedfilm à 20 minutters varighed, en for hver tidsperiode, og seks tillægsgfilm à 2-5 minutters varighed. Museet har erfaring i at producere film og står selv bag filmproduktionen, der sker i samarbejde med dramaturger, arkæologer, skuespillere og lyddesignere.

Interaktivt mødested

I forlængelse af undervisningsfilmene og supplerende materialer, der ligger frit tilgængeligt på hjemmesitet: museumoj.dk, har museet skabt et interaktivt mødested for skole og museum via Skype.

I samarbejde med Nationalpark Mols Bjerge afholdt Museum Østjylland i sommeren 2013 formidlingsprojektet Åben udgravning, hvor alle havde mulighed for at følge arkæologernes arbejde. Udgravningen fandt sted mellem Agri og Knebel på Mols. Ebeltoft byhistoriske Arkiv fyldte i 2014 70 år. I Ebeltoft kom man hurtigt med på denne idé, at der burde oprettes et byhistorisk

arkiv. Ideen kom fra Museumsforeningen for Ebeltoft og Omegn, som var stiftet i 1909 og drev Ebeltoft Museum.

I 2003 blev museet og byarkivet inddraget i arbejdet omkring Molsarkivet på Molsskolen i Knebel. Arkivet skulle af personalemæssige grunde lukke og blev i første omgang pakket ned i flyttekasser. I begyndelsen af 2005 blev det muligt at leje kontorlokalerne til den tidligere møbelfabrik Cama på Knebel Bygade, og 10. november 2005 stod det nye Molsarkiv klar til indvielse og reception.

Gennem de sidste par århundreder har det danske landskab undergået en betydelig forandring, hvorved store hede- og vådområder er omdannet til agerland, specielt efter 1864, hvor tabet af hertugdømmerne satte gang i en betydelig landvinding og tørlægning af Vængesø på Helgenæs 1872. I de senere år er Vængesø ved et naturgenopretningsprojekt igen ved at blive omskabt til sø.

Randersskibe på Kinakysten

I slutningen af 1800-tallet var to rederier engageret i Kinafart. Fire små dampskibe gik i knap tyve år som de eneste danske skibe i fast trampfart fra Hongkong til Kinns sydvestkyst og Tonkinbugten. I en artikel er det undersøgt, under hvilke omstændigheder netop Randersborgere valgte at engagere sig i søfart i Sydøstasien.

Søren Abildgaards rejse til Midtdjurs 1770

I anden halvdel af 1700-tallet berejste Søren Abildgaard som den første landet med det formål at tegne og beskrive nationale monumenter. I 1770 nåede han frem til Midtdjurs, hvor han skrev dagbøger, som i mange år kun var tilgængelige i håndskrevne originaler på Nationalmuseet. De er en væsentlig kilde til beskrivelse af lokale forhold for 250 år siden. Bogen bringer en fyldig artikel herom.

Mette Marie Conradis koge- og farvebog 1771

Farvergården i Ebeltoft var førhen rammen om et gammelt håndværk, nemlig tekstilfarvning. Farvergården er det eneste, originalt bevarede købstadsfarveri i Norden, hvorfor museet har haft farvning som særligt arbejdsområde og har opbygget en

Brandsprøjte

Foto: Hans Grundsøe

stor samling litteratur om emnet. Senest har museet som gave modtaget en gammel håndskrevet koge- og farvebog fra 1771, der i en artikel beskrives nærmere.

Ebeltoft Brandvæsen 1761

Man skulle tro, at et velfungerende brandberedskab var en selvfølgelighed i enhver by til hver en tid, men det har dog langt fra været tilfældet. Der skulle en del store bybrande til, før den danske centraladministration greb ind og beordrede brandforsikring, brandvæsen og vægtene i alle landets købstæder så sent som i 1761, hvor kong Frederik V udstedte to forordninger, der lagde grunden til organisering af brandberedskabet, også i Ebeltoft, hvor forordningen tillige lagde grunden til den

fine samling af brandberedskaber, der nu er i Museum Østjyllands besiddelse.

Den prægtigste gård i byen

Gården på Søndergade i Grenå, hvor nu Museum Østjylland har til huse, har gennem flere hundrede år været en markant bygning og et økonomisk centrum i byen. Beboerne har oftest været købmænd, men også en generalkrigskommissær har haft sit hjem her. Bogen indeholder en artikel om gårdens beboere.

Niels Ebbesens gård

I en af de ældste handeleggader i Randers, Storegade, ligger en fornem købmændsgård, opført i 1643. Den bliver i folke-minde kaldet Niels Ebbesens gård og har

gennem århundreder haft en omskiftelig tilværelse som købmandsgård, fanbrik, butik og restaurant og er med tiden blevet en af Randers Turistattraktioner. En artikel handler herom.

Christian III's kanal

I midten af 1500-tallet anlagde Christian III en over 5 km lang kanal fra Nørreåen ind til Randers med det formål at få vand i den nylagte voldgrav omkring byen. Den fungerede også som kraftkilde til kongens nyanlagte vandmølle ved Dronningborg Slot. Læs herom i bogen.

Middelalderens skeletter fra ødekirkegården Tjæreby ved Randers

Ødekirkegården fra den middelalderlige landsby Tjæreby øst for Randers bestod af lidt over 1200 grave og blev udgravet over en længere årrække. I alt 673 skeletter blev udgravet og de er nu blevet undersøgt på Antropologisk Laboratorium i København. Skeletsamlingen har givet nyttige oplysninger om befolkningen i en landsby fra den danske middelalder. Læs artikel herom i bogen.

Myten om den gejstlige klokkestøber

I tidligere litteratur er det fremført, at de tidligste klokkestøbere var munke. Fritz Uldall argumenterer også herfor i sit værk om "Danmarks Middelalderlige Kirkeklokker", og senere forskere har lagt sig i sporet på denne argumentation. Det er imidlertid næppe sandsynligt, at Uldall har ret i sin antagelse, og selve argumentationen viser sig ved nærmere undersøgelse at være temmelig angribelig, idet også verdslige håndværkere støbte de tidlige kirkeklokker, hvilket arkæologiske resultater og

kirkeklokkernes egne udsagn støtter denne konklusion.

Guldskatten fra Kirkemosegård

Hvem var kvinden, som ofrede sine betagende guldsmykker i mosen for 1500 år siden og hvorfor. Tankerne er mange, når man ser det smukke dragtspænde og de ti hængesmykker fra Kirkemosegaard ved Spentrup nord for Randers. De enestående smykker er med til at fortælle en spændende historie fra jernalderen om en kvinde fra samfundets absolutte elite, hendes tro på guden Odin og hans ravne Hugin og Munin og om den dygtige guldsmed.

Et 3D-puslespil: romersk sværdhåndtag i en jysk jernaldergrav

Et gammelt fund fra museets magasin har fået fornyet opmærksomhed med overraskende resultat. Urnegraven fra Loddenhøje viste sig at indeholde to håndtag af udskåret ben, hvoraf den ene sikkert stammer fra et romersk sværd, der kan sammenlignes med et sværdfund fra Tyskland. Dette sværd havde en hæfteknop af elfenben, og brændte rester af en sådan er nu også fundet i Loddenhøje-graven. Det har således været en jernalderkriger, der er kommet vidt omkring og måske har tjent det i den romerske hær.

Homo Ludens

I museets samling findes nogle spillebrikker, teminger og et spillebræt. De fortæller blandt andet, at jernalderens bønder ikke kun har kunnet slide og slæbe for føden og kæmpe mod vilde dyr og fjender, men også har haft tid til at more sig med forskellige former for spil.

Ved Glesborg Gadekær

Et gadekær er et naturligt eller kunstigt gravet vandhul, der tidligere fandtes i de fleste landsbyer. Trods gadekærets ofte beskedne omfang spillede det en central rolle i livet, der udfoldede sig omkring det. Arkæologiske undersøgelser ved det nu nedlagte gadekær i Glesborg viser, at det tidligt har tiltrukket mennesker. Gennem mere en tre årtusinder er der afsat spor, der giver et indblik i byens fortid.

Keramiske fliser i yngre Stenalder

Vi ser jættestuer som monumentale fortidsminder i landskabet. Men ofte er de kun en svag forhøjning på marken. Lidt brændt flint eller lerkarskår i pløjelaget kan være eneste tegn på, at her engang var et stort stenbygget gravkammer.

Et lille notat om nogle stednavne i Rougsø Herred

Steders navne har en betydning. Men de fleste stednavne er gamle, og vi har måske mistet kendskabet til deres oprindelse og funktion. Denne artikel handler om perlen Rougsø, om stednavne i området, deres læsning og tolkning ud fra forfatterens helt personlige opfattelse.

Udgiver:	Museum Østjylland, Randers Djursland
Redaktion:	Jørgen Smidt-Jensen
Finansiering:	Kulturstyrelsens Formidlingspuljer
Pris:	168 kr.
Umfang:	200 rigt illustrerede farvelagte sider i format 22 x 27 cm
Køb:	Hos boghandlerne og museerne i Randers, Ebeltoft og Grenå

Litteratur siden sidst

De Dødes Liv

Af: Jørn Kirkegaard

I forordet står der: "Bogen er et selvstændigt værk, men er knyttet tæt sammen med udstillingen "De Dødes Liv" ". Udstillingen

har man kunnet se på Moesgaard Museum siden åbningen af den nye museumsbygning i oktober 2014. Efter at have set udstillingen to gange, og efter at have læst bogen, forstår man, at bogen indeholder langt flere kapitler, end det man ser på udstillingen.

Der indledes med nogle generelle betragtninger over forholdene til afdøde forfædre, hvorefter man går over til omtale af forskellige ritualer og skikke i forskellige lande, lige fra Mexico over Papua Ny Guinea til Sudan og Afghanistan.

Specielt afsnittene om "Afdøde forfædre" og "Ritualet for den afdøde" kommer ind på mange af de forskellige religioners behandling af forfædre og de tilknyttede skikke. Ikke mindst de fester, der holdes i forbindelse med begravelser, har krævet og kræver stadigvæk et godt fyldt forråds-kammer, men også hårdt arbejde for hele den afdødes slægt. I visse områder af verden, f.eks. Mexico, bruges der megen tid og mad i forbindelse med afholdelse af fester på årsdagen eller årlige tilbagevendende fester, der holdes til ære for forfædrene. Bogen beskriver også vigtigheden af i mange afrikanske stammer at få begravet familiemedlemmet hjemme i stammens område. Mange bruger store

summer på transport o.l., beløb der svarer til hele årslønninger for at flytte afdøde over store afstande.

Artiklen om Vova fra den tjuktjiske befolkningsgruppe i det nordlige Kamchatka, Rusland, er en beskrivelse af gamle naturfolks naturlige forhold til døden og deres overgang til dødsriget. Alt i dødsriget er spejlvendt, nat er dag, højre støvle er på venstre fod, og huen snøres helt til, så de ikke kan se solen for ikke at blive fristet til at blive i denne verden.

Når et menneske dør i vores samfund bliver ting tilovers. Det kan være et guldur. Tit er det ting uden reel værdi, men ting som man husker har tilhørt ens morfar. Desværre ser man tit, at enten siger tingene ikke arvingerne noget, eller der er ikke plads til dem i hjemmet, så de ender på det lokale loppemarked, og dermed er tabt som bindeled til det pågældende familiemedlem. Når vi redder de døde ting, så redder vi på en måde også de døde, så de kan leve videre i vores liv.

En interessant bog, men se udstillingen først, hvis den stadigvæk er på Moesgaard Museum, når disse linier læses.

Udgivet af Aarhus Universitetsforlag, Moesgaard Museum.

Redaktion: Ole Høiris, Ton Otto og Ane Bonde Rolsted.

Oplevelser, erfaringer og minder fra otte årtier

Af: Kurt Quist Nielsen

270 sider er noget af en familieroman, som familiens overhoved, Henning Stougaard, har tilegnet sin datter og børnebørn. Den gengiver Stougaards virkelighed og

Skovgaarden

er skrevet over 10-12 år. Vi bringer nogle glimt af historien. Familien Stougaard, Olga og Ejnar, kom til Ørridslev i 1945 og overtog Skovgaarden for 149.000 kr., hver især med kvalifikationerne i orden, børnene hjalp til, som det normalt er på gårdene.

I 1950'erne grundlagde familien Ørridslev Kaninfarm i et gammelt hønsehus med plads til 100 dyr af typen Fransk Vædder. De fik mange præmier for dyrene. Vindkraft var også en kilde til inspiration, først gjaldt det drager af salpetersække og gamle lægter. Næste projekt var en mølle, som var det største projekt, ikke mindst fordi den skulle være større end fætter Aages!

Samtiden

Der er ikke langt fra Ørridslev til Hov-
edgaard, hvor urmager Thorup tidligere

Mit Værksted

arbejdede som baneformand, selv om han var uddannet urmager. Nu var han pensionist, men havde på loftet et værksted med en stor lup, og her købte Stougaard sit første armbåndsur.

Midt i 50'erne søgte man ihærdigt efter olie. Det var, før man var i stand til at søge de dyre dråber til havs. Det skete adskillige steder i landet, også i nærheden af Ørriidslev, og det var en stor oplevelse for den lokale befolkning.

Historien fortsætter med glimt fra familiens liv og fra samtiden.

Forfatter: Henning Stougaard
Udgivelse: Henning Stougaard
Omfang: 270 sider
Tryk: sort/hvid

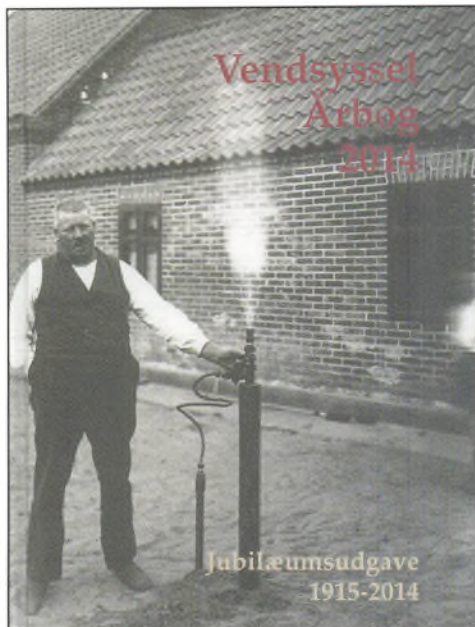
Historisk Samfund for Vendsyssel

100 års jubilæumsudgave

Af: *Ove Kjær*

Historisk samfund for Vendsyssel har udgivet en 100 års jubilæumsudgave, som i sit indhold ligner alle andre årbøger med tilsvarende indhold, nemlig ældre menneskers oplevelser fra barndommen eller ungdommen.

Et større afsnit omhandler 2. verdenskrig og de få personer, der sympatiserede mere eller mindre med DNSAP.

Et par afsnit om lokale detentioner. Og et par afsnit om lokale personer. Et enkelt afsnit vedrørende 1864 krigen. Et interessant afsnit er dog de 45 sider, hvor man har gennemset og omtaler dele af indholdet i årbøgerne gennem de 100 års bogudgivelser

Bagest i bogen er omtalt lokalarkivernes og museernes arbejde.

Bogen er udkommet i indbundet stift bind. En flot jubilæumsbog!

